

E

L

O

R

E

1 | 2019 vol. 26

Pääkirjoitus

Muutosta ja kasvua

Niina Hämäläinen ja Nika Potinkara

Kukat ovat huvituksia, jotka sivistävät ihmistä – näin kertoo ensimmäinen suomeksi ilmestynyt puutarhakirja *Kaswutarha-kirja Rahwaan hyödyksi* (Eneroth 1860). Opaskirja sisältyy *Eloren* tässä numerossa julkaistavan artikkelin aineistoon. Myös *Elore* on huvitus, joka hyödyttää lukijaa, sillä nytkin lehdessä on useita kiinnostavia ja ajankohtaisia kirjoituksia.

Kahden teemanumeron jälkeen kevään 2019 lehti on vapaateemainen. Lehdessä on yksi referoitu artikkeli, yksi katsaus sekä lukuisia ajankohtaistekstejä ja kirja-arvioita. Varhaisia puutarhaoppaita käsittelevä Marjukka Piiraisen artikkeli koskettelee monin osin folkloristiikan alan keskeisiä kysymyksiä. Puutarhaoppaat valistivat tavallista kansaa mutta myös määrittelivät käsitystä hyvästä elämästä, johon kuuluivat muun muassa ahkeruus ja raitius. Puutarhaoppaat liittyvät myös suullisen ja kirjallisen kulttuurin väliseen rajankäyntiin. Ensimmäisten oppaiden ilmestymisen aikaan monikaan suomea äidinkielenään puhuva ei välttämättä osannut sujuvasti lukea – oppaat kirjoitettiinkin selkeästi, jotta mahdollisimman monen pääsy puutarhanhoidon maailmaan olisi taattu.

Matka puutarhaoppaista lehden katsausartikkelin aiheeseen saattaa näyttää pitkältä, mutta ei sitä välttämättä ole. Karoliina Maanmielen katsaus pureutuu muistelukirjoituksiin suomalaisten mielisairaalakokemuksista keskittyen erityisesti muistelijoiden kokemaan häpeään; katsauksessa tarkastellaan sekä potilaiden että heidän läheistensä kertomuksia ja pohditaan muistelukerronnan mahdollisuuksia häpeän lievittäjänä. Siinä missä varhaiset puutarhaoppaat piirtävät kuvaa ihanteellisesta kansalaisesta, mielisairaala-aineisto avaa hyvään elämään ja kansalaisuuteen liittyviä käsityksiä erilaisuuden ja toiseuden näkökulmista.

Elore on siirtynyt tämän vuoden puolella yhä yhtenäisempään julkaisemiseen. Toimitusprosessi hoidetaan nyt Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan (TSV) hallinnoiman Open Journal Systemin (OJS) kautta, ja lehden vanhat verkkosivut ovat poistuneet käytöstä: niin *Eloren* julkaistut numerot kuin kirjoittajaohjeetkin löytyvät nykyään osoitteesta journal.fi/elore. Lehtiarkiston siirtämisen myötä kaikki vuosien 1994 ja 2018 välillä ilmestyneet yli 1200 kirjoitusta ovat nyt turvallisesti TSV:n hallinnoiman alustan suojissa.

Kaikilla *Eloressa* ilmestyneillä teksteillä on nyt myös DOI-tunnus. DOI eli Digital Object Identifier on elektronisille aineistolle annettava pysyvä tunniste. Jos vaikkapa julkaisuluettelostasi löytyy *Eloressa* ilmestyneitä artikkeleita tai muita kirjoituksia, vanha verkko-osoite kannattaa

korvata DOI-tunnuksella tai <https://doi.org>-alkuisella osoitteella. Omat ja muiden tekstit löydät Eloresta helpoimmin hakutoiminnolla.

Kevään numeron myötä myös *Eloren* toimituskunta on jossain määrin vaihtunut. Olemme saaneet viisi uutta toimittajaa artikkeli- ja ajankohtaistoimituksiin. Tervetuloa Tero Ahlgren, Anna Hynninen, Tuukka Karlsson, Karin Sandell ja Eija Stark! Jotkut pitkäaikaiset toimittajat, kuten päätoimittajanakin työskennellyt Taija Kaarlenkaski sekä kirja-arviotoimittaja Konsta Kajander, ovat etsiytyvässä kohti uusia haasteita, ja *Elore* kiittää molempia hyvästä lehtityöstä. Tieteellisen lehden toimitustyöstä saattaa olla hovin lisäksi myös hyötyä: *Eloren* entisestä päätoimittajasta Karina Lukinista on tullut *Studia Fennica Folkloristica*n päätoimittaja. *Elore* onnittelee Karinaa lämpimästi.

Kesä on tullut ja nyt myös elorelaisilla on aikaa rentoutua ja nauttia valosta. Kiitos kaikille kevätnumeroon kirjoittaneille, toimittajille, vertaisarvioijille, toimitussihteerille ja kielentarkistajalle! Aurinkoista kesää ja nautinnollisia lukuhetkiä *Eloren* parissa!

Kirjallisuus

Eneroth, Olli. 1860. *Kaswutarha-kirja Rahwaalle: Kaswutarha-kirja Rahwaan hyödyksi*. Suomentanut F. v. P. Turku: J. W. Lilljan kirjapaino.

Kaswutarha – hyötyä, huwitusta ja siweyden tuntoa

Puutarhanhoito kansan kasvattajana 1860–1930-lukujen puutarhakirjoissa¹

Marjukka Piirainen

Kaswutarhan² wiljelyksen hyöty kansalle on yleisesti myönnetty ja tunnustettu. Oikein menetettynä tuottaapi se wiljeliällensä etua ja voittoa taloudessansa. Sitten on se wielä suuressa arwossa maalliselle ja hengelliselle siweydellemmme. Muutamat sen tuotteet, niinkuin ruokakaswut, owat terweydellemmme hyödylliset sillä tawoin että oikein käytettynä edistäwät ruuan sulamista. Toiset taas, niinkuin hedelmäpuut tuottawat hyötyä sekä huwitusta hedelmillänsä, kukostuksillansa ja wiheriöimällänsä. Kukkauset tosin owat meille ainoastaan huwiksi kauniilla wäreilläänsä ja ihanalla kaswannollaan; mutta on niitä huwituksia, jotka siwistäwät ihmistä ja niihin huwituksiin luemme kukkien seurapidon. (Eneroth 1860, Alku-lause.)³

Yllä oleva ote on peräisin ensimmäisestä suomen kielellä julkaistusta puutarhakirjasta, vuonna 1860 ilmestyneestä teoksesta *Kaswutarha-kirja Rahwaan hyödyksi*. Kirjaan perehtyminen vaatii nykylukijalta hieman totuttelua, sillä teksti on kirjoitettu fraktuuralla, kasvien nimet poikkeavat nykyisistä eikä sanasto välttämättä avaudu heti.⁴ Asiasisältö on kuitenkin edelleen pätevää ja kirjassa esitelty kasvivalikoima monipuolinen. Käytettävissäni olevan *Kaswutarha-kirjan* sisäkannessa on ote Kaawin Lainakirjaston säännöistä, joten kirja on ollut käytössä 1800-luvun jälkipuoliskolla Pohjois-Savossa.⁵ Se on ollut varsin laajalle levinnyt teos, sillä se kuului 1870-luvulla myös useiden muiden kirjastojen kokoelmiin⁶ ja oli mukana kansakoulujen kirjastosuosituksissa (Keldán 1871, 14). Vuonna 1883 *Kaswutarha-kirjaa* – oletettavasti sen tuona vuonna ilmestynyttä toista painosta – jaettiin ilmaiseksi *Sanomia Turusta* -lehden tilaajille (Kivistö 2013, 540).

- 1 Artikkeli on kirjoitettu Suomen Kulttuurirahaston päärahaston (2014) ja Kainuun rahaston (2018) apurahoilla.
- 2 Puutarha-alan sanasto oli vakiintumatonta pitkälle 1900-luvulle saakka. Yleisin nykyistä puutarhaa tarkoittanut ilmaus vanhoissa puutarhakirjoissa oli *kaswitarha*, jonka merkitys kuitenkin vaihteli vihannesmaasta koko puutarhaan hedelmäpuineen ja marjapensaineen sekä koristekasveineen. Tässä artikkelissa käyttämäni sana *puutarha* sisältää kaikki edellä mainitut erilaisina yhdistelminä. (Ks. Simonen 1961, 185.)
- 3 Kiitän Antti Niemeläistä, jonka puutarhakirjakokoelmastaan käyttööni luovuttamat teokset toimivat tämän tutkimuksen alkusysäyksenä ja ovat muodostaneet merkittävän osan tutkimusaineistosta.
- 4 Esimerkiksi *Räätikäs*, *Morintteri*, *Matelewa pöönä*, *Eternelli* ja *Tielytra*, eli lanttu, porkkana, pensaspapu, ikikukka ja särkynnytsydän; *wesiruoste eli happo* = pohjavesi, *tehdas* = istutuspenkki, *guano* = lannoitusaineena käytetty merilintujen tai lepakoiden uloste.
- 5 Kaavin lainakirjastosta esim. *Kuopion Hippakunnan Sanomia* no 20, 12.11.1859.
- 6 Ks. esim. *Luettelo Kuopion kaupungin kansankirjaston kirjoista 1873*, s. 3; *Luettelo Rauman lainakirjaston kirjoista 1873*, 6).

Kaswutarha-kirja on käännös ruotsinkielisestä alkuteoksesta *Trädgårdsbok för Allmogen* (1857)⁷, jonka kirjoittaja on Ruotsin puutarhaviljelyn uranuurtaja Olof Eneroth (1825–1881). Hän perustelee esipuheessa puutarhaviljelyn hyötyä kansalle monin tavoin. Huomiota kiinnittävät erityisesti Enerothin maininnat sivistyksestä ja siveydestä: kasvitarhanhoito on eduksi maalliselle ja hengelliselle siveydelle, kukat ovat huvituksia, jotka sivistävät ihmistä ja puutarhatyö herättää ja kasvattaa siveyden ja järjestyksen, kauneuden ja ihanuuden tuntoa. Mitä Eneroth tarkoittaa ja mitä tekemistä puutarhanhoidolla on siveyden ja sivistyksen kanssa?

Kaswutarha-kirjan ilmestyessä oli puutarhanhoitoa harjoitettu jo satojen vuosien ajan Etelä- ja Lounais-Suomen kartanoissa, joissa oli vihannesmaiden ja hedelmätarhojen lisäksi koristeputarhoja, kasvihuoneita ja laajoja puistoalueita. Suomen vanhimmilla kulttuuri-alueilla puutarhakasveja viljeltiin kaupungeissa ja myös rahvaan keskuudessa maaseudulla jo 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa. 1800-luvun aikana perustettiin erilaisia puutarhayhdistyksiä, neuvontatoiminta virisi ja ensimmäiset puutarhaopetusta antaneet oppilaitokset perustettiin. Toiminnan pääpaino oli kuitenkin maan eteläisissä osissa. Puutarhakulttuuria tekivät alueellisesti laajemmin tunnetuksi ruukit ja muut teollisuuslaitokset, rautatieasemien ja kanavien istutukset, kaupunkipuistot ja etenkin pappilat. (Alanko 2018; Häyrynen ym. 2001; Ruoff 2001a; Simonen 1961; Halme 2005; Koskimies 2009; Martin 2016; Koskimies ja Knuuttila 2007.) Kotipuutarhaviljely levisi silti kansan pariin hitaasti, sillä rahvaan keskuudessa sekä puutarhan hyöty- että koristekasvit olivat vielä 1920-luvulla monin paikoin lähes tuntemattomia etenkin maan pohjoisosissa (Parvela 1930, esim. 67, 142–150, 178–192, 201). Kansaa moitittiinkin sekä puutarhakirjoissa että yleensä maataloutta ja puutarhaviljelyä koskevassa keskustelussa takapajuisuudesta, tietämättömyydestä ja haluttomuudesta omaksua uusia tapoja (ks. esim. Kaarlenkaski ja Piirainen 2014, 9–11; Donner 2015, 83, 109–110).

Tarkastelen tässä artikkelissa suomenkieliselle valtaväestölle, ”kansalle”⁸ suunnatun puutarhavalistuksen sisältöä vanhojen puutarhakirjojen avulla. Tutkimusaineistonani on 40 suomenkielistä puutarhakirjaa, jotka on julkaistu 1860–1930-luvuilla. Tutkimuksen aikarajaus perustuu sekä kirja-aineistoon että ajankohdan yhteiskunnallisiin muutoksiin, jotka vaikuttivat puutarhaviljelyyn ja sen kehitykseen. Kirjojen pääsisältönä on viljelymenetelmien ja erilaisten puutarhakasvien kasvatuksen opettaminen sekä kasvisten säilytysmenetelmien ja käyttömahdollisuuksien esittely. Käytännön oppien ohella ne sisältävät kuitenkin runsaasti myös kansalaiskasvatukseksi tulkitsemaani ainesta. Tutkimuksen kohteena on tarkastelemieni kirjojen sisältämä puutarhanhoitoa, kotipuutarhoja ja yleisemmin puutarhaviljelystä koskeva puhunta, jota tarkastelen kehittyvän puutarhakulttuurin kontekstissa. Näen puhunnan osaltaan kulttuuria muokkaavana tekijänä, mutta myös kulttuurin muutoksen heijastajana. Artikkelissa tutkin, miten kirjoissa perusteltiin puutarhaviljelyn tarpeellisuutta, millaisia arvoja kansan haluttiin omaksuvan viljelyn tuottaman aineellisen hyödyn ohella ja millainen oli se ”hyvän ihmisen” malli, jota puutarhavalistuksella tavoiteltiin. Artikkelini myös valaisee tutkimusajankohdan puutarhakirjallisuuden kenttää ja tällä kentällä ilmeneviä erilaisia diskursseja.

7 Riiksarkivet. Vanhimmissa tieto- ja opaskirjoissa ei välttämättä anneta tietoa alkuperäisteoksesta tai suomentajasta. Olen etsinyt taustatietoja kirjallisuudesta sekä Internet-lähteistä, esimerkiksi tekemällä hakuja Kansalliskirjaston digitoituista lehtiaineistoista.

8 Kansa-käsitteestä ks. Mikkola 2009, 37; Stark 2006, 10.

Puutarhaoppia kansalle

Tarkastelujakson aikana maatalouden painopiste siirtyi peltoviljelystä karjatalouteen, väestörakenne muuttui, yhteiskunnallinen liikehdintä oli voimakasta ja modernisaatio mullisti monin tavoin ihmisten arkea ja ajattelua. Suomi muuttui autonomisesta suuriruhtinaskunnasta itsenäiseksi valtioksi, jonka alkutaivalta leimasi yhteiskunnan poliittinen jakautuminen. Kansallisvaltion kehittyminen oli 1800-luvulla alkanut fennomaanisen sivistyneistön ohjailema prosessi. Siihen tarvittiin mukaan kaikkia yhteiskunnan kerroksia, mutta etenkin ihanteellistettua talonpoikaista, jonka nähtiin kansakunnan ytimenä. Kansallisen identiteetin rakentumisen ja kansallisen hengen syntyminen edellytyksenä oli yleisen sivistystason nostaminen, mikä tapahtui etenkin kansanopetuksen ja kansanvalistustyön avulla. Niiden tavoitteena oli kasvattaa oman paikkansa yhteiskunnassa täyttäviä, isänmaallisia kansalaisia. Merkittävässä roolissa valistustyössä olivat myös ajan monet kansanliikkeet. Liikkeillä ja poliittisilla järjestöillä oli erilaisia painopistealueita ja tavoitteita, mutta näkemys väestön suuren enemmistön, ”kansan”, sivistämisen tarpeellisuudesta oli yhteinen. (Vihola 1991; Koski 2011; Alapuro ym. 1987; Helsti ym. 2006; Päivärinne 2010.)

Yhtenäisen kansakunnan luominen edellytti maan taloudellisen tilanteen parantamista ja omavaraisuuden lisäämistä. Sen yhtenä edellytyksenä oli maanviljelyn tehostaminen, mutta esimerkiksi Kansanvalistusseura, Suomen Talousseura, maanviljelysseurat sekä Marttajärjestö halusivat edistää myös puutarhaviljelyä. Oppia kylille ja koteihin jakoivat erityisesti eri yhdistysten neuvot, jotka opastivat kasvimaiden perustamista ja hoitoa käytännössä. He myös välittivät siemeniä ja taimia, joita ei ollut syrjäseuduilla juurikaan tarjolla. Tietoa levitettiin myös esimerkiksi maatalousalan koulujen, kansanopistojen ja kansakoulujen sekä maatalouskerhotoiminnan välityksellä. (Niemelä 1996; Niemelä 2008; Simonen 1961; Ollila 1993; Simonen 1953.) Lisäksi kansakunnan yhtenäisyyttä pyrittiin lujittamaan neuvontajärjestöjen kautta kanavoidulla rajaseututyöllä, jonka tarkoituksena oli kohottaa rajaseutujen elinoloja ja taloudellista tilannetta muun maan tasolle (Ollila 1993, 255–258; Niemelä 1996, 247–249).

Yksi väline, jolla sivistyneistö pyrki muokkaamaan kansaa toivotunlaiseksi, olivat painotuotteet. ”Kansantajuista kirjallisuutta”, erilaisia opas- ja tietokirjoja julkaistiin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa kaikilta elämänalueilta. (Ojanen 2014, 17, 38–60; Kivistö 2013.) Opaskirjallisuutta ovat tutkineet esimerkiksi sosiologi Aino Sinnemäki (1991), historioitsijat Arja-Liisa Räisänen (1995) ja Tiina Männistö (2003) sekä mediatutkijat Anna-Maria Mäki-Kuutti ja Sinikka Torkkola (2014). Puutarhakirjoja ja -oppaita on kuitenkin tutkittu vasta vähän. Taidehistorioitsija Julia Donner (2015) on tarkastellut naisen ja puutarhan suhdetta käsittelevässä väitöstutkimuksessaan 1800- ja 1900-luvun taitteen suomenkielistä ja kansainvälistä puutarhakirjallisuutta, etenkin Jenny Elfvingin kirjoittamia puutarhakirjoja. Anni Leskinen (2007) on käyttänyt kansakoulun puutarhakirjoja yhtenä aineistoryhmänä kansakoulujen puutarha- ja maatalousopetusta käsittelevässä Suomen historian pro gradu -työssä. Lisäksi vanhoja kirjoja ja niiden sisältämiä tietoja on esitelty myös useissa uudemmissa puutarhakirjoissa (esim. Alanko ja Kahila 1994; Koskimies 2011; Savikko 2006).

Puutarhanhoito sijoittuu erityisellä tavalla *luonnon* ja *kulttuurin* välimaastoon; se on toimintaa, jossa ihminen muokkaa luontoa omien mieltymystensä mukaiseksi (Ross 2006; Donner 2015, 36, 181–182). Luonto on perinteisesti tarjonnut ihmiselle ravintoa, lääkkeitä ja monenlaisia raaka-aineita, mutta myös mielihyvää sekä merkkejä, joiden lukutaito on mahdollistanut ihmisen toimien oikea-aikaisuuden (Svanberg 2011). Suhde elantoa antavaan mutta

myös pelottavana näyttäytyvään metsäluontoon on kuitenkin ollut kunnioittava, joten ihmisen asuttama alue on haluttu erottaa metsästä (Laaksonen ja Mettomäki 1994). Yläluokan – aateliston ja sivistyneistön – moderniin luontokäsitykseen kuuluivat sen sijaan luonnon haltuunotto, kontrollointi ja hyväksikäyttö, mikä poikkesi kansan käsityksistä (Donner 2015, 36, 61–64). Pienten kotipuutarhojen muodostuminen ja erilaisten koriste- ja hyötykasvien vähittäinen levittäytyminen rahvaan pihoilta on osoitus kulttuurin muutoksesta, jossa aiemmin lähes yksinomaan yläluokalle kuuluneista, sosiaalisen erottautumisen välineenä toimineista puutarhakasveista tuli vähitellen osa kaikkien kansankerrosten arkista elämää. Se edellytti rahvaalta arvojen muutosta ja uusien tapojen omaksumista, sillä puutarhaviljelyä pidettiin pitkään hyödyttömänä yläluokan huvina ja kasviksia lähinnä eläinten ruokana (esim. Parvela 1930, 164; Mikkola 2009, 246; Salonen ja Kurimo 1915, 9). Puutarhaviljelyn edistämiseksi tuli kansalle jakaa tietoa puutarhakasveista ja viljelytekniikoista, mutta myös kasvien käytöstä ravintona. Pelkkä tieto ei kuitenkaan automaattisesti saa ihmisiä toimimaan, joten kansaa myös houkuteltiin ja taivuteltiin puutarhaviljelyn aloittamiseen eri keinoin. Donner (2015, esim. 74–76, 82–98) käsittelee tutkimuksessaan puutarhavalistusta sivistyneistön pyrkimysten näkökulmasta, itse kohdistan tässä artikkelissa huomion valistuksen sisältöön.

Tutkimusaineistona puutarhakirjat

Maassamme ilmestynyt puutarhanhoitoa käsittelevä kirjallisuus oli ennen *Kaswutarha-kirjaa* latinan- tai ruotsinkielistä; suomeksi oli julkaistu ainoastaan Turun Akatemian professori Pietari Adrian Gaddin 15-sivuinen vihkonen *Lyhykäinen Ja Yxikertainen Neuwo Kuinga Krydi-maan Yrtein Kaswannot, Suomen Maasa, Taittaan saatetta tuleundumaan* (1768) sekä erilaisia lehtikirjoituksia (Saalan 1916). Toisen suuren puutarhaviljelyn edistäjän, professori (myöh. arkkiaatri) Gabriel Bonsdorffin, vuonna 1804 julkaisema *Sammandrag af Underrättelser, om sättet att anlägga en Köks-Trädgård För Husbehof* oli varhainen ruotsinkielinen vähävaraiselle väestöosalle suunnattu puutarhaopas. Se oli 32-sivuinen vihkonen, jota jaettiin Bonsdorffin siemenkaupasta siementen ostajille ilmaiseksi. (Bonsdorff 2010, 14, 27, 87.) Ruotsissa julkaistua kirjallisuutta, jota sivistyneistö käytti, oli Suomessa hyvin saatavana ainakin suurimmilla paikkakunnilla (Hakapää 2008, 143–166).

Puutarha-alan ammattioppi ja kirjallisuus haettiin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa ulkomailta, etenkin Ruotsista, Tanskasta ja Saksasta. 1850-luvulla ei suomen kielellä saanut painattaa muuta kuin uskontoa tai talousasioita käsittelevää kirjallisuutta sensuuriasetuksen vuoksi. 1860-luvulta alkaen erilaisia kansaa valistavia opaskirjoja ilmestyi runsaasti, ja myös suomenkielisten puutarhakirjojen määrä kasvoi nopeasti. (Kivistö 2013.) Kokosin tutkimusta varten bibliografian vuosina 1860–1950 ilmestyneistä suomenkielisistä puutarhakirjoista.⁹ Työvälineinäni olivat erilaiset hakuohjelmat, joista tärkein oli Suomen kansallisbibliografia Fennica. Bibliografian avulla sain selville, millaista puutarhakirjallisuutta eri aikoina julkaistiin, ketkä olivat tuotteliaimpia puutarhakirjojen kirjoittajia, mistä teoksista oli otettu

9 Bibliografiassa on tällä hetkellä noin 120 eri nimekettä, mutta määrä voi muuttua tietojen tarkentuessa. Se on koottu pääasiassa teosten nimien ja kirjastoluokitusten avulla, mutta myös laajempia bibliografioita hyödyntäen. Yhtenä rajasperusteena on ollut sisällön painottuminen puutarhakasveihin ja niiden viljelyyn, joten esimerkiksi pelkästään huonekasveja tai peltoviljelykasveja käsittelevät teokset, kasvihuoneen tai kellarin rakennusoppaat ja ainoastaan sadon käsittelyä ja säilyttämistä käsittelevät kirjat on jätetty bibliografian ulkopuolelle, samoin kertomuksen muotoon puettu puutarhavalistus. Lisäksi määrään vaikuttaa se, millä perusteella teos luokitellaan kirjaksi, koska tarkasteluajanjakson aikana julkaistiin myös suuri määrä erilaisia opasvihkosia. Sivumäärärajana olen käyttänyt Unescon kirjan määritelmän (ks. *Tieteen termipankki*) mukaista 49:ä sivua, mutta koska varhaiset kirjat olivat pääsääntöisesti pienempiä, olen ottanut mukaan myös 1800-luvulla julkaistut yli 40-sivuiset teokset. Julia Donner (2015, 89–98) on sivunnut tutkimuksessaan myös opasvihkosia, kaunokirjallista puutarhavalistusta ja puutarhojen mallipiirustuksia.

useita painoksia sekä mitkä tahot kustansivat puutarhakirjoja. Etsin myös tietoja kirjoittajista ja kääntäjistä sekä heidän muusta toiminnastaan kirjallisuuslähteiden¹⁰ ja Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen avulla.

Aineistonvalintaprosessin aikana olen hankkinut käyttööni noin 70 bibliografiaan kuuluvaa kirjaa, joista olen valinnut tutkimusaineistoksi 40 vuosien 1860–1938 aikana julkaistua teosta. Olen kartuttanut tutkimusaineistoa useassa vaiheessa. Sen perustana on käytössäni ollut laaja puutarhakirjakokoelma, josta valikoin aluksi tarkasteltavaksi eniten puutarhaviljelyn perusteluja sisältäviä teoksia. Kirjamateriaaliin tutustumisen myötä aloin kiinnittää huomiota kirjoissa esiintyviin erilaisiin puhetapeihin ja hankkia käyttööni teoksia myös kokoelman ulkopuolelta. Tutkimuksen alkuvaiheessa tarkastelin yhdessä Taija Kaarlenkas- ken kanssa vanhoja puutarhan- ja karjanhoidon opaskirjoja pohtien niiden tuottamaa kuvaa ”kansasta” ja sukupuolesta (Kaarlenkaski ja Piirainen 2014). Aineistonani oli tuolloin kymmenen nimensä tai esipuheensa perusteella suomenkieliselle aikuisväestölle, ”kansalle”, suunnattua hyötykasvien viljelyyn opastavaa kirjaa 1860–1920-luvuilta. Tämän artikkelin aineisto on laajempi sekä ajallisesti, sisällöllisesti että kirjojen kohderyhmän puolesta. Hyötykasvi- kirjojen lisäksi siihen kuuluu myös pelkästään koristekasveja käsitteleviä kirjoja sekä yleisemmin puutarha-alaan tai puutarhan suunnitteluun liittyviä teoksia. Joukossa on kotipuutarhaoppaita, ammattiviljelyyn tai alan opetukseen seminaareissa ja muissa oppilaitoksissa suunnattuja kirjoja sekä kansakoulun oppikirjoja, mutta ei aakkosellisia hakuteoksia.

Aineiston valintaa on ohjannut tavoite muodostaa tutkimusajankohtana julkaistuista suomenkielisistä puutarhakirjoista monipuolinen otos. Kirjoja on useilta eri kustantajilta ja myös erilaisista valistuskirjasarjoista. Olen valinnut tutkimusaineistoon teoksia ajankohdan merkittävimmiltä ja tuotteliaimmilta suomalaisilta kirjoittajilta, jotka olivat myös maamme puutarha-alan kehitykseen vaikuttaneita toimijoita. Monet kirjoista ovat ajanjakson keskeisiä teoksia, joista otettiin useita painoksia.¹¹ Valinnassa on huomioitu myös kirjojen leviäminen eri puolille maata kirjastojen, kansakoululaitoksen ja järjestöjen välityksellä sekä käyttö oppikirjoina, mikäli siitä on ollut tietoa. Katson siis tutkimusaineiston edustavan riittävän kattavasti kirjojen sisältämää puutarhapuhetta, joka joko suoraan tai välillisesti oppilaitosten kautta tavoitti suomalaiset 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä.

Seuraavaksi esittelen tutkimusaineiston ja teosten kirjoittajat. Tarkastelen ensin vanhimpia kirjoja, joista osa on käännetty ulkomaalaisista teoksista, ja sen jälkeen myöhäisempiä suomalaisten kirjoittajien teoksia.

Puutarhakirjat ja niiden kirjoittajat

Ulkomaalaisia puutarhakirjoja käännettiin suomeksi lähes suoraan muiden kuin puutarha-ammattilaisten toimesta.¹² Suomen ilmasto ja siten myös viljelyolosuhteet kuitenkin vaihtelivat huomattavasti eri puolilla maata ja poikkesivat monilta osin esimerkiksi Ruotsin

10 Esim. Alanko ja Kahila 1994, 29–53; Simonen 1961; Donner 2015; *Kuka kukin on (Aikalaikirja)* 1954.

11 Esim. Lindgren 1903 (5 painosta, viimeinen 1920), Kalervo 1923 [1922] (5 painosta, viimeinen 1927), Pöyhönen ja Pöyhönen 1927 (6 painosta, viimeinen 1950), Salonen ja Jaatinen 1933 (10 painosta, viimeinen 1961) ja Lehtonen 1934 (8 painosta, viimeinen 1953). Lisäksi kuudestatoista kirjasta on otettu 2–4 painosta.

12 Enerothin (1860) teoksen suomentaja oli kartanonomistaja, kirjailija ja protokollasihteeri Fredrik August von Platen, Holmin (1875) kirjan käänsi ”tieteellinen ja paranteellinen tohtori” Samuel Roos, joka suomensi suuren määrän eri alojen teoksia (Kivistö 2013, 533).

oloista (ks. Kersalo ja Pirinen 2009; *Svensk Trädgård*; Lagerström 2018). Lisäksi puutarhaviljely oli Suomessa 1800-luvun lopulla vielä hyvin vähäistä etenkin sisämaassa ja esimerkiksi marjanviljely maan pohjoisosissa alkutekijöissään vielä 1920-luvulla (esim. Heikel 1919, 23; Parvela 1930, 189–191). Kirjoittajien maailma saattoi siten olla hyvin kaukana valistettavien todellisuudesta. Näin oli etenkin tukholmalaisen kauppapuutarhuri J. F. Holmin teoksessa *Ruoka-kaswiston hoidanta* (1875), mistä huomautettiin jo aikalaisarvostelussakin (Kivistö 2013, 533). Silti teosta myös kehuttiin kriitikittä (*Satakunta* no 44, 30.10.1875), vaikka kirjassa muun muassa esiteltiin lähes 40 suurimarjaista mansikkalajiketta sekä runkomaisiksi kasvatettujen puna- ja valkoherukoiden hyötämistä varhain keväällä pöydän koristeiksi (Holm 1875, 84–86, 93).

Ulkomaalaisten puutarhakirjojen sovittaminen Suomen oloihin lisäsi niiden käyttöarvoa huomattavasti. Norjalaisen F. C. Schübelerin teoksen *Kasvitarha, sen hyöty ja arvo taloudessa* (1884) ”mukaillemalla suomensi” Sortavalan seminaarin lehtori, Laatokan Karjalan puutarhanhoidon isäksikin kutsuttu Arvid Th. Genetz (Simonen 1961, 192). Kasvien viljelyohjeet ovat Genetzin mukaan soveltuneet lähes sellaisenaan, mutta kirjan sisältämiä ruokaohjeita hän kertoo muokanneensa karjalaiseen ruokakulttuuriin sopivaksi. (Schübeler 1884, VII, Suomentajan esipuhe.) Tutkimusaineiston kaksi muuta ulkomaalaistaustaista teosta ovat ruotsalaisia ja suomalaisten puutarha-alan ammattilaisten maamme oloihin sovittamia. Erik Lindgrenin *Kasvitarhakirjan* (1903) sovittaminen ja laajentaminen oli erityisen huolellista. Sen teki ruotsalaislähtöinen Mustialan puutarhuri Klas Stening käyttäen apunaan huomattavaa joukkoa suomalaisia alan ammattilaisia. Rudolf Abelinin *Pikkupuutarhan* (1908, 1912 ja 1917) sovittivat Suomen oloihin B. W. Heikel sekä Ossian Lundén. Molemmat vaikuttivat monin tavoin alan kehitykseen Suomessa ja kirjoittivat useita omia teoksia, joita on mukana myös tässä tarkastelussa.

Jotkut aineiston käänkökirjoista ovat Suomessa ruotsiksi kirjoitettujen teosten suomenoksia. Vanhin kotimaista alkuperää oleva puutarhakirja on C. G. Söderbergin *Hedelmäpuiden ja Marjapensasten kaswattamisesta* (1862), joka kuului *Kaswutarha-kirjan* ohella kirjastojen kokoelmiin.¹³ Söderberg oli yksi maan hedelmäviljelyn edelläkävijöistä, joka toimi Länsi-Suomessa, erityisesti Satakunnan alueella. Söderberg palkittiin kirjastaan Suomen Talousseuran kirjailijapalkinnolla vuonna 1867 (*Puutarha* 1.2.1908, 16). Söderbergin ohella ruotsiksi kirjoittivat Ossian Lundén sekä tunnettu hedelmäviljelyn uranuurtaja, Enerothin opissa ollut pomologi Alexandra Smirnoff. Hän tutki hedelmäviljelyä sekä Suomessa, Ruotsissa että Venäjällä ja edisti sitä neuvontatyöllään ja kirjoituksillaan. Smirnoffilta on mukana kolme teosta, joista kaksi kuuluu valistuskirjasarjoihin: *Puuhedelmien wiljelemisesta Suomessa* (1893) sekä *Käsikirja yksinkertaisessa puutarhanhoidossa* (1901 ja 1904).

Kansakoulun puutarhaopetuksen tarpeisiin julkaistiin monia kirjoja, joista useimpien toivottiin levittävän oppia myös koteihin. Genetz oli kääntänyt Schübelerin (1884) teoksen seminaarien kansakoulunopettajien puutarhaopetuksen oppikirjaksi, mutta seuraavat kansakoulun puutarhaopetusta varten kirjoitetut kirjat olivat kotimaista alkuperää. Genetzin oma *Kansan ja kansakoulun kasvitarhakirja* (1894) on koululaisille ja tavalliselle kansalle suunnattu yleisteos, jonka tekstisisällössä ei kansakoulua kuitenkaan mainita. Pedagogi ja kansanrunouden tutkija Oskar Relanderin *Puutarhakirja kansakouluja varten* (1905) on tarkoitettu kansakoulun, erityisesti jatkokurssien oppikirjaksi, mutta myös kotipuutarhanhoidon

13 Esim. *Luettelo Kuopion kaupungin kansankirjaston kirjoista 1873, 3–4*; *Luettelo Rauman lainakirjaston kirjoista 1873, 6, 9*.

ohjekirjaksi. Lisäksi kirjoittaja arvelee sen voivan toimia puutarhaopin oppikirjana myös alemmissa maanviljelyskouluissa sekä kansanopistoissa. (Relander 1905, esipuhe.)

Puutarhuri ja kansakoulunopettaja Matti Hyvösen *Koulupuutarha: Käsikirja koulupuutarhan perustamista ja hoitoa varten* (1913) oli suunnattu kansakoulunopettajien ohella seminaarien puutarhureille sekä puutarhaneuvojille, joten se oli tietomäärältään laajempi kuin oppilaiden kirjat. Hyvösen *Nuorten puutarhakirja* (1914) oli puolestaan tarkoitettu *Koulupuutarhan* rinnalle oppilaiden käyttöön. Tutkimusaineistoon kuuluu myös kaksi muuta kansakoulun oppikirjaa: kansakoulujen puutarhaopetuksen neuvoja Kalle Kalervon *Nuori Tarhuri* (1. painos 1922) sekä maataloushallituksen puutarhanhoidon tarkastaja Gustaf Ignatiuksen *Lyhyt puutarhanhoidon oppikirja* (1929). Lisäksi tutkimuksessa on mukana Suomen Koulukasvitarhayhdistyksessä toimineen opettaja H. V. Luukon *Sydänjuuret maahan! Koulukasvitarhat kansantaloudellisina ja pedagogisina kasvatustavotteina* (1918), joka jaettiin kaikkiin maan suomenkielisiin kansakouluihin. Kirja ei sisällä viljelyohjeita, vaan esittelee ja perustelee koulupuutarha-aatetta, sen tehtäviä ja kasvatuksellista merkitystä.

Myös kotipuutarhojen viljelyä varten julkaistiin lukuisia teoksia, joista osaa käytettiin myös oppikirjoina etenkin kotitalous- ja maanviljelysalan kouluissa ja kursseilla. Tutkimusaineistoon kuuluvat Ossian Lundénin *Kotipuutarhan Työkaleri* (1912), Kaarlo Vanamon *Keittiökasvien viljelys* (1912) sekä Matti Hyvösen *Koulupuutarhan* pohjalta vuonna 1914 tekemä *Kotipuutarhuri*. Kalle Kalervon *Kaikille kasviksia ja hedelmiä* (1912) on kokoelma aiemmin julkaistuja kirjoituksia, *Käytännöllinen puutarhanhoito* (1925 [1915]) yksityistarpeeseen ja oppikirjaksi suunnattu teos ja *Käytännöllisiä ohjeita puutarhanhoitajille* (1931) siemenliikkeen asiakkailleen jakama opaskirja.

Frans Salonen oli erityisen tuottelias puutarhakirjailija, joka suuntasi kirjansa etenkin koti- ja harrastelijapuutarhureille. Salosen tuotantoa edustaa tässä tarkastelussa kaksi omaa teosta, *Keittiökasvien ja marjain viljelys* (1925) ja *Aikainen vihannesviljelys* (1935). Lisäksi mukana on Kalle Jaatisen kanssa kirjoitettu *Kodin puutarha* (1933) sekä Salosen ja Anna Kurimon yhteisteos *Kotien puutarhakirja ja lyhyt säilöönpano-opas* (1915). Nora Pöyhönen oli edelläkävijä puutarhaviljelyn kokeilijana ja edistäjänä erityisesti Pohjois-Suomessa, mutta myös naisten puutarhakoulutuksessa. Hänen perustamansa Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulu levitti oppilaidensa välityksellä puutarhaviljelyn ja kasvien käytön taitoa koko maahan. Pöyhösen yhdessä tyttärensä Maijun kanssa kirjoittama *Kodin kasvitarha* (1927) oli suosittu puutarhan yleisteos. (Ruoff 2006.) Sellainen oli myös Lepaan hedelmänviljelyn opettaja Väinö Lehtosen *Puutarhakirja maatalouskouluja ja itseopiskelua varten* (1934), josta otettiin kymmenen painosta.

Suurin osa edellä kuvatuista teoksista on eri tavoin painottuneita yleisteoksia, joissa käsitellään puutarhan perustamista ja hoitoa sekä esitellään vihannesten, marjojen ja hedelmien sekä usein myös koristekasvien viljelyä. Myös johonkin puutarhaviljelyn osa-alueeseen keskittyviä kirjoja julkaistiin paljon etenkin tarkastelujakson loppupuolella. Niihin lukeutuvat Ossian Lundénin laaja ja arvostettu *Keittiökasvikirja* (1. painos 1913) sekä lannoitealan kehittäjän ja Kekkilän puutarhan perustajan Mikko Jortikan *Koti- ja huvilapuutarhat: Perustaminen, istutus, lannoitus ja maanjärjestelyt kemiallisia ja kasvifysiologisia seikkoja silmälläpitäen* (1929). Hedelmien ja marjojen viljelyä käsitteleviä teoksia on aineistossa useita, koska erityisesti omenanviljelyyn asetettiin suuria toiveita 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Lisäksi hedelmien ja marjojen viljelyn ajateltiin olevan kansalle helpommin omaksuttavaa kuin

vihannesten, joiden valmistus ja käyttö tuli varta vasten opetella. 1900-luvun marjan- ja hedelmänviljelykirjoista on tutkimusaineistoon otettu B. W. Heikelin *Hedelmän- ja marjanviljelys avomaalla* (1919 [1913]) sekä Olavi Collanin *Hedelmän- ja marjanviljelyksen käsikirja* (1929) ja *Kodin hedelmätarha* (1933). Sekä Heikell että Collan olivat Lepaan puutarhaopiston opettajia, mutta myös valtionpomologeja.

Tutkimusaineistoon kuuluu myös pelkästään koristekasveihin keskittyviä kirjoja, joita julkaistiin 1910-luvulta alkaen. Kukkien viljelyä ja niiden käyttöä opastavia kotimaisia teoksia ovat Alexandra Smirnoffin *Kukkaistarhan hoito* (1910), Jenny Elfvingin *Kukkaviljelys avomaalla* (1921) sekä puutarhuri Richard Karlssonin¹⁴ *Kodin kukkatarha* (1924). Eryteisesti naisten puutarhaopetusta edistäneen Elfvingin kirjallisessa tuotannossa painottui taiteellisten näkökohtien huomioiminen kotipuutarhojen suunnittelussa (Donner 2015). Sekä puuvartisia kasveja että perennoja käsittelee *Luonnonkasvit kotien kaunistuksena* (1917), jonka kirjoittaja on Suomen kanavien ylipuutarhuri Matti Parikka. Pelkästään pensasiin keskittyä puolestaan puutarhasuunnittelijan ja koristekasviviljelyn edistäjän Bengt Schalinin *Koristepensaista kauneimmat* (1938). Esteettistä valistusta ja kotipuutarhojen suunnittelua edustavat Annikki Reijosen ainoa puutarha-alan teos *Puutarhakauneus* (1927) sekä taideteollisuuden alalla monipuolisesti toimineen Edvard Eleniuksen *Kotiemme kauneus* (1915), joka neuvoo myös asuinrakennusten ja sisustuksen suunnittelua. Ossian Lundénin *Ryhmäpuutarhoja* (1918) käsittelee laajasti siirtolapuutarhatoiminnan yhteiskunnallista merkitystä sekä toteuttamista käytännössä.

Puutarhakirjoja julkaistiin siis erilaisiin tarpeisiin: orastavaa ammattiviljelyä, kansakoulun puutarhaopetusta ja kotitarveviljelyä varten. Sekä esipuheissa että aikalaisarvosteluissa todetaan usein tietynlaisen kirjan puute, jonka vuoksi kirjoittaja on tarttunut toimeen. Kirjoja kirjoitettiin myös esimerkiksi eri järjestöjen tai muiden tahojen tilauksesta tai rohkaisemina, ja monet esipuheet kertovat taipumisesta näihin pyyntöihin. Usein kirjojen toivottiin myös palvelevan eri käyttäjäryhmiä, esimerkiksi kotipuutarhakirjojen toivottiin soveltuvan kansanopistoissa, maanviljelys- ja talouskouluissa sekä puutarhakursseilla käytettäväksi. Koska puutarhaviljely oli suurelle osalle kansaa vierasta, joutuivat tällaisten teosten kirjoittajat pohtimaan esitystapaansa. Vaikka myös pidemmälle ehtineille tuli tarjota tietoa, tuli tekstin olla sellaista, että sen ymmärtäminen oli mahdollista myös aloittelijoille ja itseopiskelijoille. Kansakoululaisille suunnatut kirjat puolestaan olivat yksinkertaisia ja helppolukuisia, koska niiden avulla oli tarkoitus levittää tietoa myös niihin maaseudun koteihin, joissa puutarhaviljelystä ei harjoitettu.

Lehtien ja kirjojen merkitys puutarhatiedon levittämisessä on ollut suuri, koska puutarha-alan ammatilliset järjestöt eivät voineet juuri antaa käytännöllistä puutarhaneuvontaa ja se jäi sellaisten järjestöjen huoleksi, joilla oli myös monenlaisia muita toiminnan muotoja (Simonen 1961, 427–428). Kirjojen määrän lisääntyessä niitä kirjoitettiin selvemmin erilaisia yleisöjä varten. Suomen ensimmäisen korkeampaa koulutusta tarjonneen puutarhaoppilaitoksen, Lepaan puutarhaopiston, perustaminen näkyy myös alan ammattikirjallisuuden ja erikoisteosten lisääntymisenä 1910-luvun lopulta alkaen.¹⁵ Menekki ei silti ollut välttämättä suurta edes ammattiväen keskuudessa (*Puutarha* no 1, 1.1.1928, 4). 1930-luvun lopulta lähtien julkaistiin runsaasti erilaisia opasvihkosia, joita kustansivat muun muassa eri järjestöt.

14 Myöhemmin Riku Kasterinne.

15 Lepaan puutarhaopisto perustettiin vuonna 1910, ja sen ensimmäinen vuosikurssi aloitti kaksivuotisen opiskelun vuonna 1912 (Haapanen ym. 1935).

Suurin osa puutarhakirjojen tekijöistä kirjoitti myös puutarhalehtiin, joita ilmestyi tarkastelujaksolla useita. Niistä etenkin Suomen puutarhaviljelijäin liiton julkaisema *Puutarha* (1898 alkaen) oli tärkeä ajankohtaisen tiedon välityskanava ja keskustelufoorumi.

Kirjoittajien taustat ja koulutustasot olivat moninaiset. Kansakoulun kasvitarhaopetusta käsitteleviä kirjoja kirjoittivat ainoastaan miehet,¹⁶ mutta puutarha-alan uranuurtajien joukossa oli myös paljon naisia. Lähes kaikki kirjoittajat toimivat hyvin monella saralla: he tekivät opetus- ja neuvontatyötä, toimittivat lehtiä, toimivat erilaissa järjestöissä sekä perustivat ja johtivat oppilaitoksia ja yrityksiä. Hyvin monet olivat hankkineet koulutuksensa Suomen ulkopuolella. He myös tekivät opintomatkoja ulkomaille ja toivat sieltä vaikutteita kotimaahan. (Ks. esim. Alanko 2005 ja 2007; Ruoff 2001b, 2006 ja 2007; Simonen 1961.) Läheinen kosketus käytännön puutarhatyöhön olikin tarpeen, sillä 1920-luvulle saakka keskusteltiin siitä, missä määrin kasvitarha- ja hedelmänviljely olisi ylipäätään mahdollista maassamme. Ilmastollisten erojen olemassaolo tiedostettiin, mutta niiden asettamista rajoituksista ei ollut tietoa. Kirjat ovat periaatteessa yksisuuntainen viestintäväline, mutta osa kirjoittajista toivoi saavansa kuulla kokemuksia kasvien menestymisestä eri alueilla. Kasvien menestyminen oli aaltoliikettä; hyvien, uskoa nostattavien vuosien jälkeen saattoi tulla pakkastalvia tai kasvitauteja, jotka tuhosivat tehdyn työn. Alan kehitys vaikutti uusintapainoksiin, joita muokattiin ja täydennettiin tarpeen mukaan. Muutoksia tehtiin erityisesti lannoituksen ja kasvinsuojelun osalta. Lisäksi kirjoittajat joutuivat ottamaan kantaa puutarha-alan suomenkieliseen sanastoon, joka oli vasta kehittymässä. (Esim. Lindgren 1918, V–VIII.)

Tutkimusmenetelmät

Aineistonmuodostusprosessin aikana luin valittuja kirjoja kiinnittäen huomiota erityisesti kohtiin, jotka vastaavat kysymykseen ”Miksi puutarhaviljelyä tulisi harjoittaa?” ja kirjasin ne ylös nykysuomeksi. Etenkin kirjojen esipuheet ja alkulauseet sisältävät perusteluja puutarhaviljelyn harjoittamiselle.¹⁷ Kansalle suunnatut pienet, hinnaltaan edulliset opaskirjaset keskittyivät käytännön ohjeiden antamiseen ja sisälsivät perusteluja usein vain vähän, joskus ei lainkaan. Olen poiminut aineistosta myös maininnat kansasta ja kasvatuksesta sekä esimerkiksi ajankohdan puutarhaviljelyn tilaa käsittelevät toteamukset, kuten havainnot ja mielipiteet puutarhaviljelyn edistymisestä maassamme. Kukin ajatuksellinen kokonaisuus, eli väite, mielipide tai havainto muodostaa oman analyysiyksikkönsä, johon on liitetty viitetieto.

Seuraavassa vaiheessa ryhmittelin teoksista poimitut analyysiyksiköt tutkimuskysymysten mukaisesti teemoihin ja nämä edelleen pienemmiksi, aineiston mukaan hahmottuviksi ryhmiksi. Kysymykseen ”Miksi puutarhaviljelyä tulisi harjoittaa?” vastaavista väitteistä on erotettu esimerkiksi taloudellisia ja terveydellisiä perusteluja. Taloudelliset perustelut voi jakaa yksityisille talouksille koituviiin ja kansantaloudellisiin hyötyihin, terveydelliset argumentit puolestaan ravinnon määrään ja laatuun liittyviin sekä puutarhanhoidon tarjoamaan liikuntaan ja ulkoilmaan kytkeytyviin perusteisiin. Olen ryhmitellyt teemat edelleen aineellisiin ja aineettomiin etuihin ja lukenut niitä rinnakkain kansaa koskevan puhunnan ja muiden teemojen kanssa.

16 Elli Tavastähden *Koululaisen kasvitarhaopas* (1914) on 19-sivuinen vihko.

17 Vastaavalaista aineistoa ovat tutkimuksessaan käyttäneet Anna-Maria Mäki-Kuutti ja Sinikka Torkkola (2014).

Tematisoinnin ja ryhmittelyn tuloksena tutkimusaineistoista on lajittunut erilaisia samaa aihepiiriä käsitteleviä ja samantapaisia väitteitä. Vaikka tässä tarkasteltavat teemat ovat myös määrällisesti selkeimmin erottuvia, on tutkimusaineiston tarkastelu kvalitatiivista. Tarkastelen analyysissa teemakokonaisuuksia kiinnittäen huomiota ajalliseen muutokseen eli siihen, mistä kulloinkin puhuttiin. Identifioituista yksiköistä ilmenee, millaisia väitteitä kussakin kirjassa esitettiin ja miten niitä perusteltiin. Lisäksi kiinnitän huomiota siihen, mistä vaiettiin, sillä eri kirjoissa painotetaan erilaisia asioita, eikä monissa teoksissa ole lainkaan vaikuttamaan pyrkivää puhuntaa. Hyödynnän tutkimusaineiston tarkastelussa lähdekirjallisuuden lisäksi myös puutarha-alan ammatillista tietämystäni (ks. Piirainen 2016, 181–184). Seuraavaksi tarkastelen aineistosta hahmottamiani keskeisiä teemakokonaisuuksia ja teen niistä yhteenvetoa. Koska operoin pilkotulla aineistolla, esitän tekstissä vain yksittäisiä aineistositaatteja.

Lähtökohtana hyöty

Puutarhaviljelyn edistämisen tärkeimpänä motiivina erottuu viljelyn tuottama aineellinen hyöty. Suomessa koettiin monia katovuosia 1700-luvun lopussa ja 1800-luvulla (Voutilainen 2016, 94–95). Erityisen pahoja olivat 1860-luvun kadot. 1860-luvun nälänhädät syntyivät perättäisten katovuosien ja yhteiskunnallisten tekijöiden yhteisvaikutuksesta ja ne koskettivat lähes koko maata. 1800-luvun Suomi oli erittäin köyhä, mutta myös hyvin epätasa-arvoinen maa. Erot sekä alueellisesti että yhteiskuntaluokkien välillä olivat suuret ja toimeentulomahdollisuudet vaihtelivat maan eri osien välillä. (Häkkinen ym. 1991; Jussila ja Rantanen 2018; Turpeinen 1986; Voutilainen 2016.) Kainuussa ja Koillismaalla oli useita nälänhätii vielä 1900-luvun taitteessa, ja 1910-luvun lopulla nähtiin nälkää koko maassa (Turpeinen 1985, 202–203; Laitinen 2012, 176–180). Vielä 1930-luvun pulan aikaan maaseudun maata omistamattomien ja pienviljelijöiden sekä kaupunkien työläisten ravinto oli hyvin niukkaa ja yksipuolista (Virkkunen 2010, 74–91; Peltola 2008, 69–88).

Kansan ravitsemus perustui erityisesti maan syrjäseuduilla vielä 1900-luvun alussa lähes täysin viljaan ja perunaan, jotka ovat arkoja hallalle. Ruisleivän osuus kansan ruokavaliossa oli keskeinen, joten ruissadon epäonnistuminen aiheutti nälänhätää katovuosina. Maan keski- ja pohjoisosissa käytettiin myös normaalivuosina jauhojen lisänä yleisesti korvikkeita, erityisesti pettua. (Vornanen 2018, 171–176; Voutilainen 2016, 89–91.) Monet vihannekset kuitenkin jatkavat kasvuaan hallayön jälkeenkin, joten opettamalla kansaa kasvattamaan erilaisia vihanneksia ravinnokseen oli mahdollista turvata huonojen vuosien ravinnonsaantia. Puutarhakirjoissa muistutettiin katovuoden mahdollisuudesta ja perusteltiin kasvitahviljelyn tarpeellisuutta nälänhädän ehkäisijänä 1930-luvulle saakka (Genetz 1894; Kalervo 1912; Salonen ja Kurimo 1915; Salonen 1925; Salonen ja Jaatinen 1933). Lisäksi se, että ihmisten voimavarat kuuluivat jokapäiväisen leivän hankkimiseen, oli yksi kansan sivistämisen esteistä. Kasvitahviljelyn avulla voitaisiin edes osa kansan kurjuudesta ja puutteesta poistaa ja saada ihmisten ajatukset suuntautumaan tulevaisuuteen. (Schübeler 1884, VI.)

Ruoan määrän ohella esiin nostettiin sen laatu: kansan ruokavalio kaipasi kirjoittajien mielestä monipuolistamista, joten kasvitahviljely edistäisi kansan terveyttä ja fyysistä hyvinvointia terveellisemmän ja vaihtelevamman ravinnon myötä. Kasvisravinnon terveellisyyden perustelut muuttuivat ajan kuluessa. Vanhimmissa kirjoissa kasviksia suositeltiin etenkin estämään keripukkia ja edistämään ruoansulatusta. Erityisen tarpeellisia ne olivat istumatyöläisille; ruumiillisen työn tekijä ei niitä välttämättä edes tarvinnut (Holm [Roos] 1875, V).

Palkokasvien tiedettiin jo varhain olevan erittäin ravitsevia, ja niitä suositeltiin erityisesti raskasta työtä tekevien ja harvoin lihaa syövien ravinnoksi (erit. Schübeler 1884, 67; Genetz 1894, 14; Smirnof 1904, 63, 69). 1920- ja 1930-luvun teoksissa kasvisruokia mainostettiin maukkaiksi sekä terveyttä ja hyvinvointia edistäviksi, vaikka niiden suurin merkitys oli edelleen leipäviljan korvaamisessa. Kasvisten sisältämien ravintoaineiden ja vitamiinien olemassaolosta oltiin jo tietoisia, mutta eri vitamiineja ja niiden vaikutusmekanismeja ei tunnettu vielä tarkasti (Lundén 1921, 3–9). ”Kun tiede lopullisesti kykenee ratkaisemaan vitamiinikysymyksen, uskomme, että puutarhatuotteet sen jälkeen tulevat saamaan entistään suuremman arvon ravintomme ja terveytemme ylläpitäjänä” (Salonen 1925, 9). Kasvisravinnon hyötyjä tuodaan esiin erityisesti 1910–1930-luvuilla julkaistuissa kirjoissa, aikana, jolloin myös vegetarianismaate alkoi yleistyä Suomessa (Piirainen 2013).

Myös itse puutarhatyö, ruumiillinen työskentely, todettiin terveyttä edistäväksi, vaikka perusteluja tälle esitettiinkin vain vähän. Erityisen hyödylliseksi puutarhassa työskentelyn ja oleskelun teki raikas ulkoilma. Ajan terveystodistus todisti samaa: karaistuneeseen ruumiiseen eivät taudit helposti tartu ja valo ja raikas ilma ovat yksi terveyden edellytyksistä. Lisäksi työteliäs elämä ja säännöllinen elämäjärjestys nähtiin parhaaksi keinoksi välttää ”sekä ruumiillista että henkistä ruttotautia”. (Lehtonen 1995, 239–240.) Osa kirjoittajista myös korosti, että sisätilojen tuli olla valoisa eivätkä puut saaneet varjostaa itse asuinrakennuksia (esim. Abelin 1912, 12; Jortikka 1929, 38–39).

Puutarhaviljelyn puolesta esitettiin runsaasti taloudellisia perusteluja koko tarkastelujakson ajan. Puutarhaviljely oli kirjoittajien mukaan edullista ja siitä koitua hyötyä miltei jokaisen saavutettavissa, koska alkuun pääsemiseksi ei tarvittu pääomaa, ainoastaan pieni pala maata ja omaa työtä. Maaseudulla pienenkin mökin asukkaalla oli mahdollisuus kasvattaa ainakin joitain kasveja ja ryhmäpuutarhapalsta tarjosi monelle kaupungissa asuvalle työläisperheelle saman mahdollisuuden. Puutarhan tuotteiden avulla kotitalouksien oli mahdollista saavuttaa hyötyä monin eri tavoin: kasvisten käyttö ravintona vähensi elintarvikkeiden ostotarvetta ja kasvisten syöttäminen eläimille säästi arvokkaita elintarvikkeita ihmisravinnoksi. Sopivien tuotteiden myynnillä saattoi puutarhaviljelystä saada etenkin kaupunkien läheisyydessä hyvän tuoton. Pienviljelysten määrä lisääntyi 1900-luvun alussa voimakkaasti, kun maattoman väestön määrää haluttiin pienentää asutustoiminnan avulla, mutta syntyneiden tilojen pieni koko edellytti tiloilta pinta-alan nähden suurta tuottavuutta toimeentulon takaamiseksi (Niemelä 2008, 122–141). Pienviljelysten mahdollisuudet elannon tuottamiseen lisääntyivät puutarhaviljelyn avulla, koska hyvin hoidettu kasvitarha voi tuottaa pinta-alan nähden huomattavasti paremmin kuin pelto. Se ei myöskään vienyt resursseja maataloudelta, koska maan lannoittamiseen saattoi käyttää aiemmin hyödyntämättömiä talousjätteitä ja fyysisesti kevyeen puutarhatyöhön kykenivät myös naiset, lapset ja vanhukset.

Puutarhaviljelylle esitettiin tutkimusaineistossa myös kansantaloudellisia perusteita. Taloudellinen toiminta ja hyvinvointi toimivat pohjana muulle kehitykselle, joten isänmaallisuus tarkoitti konkreettista työtä ja toimintaa isänmaan hyväksi (Ollila 1993, 33). Kirjoittajat toivat voimakkaasti esiin koko tarkastelujakson ajan, miten maahan tuotiin ulkomailta suuret määrät vihanneksia ja hedelmiä, joita olisi mahdollista kasvattaa kotimaassakin. Kirjoissa annettiin esimerkkejä ulkomaantuonnista ja esitettiin laskelmia, joiden mukaan maan taloutta voitaisiin ratkaisevasti parantaa viljelemällä kasviksia itse. Kasvisten viljely hyödyttäisi perheen taloutta, mutta olisi samalla isänmaallinen teko. Myös vihannesten ja juuresten

siementen viljelyä neuvottiin paljon ja siihen kannustettiin voimakkaasti aina 1930-luvulle saakka. Tämän yksinkertaisen työn avulla jokainen saattoi ottaa osaa yleisen hyvinvoinnin lisäämiseen helposti oman talouden kohentamisen ohessa, sillä siementen kysyntä oli suurta. Lukijoita neuvottiin myös kasvattamaan omenapuita siemenistä ja annettiin ohjeita puiden jalontamiseen.¹⁸ Opettelemalla näitä töitä oli kenen tahansa mahdollista parantaa puutarhakasvien menestymismahdollisuuksia maamme olosuhteissa ja samalla lisätä kansakunnan omavaraisuutta.¹⁹

Iloa puutarhasta

Puutarhaviljelylle esitettiin siis runsaasti rationaalisia perusteita, mutta sen kerrottiin tuottavan myös paljon mielihyvää. Puutarha tuotti kirjoittajien mukaan sellaista työn iloa, jota ei ollut muilla keinoilla mahdollista saada. Se oli tervettä ja raikasta, täysin toisenlaista kuin "varieté-huvitusten ja elävienkuvien teatterien synnyttämä" teennäinen ja pintapuolinen ilontunne, jota oli kaupungeissa tarjolla (Lundén 1918, 16–17). Puutarhan merkitys kodin kaunistajana ja kodikkuuden lisääjänä nousee voimakkaasti esiin koko aineistossa, vaikka koristekasveista puhuttiin enemmän vasta 1900-luvun kirjoissa. Kauneuden synnyttäjiä olivat hyvin hoidettu kasvimaat sekä erityisesti 1800-luvun ja 1900-luvun alun kirjoissa, ennen vuosien 1915–1916 tuhoa, hedelmäpuut.

Hyötykasvit tarjosivat virikettä aisteille joka vaiheessa. Kasvisten, hedelmien ja marjojen todettiin olevan värikkäitä ja silmää miellyttäviä sekä kasvaessaan että ruoaksi valmistettuina. Lisäksi niiden kerrottiin tarjoavan monipuolisia makuelämyksiä. Höyryävät, tuoksuvat, tuoreet ja värikkäät kasvisruoat olivat siis aivan toista maata kuin kansan kuiva leipä ja liha. Kukat olivat kirjoittajien mukaan sallittavaa ylellisyyttä ja viatonta huvia: vaikka ne ovat sinänsä tarpeettomia, tuottavat ne kuitenkin ihmisille paljon iloa ja poistavat ankeutta elämästä. Myös kukkien tuoksut mainitaan kirjoissa usein. Tuoksut olivat osa miellyttävää ympäristöä ja kukkien tuoksua pidettiin hyvin tärkeänä (Alanko ja Kahila 1994, 183). Puutarhanhoitoa harrastanut 1800-luvun lopun sivistyneistö oli myös harjaantunut havainnoimaan tuoksua, ja niitä käytettiin esimerkiksi muistelun välineinä (Ollila 2000, 80–82). Kasveissa oli sata vuotta sitten enemmän tuoksua kuin nykyään; kasvinjalostuksella on tavoiteltu aina vain suurempia, värikkäämpiä ja kerrotumpia kukkia, joiden saavuttamisen hintana on usein ollut tuoksun väheneminen. Hajumaailma on ollut tuolloin toisenlainen kuin nykyään, mutta miellyttävien tuoksujen arvostamista ja löyhkän karttamista on pidetty myös yhtenä sivistyksen merkinä (ks. Salmi 2000).

Puutarhan haluttiin tuottavan iloa arjessa: kukkaistutukset neuvottiin sijoittamaan porraspieliin ja ikkunoiden alle, että niihin saattoi luoda silmäyksen kiireistenkin töiden lomassa. Kotien ympärille istutettujen kasvien kerrottiin lisäävän koko seudun viihtyisyyttä ja ilahduttavan ohikulkijoita, joten niiden vaikutus säteili myös ulospäin. Ympäristön kaunistaminen koristekasveilla oli mahdollista ja suotavaa kaikille: köyhimmänkin mökin omistajalla riitti

18 Siemenlisätyjen taimien ominaisuudet vaihtelevat eikä hedelmien maku ole useinkaan hyvä. *Jalontaminen* tarkoittaa ominaisuuksiltaan hyväksi tiedetyn puun verson tai silmun liittämistä siemenlisätyyn perusrunkoon. Varhaisissa kirjoissa nykyistä jalontamista kutsutaan usein *jalostamiseksi*, mutta myös esimerkiksi *ympäämiseksi* tai *laadunjatkamiseksi*. Kirjoissa myös opastettiin valitsemaan siementaimien joukosta todennäköisimmin parhaat yksilöt, ellei mahdollisuutta jalontamiseen ollut.

19 Kasvien vaatimukset esimerkiksi kasvukauden pituuden ja lämpösomman suhteen sekä reagointi lämpötilojen vaihteluihin vaihtelevat suuresti. Siksi lähialueelta peräisin oleva lisäysmateriaali parantaa kasvien menestymismahdollisuuksia. Ks. esim. Schalin 1938, 11–13.

siihen varallisuutta, koska siemenet ja kasvit olivat edullisia ja niitä saattoi saada myös ilmaiseksi. Suomalaiset kirjoittajat olivat hyvin perillä lukijoiden resursseista ja koristekasvien vähäisestä tarjonnasta, joten monissa teoksissa neuvottiin siirtämään kasveja luonnosta ja esiteltiin kotipihaan sopivia lajeja.

Kauneus kuului siis kaikille, säätyyn, varallisuuteen, ikään ja sukupuoleen katsomatta. Jotkut kirjoittajat katsoivat 1910-luvulla kuitenkin aiheelliseksi muistuttaa, ettei kodin ympäristön koristelussa tarvinnut pyrkiä yllisyyteen. ”Monin paikoin kaikkien kansankerrosten keskuudessa yleiseksi tullut rihkamakoreus” oli todiste asukkaiden maun puutteesta ja kehittymättömästä kauneusaistista; luonnossa ilmenevä ja sen kanssa sopusointuinen kauneus oli sen sijaan oikeanlaista (Hyvönen 1913, 17–18). Tarkoitus oli vain saada kodit kodikkaiksi, että asukkaat viihtyisivät niissä (Salonen ja Kurimo 1915, 88), ja vaatimattomuus ja yksinkertaisuus olivat läheistä sukua kodikkuudelle (Elenius 1915). Kauneuden ja siisteyden nähtiin kulkevan käsi kädessä. Hyvin hoidettu ja siisti, kasvein ja kukkasin somistettu asunnon ympäryys oli miellyttävä ja soma, vaikka se olisi vaatimatonta. Siisteyden ja puhtauden edistäminen olivat etenkin naisille suunnatun kansanvalistuksen painopisteitä esimerkiksi marttatyössä, jonka toimintaan kuului myös puutarhaneuvonta (Ollila 1993, 40–41; Koski 2011, 166–168).

Marttajärjestö antoi myös ohjeistusta sunnuntain oikeanlaiseen viettoon perheen kesken (Ollila 1993, 49). Sunnuntai oli vanhastaan pyhitetty Raamatun käskyn mukaisesti lepopäiväksi. Uskonnollisuuden merkitys yhteiskunnassa väheni 1900-lukua lähestyttäessä, mutta nyt terveysvalistus asetti levolle luonnontieteellisiä perusteita. Lepo oli eri asia kuin velto laiskottelu: ahkeran työnteon vastapainoksi tarvittiin kunnan lepoa, joka virkisti sekä ruumista että sielua. Sen tuli kuitenkin olla laadultaan tervettä; toisenlaista kuin väkijuomat tai varietetä-näytännöt. (Lehtonen 1995, 241.) Puutarha levon paikkana nousee aineistossa esiin 1900-luvun alusta lähtien. Puutarhasta oli lupa nauttia ja siellä sai myös levätä. Puiden siimes oli arvostettua oleskelupaikoissa ja lehtimaja, millä yleisimmin tarkoitettiin puolikkaareen istutettuja pensaita, mainittiin lähes kaikissa koristepensaita ja puutarhan suunnittelua käsittelevissä kirjoissa. Lehtimaja oli lepopaikka: sinne sijoitettiin penkki tai pöytäryhmä ja siellä saattoi nauttia kahvikupposen, lueskella, kuunnella lintujen laulua tai viettää lepopaikkaa toisten kanssa seurustellen.

Paremmaksi ihmiseksi

Kauneuden uskottiin jalostavan ja kasvattavan ihmistä, koska kauneuden ymmärtämisestä on seurauksena siisteyden, puhtauden ja järjestyksen rakkaus. Jotkut kirjoittajat olivat kuitenkin sitä mieltä, että erityisesti luonnon kauneuden ymmärtämiseen vaaditaan tietoa. Siksi korkeampaa valistusta seuraa puhtaampi kauneudentaju. (Esim. Reijonen 1927; Schübeler 1884, 13; ks. myös Ollila 1993, 40–41.) Kaunis ja miellyttävä kotiympäristö johti kirjojen mukaan myös muunlaiseen hyvään. Puut, pensaat ja kukkaset pienen, sievän asunnon ympärillä viestivät ohikulkijallekin onnellisesta kodista ja myös asunnon sisäpuolella vallitsevasta siisteydestä ja järjestyksestä. Samalla niiden uskottiin kasvattavan asukkaiden rakkautta kotiin ja sitä kautta myös kiintymystä synnyinseutuun.

Puutarhanhoidon nähtiin lisäävän perheen yhtenäisyyttä, sopusointua ja onnellisuutta. Erityisen paljon niiden merkityksestä perheen hyvinvoinnille puhuttiin 1910-luvulla. Koska puutarhaviljely lisäsi perheen taloudellista hyvinvointia, se suojasi lapsia köyhyydeltä ja kurjuudelta. Se esti heitä myös joutumasta liian aikaisin vieraan palvelukseen, jolloin

vanhemmat voivat pitää heistä paremmin huolta ja entistä useammat lapset saivat mahdollisuuden käydä koulua. Puutarhassa lapsetkin kykenivät tekemään hyödyllistä ja samalla mieleistä työtä. Puutarhatyötä pidettiin kevyenä, joten se sopi lapsille. Lasten yhteiskunnallisen roolin muuttuminen heijastuu myös kirjoissa: vanhimmissa teoksissa korostuu lasten merkitys työntekijöinä ja se, että nuorena opituista taidoista on heille itselleenkin hyötyä. 1910-luvulta alkaen aletaan puhua enenevästi siitä, kuinka puutarhatyö on lapsista hauskaa ja että he tekevät sitä mielellään.

Kasvitarhavihjelyn merkityksen korostaminen kasvatustyössä on aineistosta erittäin selkeästi erottuva teema. Kansakoulujen kasvitarhaopetuksen puolesta puhuttiin kirjoissa paljon ja lämpimästi aina kansakoulujen vakiintumiseen asti. Kirjoittajat toivoivat, että puutarhatieto saataisiin levitettyä koko maahan nimenomaan koulupuutarhojen ja kansakoulujen kasvitarhaopetuksen avulla. Koulupuutarhat toimisivat esimerkkeinä ympäristölle, ja koulussa lapsena opittua puutarhatyötä haluttaisiin jatkaa vielä aikuisenakin. Sekä puutarha-alan ammattilaiset että koulupuutarha-aatteen ajajat olivat yhtä mieltä siitä, että puutarhatyö on lapsille hyväksi. Puutarhatyön harjoittamisen nähtiin kehittävänsä ihmisessä monenlaisia henkisiä ominaisuuksia, kuten ahkeruutta, kärsivällisyyttä ja järjestelmällisyyttä, mutta myös suojelevan lapsia pahalta. Joissakin 1800-luvun puolella julkaistuissa kirjoissa korostettiin, että lapset oppivat puutarhatyön avulla ymmärtämään Luojan töitä ja suuruutta, millä kenties pyrittiin myös lieventämään kirkon ja hengellisten liikkeiden kansakoulunvastaisuutta ennen kansakoulujen vakiintumista (ks. Nieminen 2006, 66–83).

Puutarha-alan edustajilla saattoi olla toiveita tulevien ammattilaisten kasvattamisesta, mutta opettajille keskeistä oli puutarhavihjelyn hyödyntäminen kasvatustyössä (esim. Smirnoff 1893, 32; Lindgren [Stening] 1903, 247; vrt. Hyvönen 1913, 12, 28; Luukko 1918, 145). Koulupuutarha kuvattiin monipuolisena opetusvälineenä, jota saattoi hyödyntää eri aineiden opetuksessa. Tärkeintä oli kuitenkin sen elämää varten tarjoama oppi. Koulupuutarha liittyi myös pyrkimykseen uudistaa todellisesta elämästä vieraantunutta koulua vastaamaan paremmin käytännöllisen elämän vaatimuksia (Hyvönen 1913; Luukko 1918). Koulupuutarhan yhtenä tärkeänä tehtävänä oli herättää lapsessa kiinnostusta luontoon ja halua ymmärtää luonnon salaisuuksia. Luonnon havainnoinnin uskottiin herättävän lapsessa ihailua ja myötätuntoa, minkä seurauksena kasveja ei haluta katkoa tai linnunpesiä tuhota. Eläinten hyvä hoito liitettiin muussakin ajan keskustelussa sivistykseen ja eläinsuojeluaate pyrki muuttamaan ihmisten asenteita (Kaarlenkaski ja Piirainen 2014, 14; Nieminen 2001, 9–10). Myötätunto nähtiin osana sivistystä ja ihmisen ajateltiin oppivan puutarhanhoidon avulla suhtautumaan suojelevasti ympäröivään elämään sen kaikissa muodoissa.

Yksi puutarhavihjelyksen eduista oli ”joutoaikojen” käyttäminen hyödyllisesti. Ahkeruuteen kasvaminen oli erityisen tärkeää lapsille ja nuorille. Opettajataustaisten kirjoittajien lisäksi monet muutkin totesivat, ettei joutilaisuus ole lapsille hyväksi, vaan se johdattaa heidät huonoon seuraan ja oppimaan tarpeettomia tapoja. Yhteiskuntarakenteen muuttuminen nosti 1900-luvun taitteessa myös teollisuustyöväestön sivistystyön kohteeksi (Koski 2011, 163–165). Koululaisten joutilaisuus kesällä ja kaupunkien työläisten lisääntynyt vapaa-aika olivat huolena etenkin vuonna 1918 julkaistuissa kirjoissa (Luukko 1918; Lundén 1918). Lundén pitää ryhmäpuutarhoja ratkaisuna kaupungistumisen ongelmiin ja tuo esiin niiden yhteiskuntahygienisen ja kasvatuksellisen merkityksen. Hänen mukaansa työajan lyhentymisellä voitettu aika tulee käyttää luonteiden kehittämistä edistävään työhön, ja terveellisin ja tuottavin paikka työläisille viettää runsastunutta vapaa-aikaansa on oma puutarha.

Toisaalta lyhentynyt työaika edellytti ehkä tarmokkaampaa työntekotapaakin, minkä vuoksi ryhmäpuutarhapalstalla oli tärkeä merkitys voimien palautumisen paikkana. (Lundén 1918, 17, 21–23.) Saksassa alkunsa saanut siirtolapuutarhatoiminta yleistyi Euroopassa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Suomen ensimmäiset siirtolapuutarhat perustettiin 1910-luvulla Porvooseen, Tampereelle, Ouluun ja Helsinkiin. Niiden synnyn taustalla olivat teollistumisen ja kaupungistumisen etenkin työväestölle aiheuttamat ongelmat. Porvaristo pyrki ehkäisemään ongelmia ja lisäämään yhteiskunnan vakautta siirtolapuutarhatoiminnan avulla. Viljelijöille olennaista oli viljelyn tuottama konkreettinen hyöty. Samalla siirtolapuutarhatoiminta kuitenkin ohjasi työväestöä kohti porvarillisia arvoja, lisäsi kansalaisten hyvinvointia ja vähensi sosiaalihuollon tarvetta. (Salmela 2001; ks. Ek 1979 ja 1993.)

Puutarhaviljelyn perusteluihin kuului myös raittiuden lisääntyminen ja alkoholin aiheuttamien haittojen vähentyminen. Maata omistavilla viljelijöillä oli vuosina 1800–1865 laillinen oikeus polttaa viljaa viinaksi, ja talonpojille viina oli pääasiallinen tulonlähde viljan ohella. Kotipoltoa kuitenkin vastustettiin ja sitä pidettiin ylempien säätyjen keskuudessa kansantaloudellisena tuhlauksena ja moraalisenä ongelmana. (Apo 2001, 86–89.) Puutarhaviljelyksen merkitys raittiuden edistämiseksi tuotiin esiin monissa kirjoissa vuoteen 1918 asti, aluksi suosittamalla marjaviinien valmistamista viljaa tuhlaavan paloviinan polttamisen ja kalliiden ulkomaisten viinien tilalle (Söderberg 1862, 54). Raittiusaatteen nousun myötä sävy muuttui ja taloudellisten syiden sijaan astuivat sosiaaliset perusteet. 1910-luvulla uskottiin myös kasvisten, marjojen ja hedelmien runsaan nauttimisen ehkäisevän väkijuomien väärinkäyttöä ja ihanat hedelmämehut nähtiin varteenotettavaksi kilpailijaksi turmiollisille alkoholijuomille. Lisäksi miellyttävän puutarhan, jossa koko perhe onnellisena puuhaili, oletettiin houkuttelevan perheenisää enemmän kuin savuisen kapakan. (Abelin 1912, 7, 12; Hyvönen 1913, 23; Salonen ja Kurimo 1915, 7; Lundén 1918, 20–21.) Viina nähtiin laajemminkin edistykseen vihollisena 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Etenkin työväestön alkoholinkäyttö muodosti yleisen uhkakuvan.²⁰ Suhde alkoholiin kytkeytyi vahvasti isänmaallisuuteen ja yleiseen siveyteen, ja raittiusliike sai kannatusta kaikissa kansankerroksissa. (Apo 2001, 200–213; Sulkunen 1986.)

Kansan tuli siis sivistyä. Sen tuli kuitenkin pysyä sivistyneistön määrittelemässä raameissa ja yhteiskuntajärjestyksen täytyi säilyä (Ollila 1993, 46–51). Puutarhanhoito ohjasi kansaa siveellisyteen – sivistä – vahvistamalla ihmisessä toivottuja ominaisuuksia ja karsimalla ajan mittaan kaiken ra’an ja epäpuhtaan pois ihmisestä. Sivistys oli ymmärrystä ja taitoa hyödyntää luonnon antimia ja nauttia niistä. Myös puutarhan kauneus jalosti ja kasvatti ihmistä. Sanat *siveellisyys* ja *siveys* viittaavat tutkimusaineistossa ensisijaisesti moraalisuuteen ja eettisyyteen, mutta myös yhteiskunnalliseen vastuuseen, kuten yleensäkin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Taustalla oli ajatus siitä, että yksilöllinen hyvä on kytköksissä yhteiseen ja yleiseen hyvinvointiin, jolloin molempia hyödyttävä toiminta on siveellistä. Epäsiveellistä puolestaan on ihmiskunnan kehitystä estävä tai sitä alemmalle asteelle painava toiminta, kuten epärehellisyys, laiskuus ja juoppous. Ulkoisten tapojen ohella ovat merkityksellisiä tekojen taustalla olevat motiivit ja omantunnon ohjeiden noudattaminen. Siveyteen liitettiin myös kristillisiä arvoja etenkin Snellmania seuranneiden fennomaanien keskuudessa. (Pulkkinen ja Sorainen 2011; Snellmanin ajattelusta ks. Rantala 2013.)

20 Teollisuustyöväestön alkoholinkulutus ei välttämättä määrällisesti eronnut maaseudun työväestön perinteisestä alkoholinkulutuksesta kotipolton aikaan, mutta vanhat juomatavat olivat ristiriidassa uusien elämäntapojen ja työaika-säännösten kanssa. Ks. Apo 2001, 204–205; Sulkunen 1986, 22–24, 273, 276–277.

Puutarhapuheen sävyjä

Tutkimusaineistosta hahmottuu tarkastelussa erilaisia puhetapoja, jotka olen nimennyt valistus-, sivistys- ja elinkeinodiskurssiksi. Valistuksen ja sivistyksen voi nähdä viittaavan erilaisiin käsityksiin yksilön ja yhteiskunnan suhteista sekä lukeneiston roolista niiden luomissa. Tällöin valistuneisuus tarkoittaa sellaisen käytännöllisen tiedon omaamista, jolla on mahdollista selviytyä arkipäivän aineellisista ongelmista. Tarpeellisiksi katsotut tiedot ja taidot määrittelee lukeneisto; valistuksen kohteen laajemman ymmärryksen kasvattamista ei tavoitella. Sivistys sen sijaan tarkoittaa parempaa ja syvällisempää ymmärrystä, kulttuurista tietoisuutta, jota vasten on mahdollista hankkia uutta tietoa ja myös arvioida omien tekojen henkistä ja yhteisöllistä merkitystä. Sivistämisessä on siis kyse kansalaiskasvatuksesta, tietoisesta aktiivisten ja yhteiskuntaan osallistuvien ihmisten kasvattamiseen pyrkivästä toiminnasta. Sitä voivat tehdä monet tahot, esimerkiksi järjestöt, mutta erityisesti se kytkeytyy koulujärjestelmän toimintaan. (Nieminen 2006, 178–180; Karkama 2001, 95–96; Arola 2003, 4–5; ks. myös Kempainen 2013.)

Valistuksen ja sivistyksen kohteita lähestytään erilaisen retoriikan avulla: eri yleisöille puhutaan eri asioista ja erilaisin sanakäntein. Puutarhakirjojen valistusdiskurssi keskittyi käytännön ohjeiden ja viljelyn perustietojen jakamiseen. Sen tavoitteena oli lisätä kotien puutarhaviljelyä, pääasiassa hyötykasvien kasvatusta. Kansa tuli saada myös käyttämään kasviksia, joten kirjat sisälsivät yleensä myös ruoka- ja säilöntäohjeita (erik. Smirnoff 1904; Salonen ja Kurimo 1915; Abelin 1912; Schübeler 1884) tai lyhyitä käyttötapojen esittelyjä etenkin vihannesten kasvatusohjeiden ohessa (esim. Genetz 1894; Lundén 1921). Lisäksi niissä annettiin neuvoja kasvien varastointiin. Valistusdiskurssin puhunnassa korostuivat puutarhaviljelyn taloudellinen hyöty kodeille, ruoan riittävyys sekä kasvien terveellisyys ravintona. Varhaisissa kirjoissa viljelylle esitettiin usein myös sivistyksellisiä perusteita, mutta perustelujen painopiste ei silti ollut sivistyksessä. Kansan keskuuteen tietoa levitettiin erityisesti pienten, ”helppohintaisten” kirjojen avulla, jollaisia olivat myös kansakoulun oppilaiden kirjat.

Myös sivistysdiskurssi, joka alkaa erottua 1900-luvun taitteessa, pyrki kansan elinolojen parantamiseen, mutta sen kasvatukselliset tavoitteet olivat selkeät. Se suuntasi ohjeensa erityisesti seminaarien ja muiden oppilaitosten opiskelijoille, mutta myös muulle valistuneelle lukijakunnalle. Kasvatusalan ammattilaisille puutarha oli ensisijaisesti kasvatusväline, joka auttoi lapsia kehittymään oikeanlaisiksi aikuisiksi. Tämän ohella puutarhan tuottama aineellinen hyöty toimi kansan ja kansakunnan hyvinvoinnin lisääjänä ja välillisesti myös sivistystason nostajana. Lasten välityksellä maaseudun koteihin tuotu kasvitahviljely saattoi olla ensi askel myös muun valistuksen vastaanottamiseen. Puutarhaviljelyn kasvatukselliset perustelut vähenivät 1920-luvulta alkaen kansakoulujen vakiinnuttua ja kotipuutarhaviljelyn yleistyttyä, jolloin puutarhanhoidosta tuli yhä useamman harrastus tai omavaraisuuden lisäämiskeino. Lisäksi sivistyspuheen vähenemiseen vaikutti epäilemättä yhteiskunnallinen muutos: kansaa ei enää holhoavasti ohjattu yhteiskunnan ylätasolta käsin, ja myös kirjoissa voimakas sivistyspuhe päättyy vuoteen 1918 (Lundén 1918; Luukko 1918). Puutarhaviljelyn perustelusta tuli asiakeskeistä ja suostuttelussa alettiin enenevästi vedota yksilölliseen hyvinvointiin.

Puutarhan tuottama taloudellinen hyöty on aineiston keskeinen teema. Kotitarveviljely edisti perheen taloudellista hyvinvointia ja sivistykseen kuului porvarillisten ja protestanttisten arvojen mukainen vastuun ottaminen omasta ja yhteiskunnan taloudesta. Kolmantena

puhetapana erotan silti elinkeinodiskurssin, jonka keskeinen piirre oli taloudellisen hyödyn painottaminen. Esimerkiksi Smirnoffin hedelmänviljelykirjassa (1893) näkökulma oli rahalliseen tuottoon keskittyvä: tavoitteena oli saada hedelmänviljelystä maahamme tuottava elinkeino. Hedelmäpuista ja marjapensaista saatiin hyötyä myymällä niiden satoa; hedelmien ja marjojen etuja kansan ravitsemukselle kirjoittaja ei mainitse. Puutarha-alan ammatilaisille puutarha oli tuotantoväline, joka haluttiin saada mahdollisimman toimivaksi, joten siitä pyrittiin hankkimaan ja jakamaan mahdollisimman paljon tietoa. Elinkeinodiskurssia edustavat myös erikoistunutta tietoa sisältävät kirjat, joissa perusteluja puutarhaviljelylle esitettiin vain vähän tai ei ollenkaan. Tähän ryhmään kuuluvat myös hakuteokset, jotka olen jättänyt aineiston ulkopuolelle. Elinkeinodiskurssi alkaa hahmottua jo 1800-luvun puolella, mutta valtakirja siitä tuli 1920–1930-luvulla, kun alan tutkimus- ja koetoiminta oli päässyt käyntiin. Sekä ammatti- että kotipuutarhaviljely yleistyivät ja puutarhaviljelystä tuli pienitulojen varteenotettava sivuelinkeino. Lisäksi 1920-luvun alusta 1940-luvun alkuun kestänyt ilmastollisesti suotuisa jakso edisti maatalouden ohella myös puutarhaviljelyä (Niemelä 2008, 9). Tarve perustella puutarhaviljelyn tarpeellisuutta väheni; olennaista oli tiedon jakaminen kohderyhmälle sopivalla tavalla.

Nimeämäni diskurssit eivät ole luokittelujärjestelmä, vaan tapa hahmottaa lukijoille kirjojen avulla välitettyä sanomaa. Aineisto on vain osa kaikesta tarkastelujaksolla julkaistusta kirjallisuudesta eikä oikeuta tekemään johtopäätöksiä yksittäisten kirjoittajien ajatusmaailmasta. Silti kirjoittajien taustoilla ja väestön olosuhteiden tuntemuksella voi aavistaa olleen vaikutusta puhetapaan ja painotuksiin. Yksittäiset kirjoittajat eivät kuitenkaan olleet lähtökohdaisesti yhden diskurssin edustajia, vaan viestiin vaikutti se, puhuttiinko kotitarveviljelystä, koulupuutarhasta vai elinkeinosta sekä se, kenelle ja milloin puhuttiin.

Tavoitteena hyvinvoiva kunnan kansalainen

Olen tässä artikkelissa tarkastellut 1860–1930-lukujen puutarhapuhetta ja puutarhakirjoissa ilmaistuja perusteluita puutarhaviljelylle. Puutarhavalistuksen lähtökohtana voidaan pitää omatoimisen ruoantuotannon tuottamaa taloudellista ja terveydellistä hyötyä, joka lisäsi väestön hyvinvointia. Monissa kirjoissa todettiin kansan kuitenkin olevan vastahakoista ottamaan vastaan uusia ajatuksia ja opettelemaan uusien ravintoaineiden käyttöä (esim. Schübeler 1884, 8; Hyvönen 1913, 56; Salonen ja Kurimo 1915, 9). Ensimmäiset positiiviset kommentit hedelmän- tai kasvitahviljelyn viriämisestä maassamme esitettiin silti jo 1800-luvun lopulla, ja koko tarkastelujakson ajan mainittiin usein ”ilahduttavaa edistymistä” tapahtuneen (esim. Smirnoff 1893, 3, 8; Heikel 1919, VII; Hyvönen 1918, 4; Salonen 1925, 7; Salonen 1935, 7). Lähes samaan hengenvetoon kuitenkin myös todettiin asiaa lyötävän yleisesti laimin. Vielä 1930-luvullakin puu- ja kasvitahviljely oli ”vasta alkuasteellaan” (Kalervo 1931, 3; Salonen 1935, 7) ja ”varsin rajoitettua” (Lehtonen 1934, 5). Syy hitaaseen edistymiseen kuitenkin muuttui ajan kuluessa: vanhimmissa teksteissä syinä pidettiin kansan tietämättömyyttä, epäluuloja, uusien asioiden vastustusta ja huonoja elinoloja, 1920-luvulta lähtien taas lähinnä tiedon puutetta.

Puutarhaviljelyn edistämiseen käytettiin kirjoissa monenlaisia keinoja: esitettiin rationaalisia syitä ja vedottiin tunteisiin. Niissä tuotiin esiin kansan kurjat elinolot ja osoitettiin epäkohdat, kuvattiin valoisampaa ja taloudellisesti vakaampaa tulevaisuutta sekä lukijalle että tuleville polville, houkuteltiin nautinnoilla ja vedottiin edullisuuteen ja helppouteen. Puutarha oli työväline, jota tarjottiin kaikille, myös varattomille. Viljelyharrastusta uskottiin

herätettävän parhaiten opettamalla ihmisiä kasvattamaan ensin sellaisia kasveja, joista saatiin suurin hyöty. Puutarhaviljelystä ei asetettu poikkeiloin maatalouden, vakiintuneiden sukupuoliroolien tai uskonnon kanssa: sen ei tarvinnut viedä työvoimaa, hyvää viljelystä tai lannoitteita maanviljelykseltä eikä se ollut yksin miesten tai naisten asia. Avain onneen oli pala omassa hallinnassa olevaa maata ja sen viljelyyn tarvittavat alkutiedot. Lapsikin pystyi siihen, ja lasten omien pienten kotipuutarhapalstojen avulla voitiin käytännössä osoittaa puutarhaviljelyn hyöty myös vanhemmille. Lapset siis valjastettiin sivistystyön välikappaleiksi. Kotoa tai koulusta omaksuttu puutarhanhoitotaito oli pääomaa, josta oli lapselle hyötyä koko elämän ajan ja joka samalla vahvisti kansakunnan yhtenäisyyttä kasvattamalla lapsista kunnan kansalaisia. Puutarha myös sitoutti ihmistä paikkaan ja kasvatti isänmaallisuutta. Nousevassa nuorisossa oli saatava heräämään maahenki, sillä "[e]llei kansan elämä perustu voimaperäiseen kannattavaan maanviljelykseen, on sen tulevaisuus synkkä" (Kalervo 1912, 79).

Kirjoittajien mukaan puutarhanhoito tarjosi vakautta ihmisten elämään lisääntyneiden elintarvikkeiden muodossa. Mahdollisuus turvata perheen toimeentuloa ja ruoan saantia oman työn avulla auttoi ihmisiä katsomaan tulevaisuuteen aiempaa toiveikkaammin. Puutarha koristekasveineen tuotti lisäksi iloa elämään ja lisäsi siten kansan tyytyväisyyttä ja hyvinvointia. Viljelyn saattoi aloittaa vähinkin tiedoin, mutta tieto ja taito lisäsivät onnistumisen mahdollisuuksia, mikä oli tärkeää viljelyinnon syöttämiseksi ja ylläpitämiseksi. Puutarhaviljelyn aloittaminen oli mahdollista lähes jokaiselle maatilikon haltijalle. Panokseksi vaadittiin ainoastaan omaa työtä, johon saattoi käyttää pienetkin joutohetket ja joka oli itsessäänkin virkistävää ja mielihyvää tuottavaa. Puutarhaviljelyn avulla jokainen saattoi ottaa osaa myös yleisen hyvinvoinnin lisäämiseen kasvattamalla maan omavaraisuutta.

Kotipuutarha tai puutarhapalsta tarjosi myös pääsyn aiemmin vain ylemmille sosiaaliryhmille varattuihin nautintoihin, kuten herkkuihin hedelmiin. Itse kasvatetut tuotteet olivat – kirjaimellisestikin – oman työn hedelmiä, "viatonta" ylellisyyttä, jonka saattoi suoda kansalle huoletta. Itse kasvattamiaan puutarhan antimia nauttiva kansalainen osasi varmasti antaa niille myös arvoa, koska tiesi niiden hankintaan käytetyn työn määrän. Puutarha toimi kansan kasvattajana omalla olemuksellaan, koska se paljasti huolimattomuuden ja laiskouden, mutta palkitsi ahkeruuden ja hyvin tehdyn työn runsain mitoin. Puutarha sijoittui kodin ympärille ja näkyi siten kaikille ohikulkijoille. Olemuksellaan se viestitti, millaisia ihmisiä asunnossa asui. Vaatimaton mökki, jonka ympäristö oli siisti ja pieni kasvimaahan hyvin hoidettu, välitti muille ihmisille viestin köyhistä, mutta silti kunnollisista asukkaista. Näin puutarha toisaalta toimi sosiaalisen erottelun välineenä, mutta tarjosi samalla myös varattomille keinon osoittaa julkisesti kuuluvansa "hyvien", sivistyneiden ihmisten joukkoon.

Näen kirjojen sisältämän sivistyspuheen kasvatustavoitteena tyytyväisen kansalaisen, joka on sisäistänyt valistajien tarpeellisiksi katsomat arvot, tekee velvollisuutensa ja kantaa vastuunsa. Koti ja perhe ovat hänelle tärkeitä, ja hän elää sovussa itsensä ja ympäristönsä kanssa. Hän tyytyy asemaansa yhteiskunnassa eikä aiheuta häiriötä, mutta pyrkii aktiivisesti parantamaan elinolojaan positiivisin keinoin ja tekemään omasta ja perheensä elämästä mahdollisimman hyvän. Hän omaa hyödyllisiä tietoja ja taitoja, on vastaanottavainen ja osaa hyödyntää olemassa olevia resursseja monipuolisesti. Hän voi fyysisesti ja henkisesti hyvin, on siisti ja järjestelmällinen, raitis, tunnollinen, huolellinen ja ahkera eikä pelkää ruumiillista työtä. Hän osaa nauttia kauneudesta ja luoda ympärilleen viihtyisyyttä ja kodikkuutta, mutta pysyy sivistyneistön määrittelemän hyvän maun rajoissa.

Kansanvalistustyön yhtenä piirteenä voi pitää välineellistämistä, valistuksen konkreettisen sisällön valjastamista muiden pyrkimysten palvelukseen. Vaikka itse neuvonnan sisältö ei välttämättä muuttunut paljoakaan ajan kuluessa, saattoivat siihen kytkeytyvät tavoitteet sen tehdä (ks. esim. Ollila 1993, 144, 239). Kukin kirjoittaja painotti asioita oman ideologiansa mukaisesti; jokainen kirja oli puheenvuoro keskusteluun, jota suomalaisen puutarhaviljelyksen ympärillä käytiin ja jonka avulla sitä kehitettiin. Puutarhavalistajien toiminnan taustalla on ollut erilaisia vaikuttimia, joiden tarkasteluun ei tässä artikkelissa ole tilaisuutta. Huoli kansan tilasta oli kuitenkin yksi motiivi, ammatillinen kiinnostus alan mahdollisuuksiin maassamme toinen. Kirjoittajien taustojen ja toiminnan tarkempi tutkiminen olisi kiinnostavaa muun muassa siksi, että puutarhakirjojen kirjoittajat olivat aktiivisia toimijoita monella saralla ja heidän joukkonsa muodostui sekä miehistä että naisista, toisin kuin esimerkiksi täysin miesvaltaisen maatalousvalistuksen saralla. Erityisen kiehtovaksi puutarha-alan kehityksen tekee se, että alan varhaiset toimijat olivat todellisia edelläkävijöitä pyrkiessään juurruttamaan maahan täysin uutta elinkeinoa ja toimeentulon lähdeä. Heidän työtään ja kirjoituksiaan leimaa palava halu viedä asiaa eteenpäin sekä luja usko sen tarjoamiin mahdollisuuksiin – vastoinkäymisistä huolimatta.

Tutkimusaineisto julkaisuajankohdan mukaan järjestettynä

- Eneroth, Olli [Olof] 1860. *Kasvutarha-kirja Rahwaalle: Kasvutarha-kirja Rahwaan hyödyksi*. Suomentanut F. v. P. Turku: J. W. Lilljan kirjapaino.
- Söderberg, C. G. 1862. *Hedelmäpuiden ja Marjapensasten kasvattamisesta*. Suom. K. K. Helsinki: Theodor Sederholm.
- Holm, J. F. 1875. *Ruoka-kaswiston hoidanta: Sisältävä ruokakaswistojen perustamisen ja hoitamisen ynnä meidän ilmastollisiin oloihin sopiwain ruokakaswien, marjapensasten ja hedelmäpuiden wiljelemisen*. Toisesta painoksesta suomentanut Samuel Roos. Tieteellinen ja paranteellinen tohtori. Helsinki: G. B. Edlund.
- Schübeler, F.C. 1884. *Kasvitarha: Sen hyöty ja arvo taloudessa*. Toisesta norjalaisesta painoksesta mukailemalla suomentanut Arvid Th. Genetz. Sortavala: C. W. Alopæus.
- Smirnoff, A. [Alexandra]. 1893. *Puuhedelmien wiljelemisestä Suomessa sekä käytännöllisiä neuvoja wasta-alkawille*. Kansanvalistus-seuran toimituksia LXXXII, Yhdeksästoista vuosikerta. Ensimmäinen wihko. Helsinki: Kansanvalistus-seura.
- Genetz, Arvid Th. 1894. *Kansan ja kansakoulun kasvitarhakirja*. Porvoo: Werner Söderström.
- Lindgren, Erik. 1903. *Kasvitarhakirja: Neuvoja keittiökasvien, hedelmäpuiden, marjapensasten, puistopuiden ja -pensaiden, ulkoilma- ja huonekukkien wiljelemiseen, ohjeeksi jokaiselle kasvitarhanhoidon harrastajalle*. Seitsemännestä tarkastetusta ja lisätystä painoksesta Suomen oloihin mukailut Klas Stening, Mustialan puutarhuri. Suomentaneet K. Korpela, pitäjän apulainen ja Aug. Viksten, kansak. opettaja. Porvoo: Werner Söderström.
- Smirnoff, Alexandra. 1904. *Käsikirja yksinkertaisessa puutarhanhoidossa kansaa varten*. Martta-yhdistyksen kirjasia. Suomensi Alli Nissinen. Toinen painos.
- Relander, O. 1905. *Puutarhakirja kansakouluja varten*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Smirnoff, Alexandra. 1910. *Kukkaistarhan hoito: Käsikirja monivuotisten kukkakasvien wiljelemisestä ulkosalla*. Ulkomaalaisten teosten mukaan toimittanut Alexandra Smirnoff. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

- Abelin, Rudolf. 1912. *Pikkupuutarha: Neuvoja hedelmäpuiden, marjapensasten, keittiö- ja koristekasvien viljelemiseen ja hoitoon*. Suomen oloihin sovittaneet B. W. Heikel ja Ossian Lundén. Suomentanut Aug. Heliä. Toinen, korjattu painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Kalervo, Kalle. 1912. *Kaikille kasviksia ja hedelmiä: Kansa puu- ja kasvitarihviljelystä harjoittamaan*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Lundén, Ossian. 1912. *Kotipuutarhan Työkaleri: Muistilistoja Suomen puutarhanviljelijöille ja kukkasystäville*. Suomentanut. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Vanamo, Kaarlo. 1912. *Keittiökasvien viljelys: Opas alotteville*. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto.
- Hyvönen, M. [Matti]. 1913. *Koulupuutarha: Käsikirja koulupuutarhan perustamista ja hoitoa varten*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Hyvönen, M. [Matti]. 1914. *Kotipuutarhuri: Käytännöllinen opas keittiökasvien, hedelmä- ja marjakasvien sekä kaunistekasvien hoitajille*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Elenius, Edvard. 1915. *Kotiemme kauneus: Asuinrakennukset, huoneiden sisustus, puutarha*. Kansanvalistusseuran käsiteollisuuskirjasto 17. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Salonen, Frans ja Anna Kurimo. 1915. *Kotien puutarhakirja ja lyhyt säilöönpano-opas: Ohjeita keittiö-, marja-, hedelmä- ja koristekasvien viljelyyn ja hoitoon sekä kasviksien säilyttämiseen*. Terveyden kirjasia n:o 8. Salo: "Terveys".
- Parikka, Matti. 1917. *Luonnonkasvit kotien kaunistuksena: Neuvoja niiden ystäville*. Jyväskylä: J. K. Gummerus Osakeyhtiö.
- Hyvönen, M. [Matti]. 1918. *Nuorten puutarhakirja: Oppi- ja lukukirja kouluja ja koteja varten*. Toinen painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Lundén, Ossian. 1918. *Ryhmäpuutarhoja: Ryhmäpuutarhoista, niiden merkityksestä yhteiskunnassa, niiden perustamisesta ja hoidosta*. Suomentanut Helmi Krohn. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Luukko, H. V. 1918. *Sydänjuuret maahan! Koulukasvitarhat kansantaloudellisina ja pedagogisina kasvatusvälineinä*. Tampere: Suomen Koulukasvitarha-yhdistys.
- Heikel, B. W. 1919. *Hedelmän- ja marjanviljely avomaalla*. Toinen, lisätty painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Elfving, Jenny. 1921. *Kukkaviljely avomaalla: Yksi- ja kaksivuotiset kukat sekä avomaata varten viljeltävät ruukkukasvit*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Lundén, Ossian. 1921. *Keittiökasvikirja: Suomen puutarhureita ja puutarhaopetusta varten*. Toinen, lisätty ja korjattu painos. Suomentaneet Maiju Pöyhönen ja Ilmari Ahma. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Kalervo, Kalle. 1923. *Nuori tarhuri: Kansakoulun kasvitarhanhoidon oppikirja*. Toinen painos. Helsinki: Osakeyhtiö Valistus.
- Karlsson, Richard. 1924. *Kodin kukkatarha: Opas monivuotisten, ruohovartisten koristekasvien viljelyksessä, käytännössä ja lisäämisessä*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Kalervo, Kalle. 1925. *Käytännöllinen puutarhanhoito: Puutarhanhoidon opas sekä yksityistarvetta että seminaareja, maamies- ja emäntäkouluja, kansanopistoja ja kesäkursseja varten*. Toinen painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja.
- Salonen, Frans. 1925. *Keittiökasvien ja marjain viljelys: Puutarhanhoidon opetusta ja itseopiskelua varten*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

- Pöyhönen, Nora ja Maiju Pöyhönen. 1927. *Kodin kasvitarha: Opas keittiökasvien, marjain, hedelmien, koristepuiden ja -pensaiden, avomaan kukkien ja huonekasvien viljelemiseen*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Reijonen, Annikki. 1927. *Puutarhakauneus: Taiteellisia näkökohtia ja käytännöllisiä viitteitä sen luomiseksi*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Collan, Olavi. 1929. *Hedelmän- ja marjanviljelyksen käsikirja*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Ignatius, Gustaf. 1929. *Lyhyt puutarhanhoidon oppikirja kansakoulun jatko-opetusta varten*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Jortikka, Mikko. 1929. *Koti- ja huvilapuutarhat: Perustaminen, istutus, lannoitus ja maanjärjestelyt kemiallisia ja kasvifysiologisia seikkoja silmälläpitäen*. Helsinki: Kirjaosakeyhtiö Tieto.
- Kalervo, Kalle. 1931. *Käytännöllisiä ohjeita puutarhanhoitajille*. Helsinki: Suomen puutarhurien kauppayhtiö ja siemenkauppa Hortus Oy.
- Collan, Olavi. 1933. *Kodin hedelmätarha: Sen perustaminen ja hoito sekä tuotteiden talteenotto, säilytys ja jalostaminen*. Helsinki: Otava.
- Salonen, Frans ja K. Jaatinen. 1933. *Kodin puutarha*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Lehtonen, Väinö. 1934. *Puutarhakirja maatalouskouluja ja itseopiskelua varten*. Porvoo–Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Salonen, Frans. 1935. *Aikainen vihannesviljelys: Lasin alla ja avomaalla*. Porvoo–Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Schalin, Bengt. 1938. *Koristepensaista kauneimmat*. Porvoo–Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Kirjallisuus

- Alanko, Pentti. 2005. "Lundén, Ossian." *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- (viitattu 17.6.2019). <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005816>.
- Alanko, Pentti. 2007. "Vanamo, Kaarlo." *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- (viitattu 17.6.2019). <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-008480>.
- Alanko, Pentti ja Pirkko Kahila. 1994. *Ukonhattu ja ahkeraliisa: Perinteiset hyöty- ja koristekasvit*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Alanko, Teija. 2018. *Malva ja mulperi: Poimintoja entisajan puutarhoista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Alapuro, Risto, Ilkka Liikanen, Kersti Smeds ja Henri Stenius (toim.). 1987. *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Apo, Satu. 2001. *Viinan voima: Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Arola, Pauli. 2003. *Tavoitteena kunnan kansalainen: Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/19795>.

- Bonsdorff, Gabriel von. 2010. *Keittiökasveja kotitarpeeseen: Brinkhallin puutarhaopas 1804*. Sisältää teoksen *Brinkhallin keittiöpuutarhaopas, eli, Lyhykäisiä tietoja siitä miten perustetaan keittiöpuutarha kotitarpeisiin ja siitä kuinka siinä sopivimmalla tavalla voidaan viljellä erilaisia ravinnoksi kelpaavia kasveja ynnä miten niitä säilötään ja hyödynnetään*. Suomentanut ja toimittanut Irma Lounatvuori. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fennica. Suomen kansallisbibliografia*. <https://fennica.linneanet.fi/>.
- Donner, Julia. 2015. *Kasvitarhasta puutarhakotiin: Naiset kotipuutarhan tekijöinä Suomessa 1870–1930*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/158235>.
- Gadd, Pietari Adriani [Pehr Adrian]. 1768. *Lyhykäinen Ja Yxikertainen Neuwo Kuinga Krydimaan Yrttein Kaswannot, Suomen Maasa, Taittaan saatetta tuleundumaan*. Turku: J. C. Frenckell. <http://s1.doria.fi/helmi/bk/rv/fem970239/>.
- Ek, Sven B. 1979. *Kolonis sista strid*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västersverige.
- Ek, Sven B. 1993. *Kolonin*. Stockholm: Carlssons.
- Haapanen, Arvo, Olavi Collan ja S. S. Salmenlinna. 1935. *Lepaan puutarhaopisto 1910–1935*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Hakapää, Jyrki. 2008. *Kirjan tie lukijalle: Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Halme, Anna-Maija (toim.). 2005. *Puistot ja puutarhat: Suomalainen puutarhaperinne. Parker och trädgårdar: Finländsk trädgårdstradition*. Helsinki: Suomen Kotiseutuliitto.
- Helsti, Hilikka, Laura Stark ja Saara Tuomaala (toim.). 2006. *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Häkkinen, Antti, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen ja Hannu Soikkanen. 1991. *Kun halla nälän tuskan toi: Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Häyrynen, Maunu, Taneli Eskola, Satu Frondelius ja Pekka Leskinen (toim.). 2001. *Hortus Fennicus: Suomen puutarhataide*. Helsinki: Viherympäristöliitto ry ja Puutarhataiteen seura ry.
- Jussila, Tuomas ja Lari Rantanen (toim.). 2018. *Nälkävuodet 1867–1868*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaarkenkaski, Taija ja Marjukka Piirainen. 2014. "Hyötyä ja hyvinvointia kansalle. 1800–1900-lukujen vaihteen puutarhan- ja karjanhoidon opaskirjat aineistona." *Elore* 21(2): 1–22. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura ry. <https://doi.org/10.30666/elore.79155>.
- Karkama, Pertti. 2001. *Kansakunnan asialla: Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- [Keldán, Anton Gustaf] A. G. K-n. 1871. *Kansakouluille huoneista, kaluista, kasvintarhasta y. m. sekä Luettelo kirjastoja varten*. Viipuri: Viipurin suomalainen kirjallisuusseura. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2016-00009910>.
- Kemppainen, Mikko. 2013. "Martta – tiedon ja valon tuoja: Kansalaiskasvatus marttayhdistyksen Emäntälehdessä 1900-luvun alussa ja 2000-luvulla." *Aikuiskasvatus* 33(3): 177–189.
- Kersalo, Juha ja Pentti Pirinen. 2009. *Suomen maakuntien ilmasto*. Helsinki: Ilmatieteen laitos. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/15734>.

- Kivistö, Sari. 2013. "Oppaita ja käytännön tietokirjoja." Teoksessa *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, toimittaneet Outi Paloposki ja H. K. Riikonen, 532–551. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, Leena. 2011. "Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi." Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki: Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, toimittaneet Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen, 159–183. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koskimies, Tiina. 2009. *Patruunan puutarha ja työmiehen kessupenkki*. Helsinki: Kustannus Oy Arkki.
- Koskimies, Tiina. 2011. *Kaunokainen ja ilonpisara: Kotipihojemme kukkien kulttuurihistoriaa*. Helsinki: Kirjapaja.
- Koskimies, Tiina ja Maarit Knuuttila. 2007. *Pappilan puutarhassa: Kasveja ja kulttuurihistoriaa*. Helsinki: Kustannus Oy Arkki.
- Kuka kukin on. (Aikalaiskirja) 1954*. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava. <http://runeberg.org/kuka/1954/>.
- Kuopion Hippakunnan Sanomia* no 20, 12.11.1859. <http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=4&action=entryPage&id=61286>.
- Laaksonen, Pekka ja Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.). 1994. *Metsä ja metsänviljaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lagerström, Tomas. 2018. *Sveriges zonkarta för vedartade växter*. Faktablad om ekologisk odling nr 41. Täby: Riksförbundet Svensk Trädgård. <http://www.tradgard.org/kunskap/kunskapsbank/faktablad.html>.
- Laitinen, Erkki. 2012. "Luontoistoloudesta kaupalliseen metsätalouteen (1850–1950)." Teoksessa *Ihminen ja metsä – kohtaamisia arjen historiassa*, toimittanut Heikki Roiko-Jokela, 15–204. Helsinki: Metsäkustannus Oy.
- Lehtonen, Turo-Kimmo. 1995. "Bakteerit ja henkisten ruttotautien siemenet: Puhdas elämä suomalaisessa terveystaloudessa 1890-luvulla." Teoksessa *Terveystalouden lähteillä: Länsimaisten terveystalouksien kulttuurihistoriaa*, toimittaneet Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli, 205–252. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Leskinen, Anni. 2007. *Kansakoulun kasvitarha- ja maatalousopetukseen liitetyt ihanteet ja tavoitteet 1898–1939*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopisto. http://epublications.uef.fi/pub/URN_NBN_fi_joy-20080002/.
- Lindgren, Erik. 1918. *Kasvitarihakirja: Neuvoja keittiökasvien, hedelmäpuiden, marjapensasten, puistopuiden ja -pensaiden, ulkoilma- ja huonekukkien viljelemiseen, ohjeeksi jokaiselle kasvitarihoidon harrastajalle*. 4. painos. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Louhi* nro 41, 11.04.1894. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/530689?page=2>.
- Luettelo Kuopion kaupungin kansankirjaston kirjoista*. 1.1.1873. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1975970?page=1>.
- Luettelo Rauman lainakirjaston kirjoista, alkukirjainten johdolla*. W. 1873. 1.1.1873. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1975937?page=1>.
- Martin, Tiina. 2016. *Aseman puistossa: Puistoja, pihvoja ja puutarhoja rautatieasemilla*. Vihti: Aurinko Kustannus.

- Mikkola, Kati. 2009. *Tulevaisuutta vastaan: Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mäki-Kuutti, Anna-Maria ja Sinikka Torkkola. 2014. "Tarkkuuskello ja höyrykone: Terveysoppaat sukupuoleen kasvattajina". *Kasvatus & Aika* 8(1): 37–54. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68566/29848.%20>
- Männistö, Tiina. 2003. *Haluathan tulla todelliseksi naiseksi? Naisruumiin tuottaminen Suomessa ilmestyneissä nuoren naisen oppaissa 1890–1972*. Turku: Turun yliopisto.
- Niemelä, Jari. 1996. *Lääninlampureista maaseutukeskuksiin: Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1990-luvulle*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura ja Maaseutukeskusten liitto.
- Niemelä, Jari. 2008. *Talonpoika toimessaan: Suomen maatalouden historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nieminen, Hannu. 2001. *Sata vuotta eläinten puolesta: Kertomus Suomen Eläinsuojeluyhdistyksen toiminnasta 1901–2001*. Helsinki: Suomen eläinsuojeluyhdistys.
- Nieminen, Hannu. 2006. *Kansa seisoi loitompana: Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Tampere: Vastapaino.
- Ojanen, Eero. 2014. *Valoa kansalle: 140 vuotta suomalaista sivistystyötä*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Ollila, Anne. 1993. *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Ollila, Anne. 2000. *Aika ja elämä: Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Parvela, A. A. 1930. *Oulun läänin viljelyskasvit, Niiden historia ja nykyinen levinneisyys: I Yleinen osa*. Helsinki: Vanamo.
- Peltola, Jarmo. 2008. *Lama, pula ja työttömyys: Tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa II*. Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-7267-1>.
- Piirainen, Marjukka. 2016. "Puutarhapuhetta ja puheen tulkintaa: Ammatillinen tieto kulttuurintutkijan tukena." Teoksessa *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*, toimittaneet Tytti Steel ja Jukka Jouhki, 165–199. Helsinki: Ethnos ry.
- Piirainen, Tiina. 2013. *Itsekuria ja idealismia: Vegetarismi Suomessa vuosina 1900–1929*. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto. <http://jultika.oulu.fi/Record/nbnfoulu-201303191111>.
- Puutarha*, 1.2.1908, nro 2. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/931382?page=16>.
- Puutarha*, 1.1.1928, nro 1, s. 14. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/931624?page=14>.
- Pulkkinen, Tuija ja Antu Sorainen (toim.). 2011. *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen: Poliittisen käsitteen historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Päivärinte, Tiina. 2010. *Luonto, tiede ja teknologia: Kansanvalistuksen Suomi-kuva 1870–1920*. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Rantala, Heli. 2013. *Sivistyksestä sivilisaatioon: Kulttuurikäsitteet J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa*. Turku: Turun yliopisto.
- Riksarkivet*. "Pehr Olof Emanuel Eneroth." <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Mobil/Artikel/16103>.

- Ross, Stephanie. 2006. "Paradoxes and Puzzles: Appreciating Gardens and Urban Nature." *Contemporary Aesthetics* 4. <http://hdl.handle.net/2027/spo.7523862.0004.009>.
- Ruoff, Eeva. 2001a. *Vanhoja suomalaisia puutarhoja*. Helsinki: Otava.
- Ruoff, Eeva. 2001b. "Schalin, Bengt." *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005004>.
- Ruoff, Eeva. 2007. "Smirnoff, Alexandra." *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004698>.
- Ruoff, Eeva. 2006. "Pöyhönen, Nora." *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005003>.
- Räisänen, Arja-Liisa. 1995. *Onnellisen avioliiton ehdot: Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisessa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Saelan, Thiodolf. 1916. *Finlands botaniska litteratur till och med år 1900*. Helsinki: Acta Societatis pro Fauna et Flora Fennica; 43. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/16107>.
- Salmela, Ulla. 2001. "Varhaiset siirtolapuutarhat Suomessa." Teoksessa *Hortus Fennicus: Suomen puutarhataide*, toimittaneet Maunu Häyrynen, Taneli Eskola, Satu Frondelius ja Pekka Leskinen, 114–118. Helsinki: Viherympäristöliitto ry ja Puutarhataiteen seura ry.
- Salmi, Hannu. 2000. "Onko tuoksuilla ja äänillä menneisyys? Aistien historia tutkimuskohteenä." *Tiede & edistys* 25(1): 52–60.
- Satakunta* no 44, 30.10.1875.
- Savikko, Sari. 2006. *Isoäidin puutarhavuosi: Neuvoja joka kuukaudelle*. Helsinki: Helmi Kustannus.
- Simonen, Seppo. 1953. *Maatalouskerholiitto 1928–1953*. Helsinki: Maatalouskerholiitto ry.
- Simonen, Seppo. 1961. *Suomen puutarhatalouden historia*. Helsinki: Puutarhaliitto.
- Sinnemäki, Aino. 1991. "'Kun herra maksaa laskun, katselkaa muualle': Sadan vuoden tapasuositukset Suomessa." *Sociologia* 28(3): 176–191.
- Sulkunen, Irma. 1986. *Raittius kansalaisuskontona: Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Svanberg, Ingvar. 2011. *Folklig botanik*. Stockholm: Dialogos.
- Svensk Trädgård*. Luettu 13.5.2019. http://www.tradgard.org/svensk_tradgard/zonkartan.html.
- Tieteen termipankki*. Luettu 26.2.2019. <http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:kirja>.
- Tavastähti, Elli. 1914. *Koululaisen kasvitarhaopas*. Helsinki: Otava.
- Turpeinen, Oiva. 1985. *Kainuun historia II: Väestö ja talous 1721–1982*. Kajaani: Kainuun maakuntaliitto.
- Turpeinen, Oiva. 1986. *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Vihola, Teppo. 1991. *Leipäviljasta lypsykarjaan: Maatalouden tuotantosuunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Virkkunen, Gia. 2010. *"Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin": Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pula-ajan oloissa Suomen maaseudulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vornanen, Jukka. 2018. "'Pettu wanha tuttu': Perinteisen korvikeruokakulttuurin ja jäkäläleipävalistuksen yhteentörmäys." Teoksessa *Nälkävuodet 1867–1868*, toimittaneet Tuomas Jussila ja Lari Rantanen, 171–197. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Voutilainen, Miikka. 2016. *Poverty, Inequality and the Finnish 1860s Famine*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/49598>.

FM Marjukka Piirainen tekee kainuulaista puutarhakulttuuria käsittelevää väitöskirjaa Itä-Suomen yliopistossa, perinteentutkimuksen oppiaineessa.

Katsaus

Häpeä suomalaisten mielisairaalamuistoissa

Karoliina Maanmieli

Hulluus stigmatisoi. Ensimmäisellä kerralla sen huomasi selkeimmin. Tunsin, kuinka kaikki tiesivät, vaikkei todellisuudessa kukaan. Nyt alkaa olla jo omaksunut olevansa hullu. (SKS 454, sairaalajakso 2010-luvulla.)

Yllä olevassa tekstissä kirjoitushetkellä psykiatrisessa sairaalahoidossa ollut mies kertoo oman kokemuksensa sairaalaan joutumisen häpeäilemasta. Ensimmäisen sairaalajakson aikana häpeä ja sairaalahoidon ympärille kietoutunut stigma oli helppo havaita, mutta jaksojen toistuesssa hulluudesta¹ on tullut osa identiteettiä. Teksti on osa Muistoja ja kokemuksia mielisairaala-aineistoa, johon on kerätty muistelukirjoituksia suomalaisten mielisairaala-kokemuksista². Aineisto koottiin vuosina 2014–2015 Kulttuurisen mielenterveystutkimusverkoston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kansarunousarkiston yhteistyönä. Keruukutsu julkaistiin SKS:n kotisivuilla, sanoma- ja aikakauslehdissä sekä lähetettiin mielenterveysyhdistyksiin ja joihinkin hoitoyksiköihin. Tutkimme mielisairaalamuistoja Koneen Säätiön rahoittamassa *Muistoihin kaivertuneet tilat* (2017–2020) -hankkeessamme viiden eri alan tutkijan voimin.

Tässä katsauksessa keskityn esittelemään muisteluaineistossa kuvattua häpeää. Häpeää voidaan tarkastella muun muassa kehityspsykologian tai affektiteorian kautta (Tomkins 1963, Reckhardt ja Ikonen 1994), kuten myös sosiaalisesta näkökulmasta (Paukkunen 2013, 18). Kehityspsykologian piirissä ajatellaan, että häpeän tunteet alkavat muodostua jo vauvaiässä reaktiona hyväksyvän vastavuoroisuuden puutteeseen (Reckhardt ja Ikonen 1994), ja häpeäkokemuksien toistuesssa läpi lapsuuden ja nuoruuden ne alkavat vaikuttaa ihmisen identiteettiin. Häpeä on monella tavalla hyödyllinen tunne, mutta jos se valtaa liikaa alaa muilta tunteilta, se voi alkaa hallita elämää. Tällaista häpeää kutsutaan sisäistetyksi häpeäksi, joka on tullut osaksi minäkuvaa ja synnyttänyt kokemuksen syvästä arvottomuudesta. Se liittyy varhaisiin kokemuksiin ja on yhteydessä myöhemmän elämän psyykkisiin vaikeuksiin.

1 Kulttuurisen mielenterveystutkimuksen piirissä hulluus käsitetään sosiaalisesti konstruoituna käsitteenä ja ilmiönä, joka vain osittain kytkeytyy psykiatriaan. Se kokoaa yhteen sellaisia toiminnan ja olemisen muotoja, jotka on eri konteksteissa koettu epätavallisiksi tai omituisiksi. (Kinnunen ja Hänninen 2016; Jäntti et al. 2019.) Termin käyttö voidaan kuitenkin myös kokea loukkaavaksi. Muistelutekstien kirjoittajat ovat yleisesti käyttäneet hulluus-termiä, usein itse omaksuttuna voimauttavana kapinallisen ryhmäidentiteetin merkinä (vrt. Jäntti et al. 2019).

2 Käytän mielisairaala-termiä muistelukeruun otsikon mukaisesti, vaikka osa muisteluteksteistä kuvaakin aikaa, jolloin on jo käytetty termiä ”psykiatrinen sairaala”. Kirjoittajat ovat käyttäneet teksteissään mielisairaala-termiä, ehkä osittain keruukutsun ohjaamina.

Toinen häpeän tyyppi on tapahtumasidonnainen häpeä, joka liittyy tiettyyn tekoon tai traumaattiseen tapahtumaan. (Janoff-Bulman 1979, 1807–1809.) Kulttuurintutkimuksen alueella häpeän tutkimus on varsinkin feministisissä tutkimustraditioissa seurannut affektiteorian jalanjalkia. Feministinen tutkimus tarkastelee häpeää kehittämällä uudenlaisia tapoja ja käsitteitä, joiden avulla voidaan käsitellä subjektia ruumiillisesti paikantuneena ja relationaalisenä. (Kainulainen ja Parente-Čapková 2011.) Affektiteoria ja kehityspsykologia suhtautuvat häpeään pääsääntöisesti yksilön hyvinvointia uhkaavana tunteena ja liittävät sen monenlaiseen psyykkiseen oirehdintaan (Paukkunen 2013, 18). Sosiaalitieteiden näkökulmasta tarkasteltuna häpeä kytkeytyy usein muihin itseä arvioiviin tunteisiin (eng. *selfconscious emotions*) kuten syällisyyteen, nolostumiseen ja nöyryytykseen. Näille tunteille on yhteistä se, että niiden kautta ihminen arvioi itseään suhteessa yhteisöstä sisäistettyihin normeihin. (Niedenthal et al. 2006, 96.)

Tässä katsauksessa tarkastelen häpeää yksilön kokemuksena, johon liittyy sosiaalisia ja kulttuurisia elementtejä. Muistelukerronnan tutkimuksessa voidaan päästä käsiksi erilaisiin käsitteisiin häpeästä, ja näin se tuo häpeän tarkasteluun oivan lisän psykologisten ja muiden sosiaalitieteiden näkökulmien rinnalle. Ympäröivä maailma vaikuttaa paitsi yksilön persoonallisuuden muodostumiseen, myös kulttuurisesti määrittyvien puhetapojen ja asemien valikoimaan. (Leeming ja Boyle 2014, 381, 390.)

Kirjoitetut muistelutekstit ovat häpeän tarkastelun kannalta mielenkiintoinen tutkimuskohde, koska häpeä liittyy usein nimenomaan vaikeasti kerrottaviin tarinoin, kokemuksiin ja tunteisiin (Eronen 2012, 46). Näin se kytkeytyy myös mielenterveyden ongelmiin, joilla suomalaisessa kulttuurissa on vahva tabuluonne. Toisaalta psyykkisen diagnoosin saaminen ja sairaalahoitoon joutuminen puolestaan lisäävät häpeäntunteita – omaa tai perheenjäsenen psyykkistä sairastumista leimaa kulttuurissamme usein syvä häpeä, salailu ja syällisyydentunteet (esim. Joutsenniemi 2011; Lidman 2011). Suomessa häpeän tarkastelun kulttuurintutkimuksen näkökulmasta voi katsoa käynnistyneen historioitsija Juha Siltalan (1994) suomalaisen miehen häpeää käsittelevästä *Miehen kunnia* -teoksesta. Sittemmin häpeästä on tehty tutkimuksia muun muassa psykologian (Silfver-Kuhlampi 2009; Malinen 2010) sekä rikoshistorian (Lidman 2011) näkökulmista. Kulttuurintutkimuksen piirissä peruskatsauksena aiheeseen voidaan pitää *Häpeä vähän!* -kokoomateosta (Kainulainen ja Parente-Čapková 2011), joka keskittyy häpeän seksuaalisiin ja rikoshistoriallisiin kysymyksiin. Teoksessa on tarkasteltu ihmisten omakohtaisia, traumaattisia häpeäkokemuksia, mutta myös häpeää sosiaalisena ilmiönä esimerkiksi kulttuuristen normien noudattamattomuuden tai häpeän ylisukupolvisuuden näkökulmasta.

Suomessa on tutkittu myös mielenterveysongelmiin kytkeytyvää häpeää. Sosiaalipolitiikan tutkija Anna Kulmala (2006) pohtii leimatun identiteetin ja toiseuden kokemuksia muun muassa mielenterveysongelmien kannalta. Muutkin viimeaikaiset psyykkisen sairauden kulttuurista rakentumista pohtivat tutkimukset (esim. Kinnunen 2013) käsittelevät häpeän teemoja. Teoksessa *Irti häpeäleimasta* (Korkeila et al. 2011) tarkastellaan häpeää niin hoitohenkilökunnan, omaisten kuin mielenterveyskuntoutujienkin näkökulmasta. Kulttuurisen mielenterveystutkimuksen tiimoilta tutkimuskirjallisuuteen tuo oivan lisänsä juuri julkaistu artikkelikokoelma *Hulluus ja kulttuurinen mielenterveystutkimus* (Jäntti et al. 2019), jonka monet artikkelit sivuavat myös mielenterveysongelmiin kytkeytyvää häpeää.

Tarkastelen muisteluaineistoa paitsi kirjoittamisen tutkijana, myös entisenä mielenterveysalan työntekijänä ja kirjallisuusterapiaohjaajana. Työurani aikana olen nähnyt, miten kokonaisvaltainen häpeä mielenterveysongelmiin usein kytkeytyy ja miten kirjallisuusterapiaryhmien osallistujat usein tarvitsevat pitkän prosessin pienryhmässä ennen kuin uskaltavat kirjoittamaan tai jakamaan ajatuksiaan. Tätä taustaa vasten onkin mielenkiintoista tarkastella, miten paljon prosessointia erityisesti sisäistetyn häpeän tunteet ovat jo vaatineet ennen kuin mielisairaalamuistojen kirjoittajat ovat olleet valmiita jakamaan omia muistojaan ja miten paljon häpeä sävyttää muistelutekstejä. Minua kiinnostaa myös muistelutekstin kirjoittamiseen liittyvä terapeuttinen, häpeää lieventävä vaikutus. Tutkimukseni viitekehys on kulttuurinen mielenterveystutkimus (Jänntti et al. 2019). Se asettuu osaksi hulluustutkimusta (esim. Kinnunen ja Hänninen 2016), mutta otan lähtökohdakseni hulluuden määrittelyn juuri terveyteen kytkeytyvänä kysymyksenä. Hulluustutkimuksessa psykiatria, mielisairaudet ja mielisairaalat nähdään eri asemissa olevien henkilöiden välisten kohtaamisten sekä käsitysten, käytänteiden ja ideologioiden risteyksenä. Varsinkin vastentahtoiseen sairaalahoitoon joutumiseen sekä pakkokeinojen käyttöön liittyy häpeällinen kokemus omien fyysisten rajojen ylittämisestä, kelpaamattomuudesta ja toiseudesta. Kansanperinteen tutkija Anna Kinnunen (2013) on todennut, että mielisairaalapotilaita koskevaan muistelukerrontaan liittyy usein erilaisuuden ja normaaliuden välistä rajantekoa ja mahdollista toiseuden tuottamista.

Tutkimusaineisto ja menetelmät sekä eettinen pohdinta

Päälähteenäni tässä katsauksessa käytän SKS:n mielisairaalamuistoaineistoa sekä yhtä tutkijaryhmällemme keruun jo loputtua lähetettyä muistoa. Koko aineisto koostuu 500 sivusta tekstejä, jotka on kerätty noin 90 kirjoittajalta. Tässä katsauksessa valitsin tarkasteluni kohteeksi potilaiden ja heidän omaistensa muistot, joita on aineistossa yhteensä 58. Jätin aineistostani pois henkilökunnan muistot, joita oli kokonaisuudessaan vain 11 kappaletta. Niistäkin vain harvoissa sivuttiin häpeän teemoja. Jätin tarkastelun ulkopuolelle myös henkilökunnan lasten muistot, joita taidehistorioitsija Sari Kuuva (2018) on käsitellyt laajasti omassa tutkimuksessaan³. Käsittelemäni muistot sijoittuvat eri sairaaloihin 1930-luvulta 2010-luvulle. Muistelijoita on kaikista ikäryhmistä teini-ikäisistä vanhuksiin. Joillakin muisto sijoittuu vuosikymmenien päähän menneisyyteen ja tuoreimmillaan muisto on kirjoitettu sairaalajakson aikana. Muistoja on kootusti kerätty ainakin kahdessa mielenterveysalan kuntoutus- ja hoitoyksikössä.

Muistelukeruun tuloksena syntyneen aineiston analyysissä on hyvä ottaa huomioon aineiston erityispiirteet: heterogeenisyys, muistinvaraisuus ja muistojen kertaamisen sekä muiden tarinoiden sekoittumisen vaikutukset omaan kokemukseen (Pöysä 2015, 18–24). Mielisairaalamuistotekstit ovat keskenään erilaisia muun muassa kieliasultaan, laajuudeltaan ja käsitteilytavaltaan. Niiden pituus vaihtelee muutamista lauseista laajoihin elämäntarinoihin. Potilaiden muistelutekstejä leimaa traumaattisten mielisairaalamuistojen sanallistamisen vaikeus ja muistojen aukkoisuus, joka aineiston pohjalta selittyy osittain trauman ja siihen kytkeytyvän häpeän kautta (vrt. Maanmieli 2018a).

3 Sairaala-alueella asuville lapsille mielenterveyden ongelmat näyttäytyivät asuin ympäristön ansiosta usein normaalina osana elämää ja ihmisyyttä, ja hulluus sai sanana myös positiivisia ja nostalgisiakin konnotaatioita. Muistoissa korostettiin enemmän sairaala-alueella asumisen suvaitsevaisuutta lisäävää vaikutusta kuin siihen liittyvää häpeää (Kuuva 2018).

Mielisairaalamuistokeruukutsussa pyydettiin kuvaamaan esimerkiksi hoitokokemuksia, kohtaamia sairaalassa, sairaala-ajan merkitystä ja vaikutusta elämään sekä sairaalarakennusta ympäristöineen. Ohjeistus oli tarkoituksella laadittu niin, että kirjoittajat voisivat itsenäisesti valita lähestymistapansa. Osassa tekstejä on käytetty taiteellista vapautta: niitä on kirjoitettu runojen ja aforismien muodossa ja niihin on liitetty valokuvia ja piirroksia. Näin ne ovat mahdollistaneet kirjottajilleen taiteen terapeuttisen voiman hyödyntämisen. Runossa kirjoittaja purkaa, mutta myös jäsentää itseään – runossa sanat ovat kuvia, jotka resonoivat mielen ja ruumiin eri kerroksissa mahdollistaen eheytyksen (Mertanen 2009, 252–255). Folkloristi Jyrki Pöysä (2015) korostaa väljästi laaditun keruukutsun mahdollistamaa terapeuttista merkitystä – antaahan se tilaa reflektoida omaa kokemusta sopivalta laajuudelta ja syvyydeltä.

Varsinaisena tutkimusmenetelmänä olen käyttänyt lähilukua, joka Pöysän (2015, 25) mukaan soveltuu kirjoituskutsun kautta kerätyn muisteluaineiston analyysiin. Olen soveltanut lähilukua tekemällä merkintöjä muisteluteksteihin, reflektoimalla niitä kirjoittamalla sekä palaamalla teksteihin useita kertoja, jolloin aineistosta on paljastunut uusia seikkoja. Huomasin, että häpeä osoittautui yhdeksi keskeisimmäksi tunteeksi, jota muistoissa kuvattiin; joko nimeltä mainittuna tai siten, että muistelija nimesi häpeään liittyviä muita tunteita kuten nolostumista tai hoitokäytäntöjen nöyryyttävyyttä. Toisinaan häpeä ilmeni kirjoittajan kuvauksesta siitä, miten mielenterveysongelmia tai sairaalassa oloa on salailtu. Häpeää kuvattiin muistoissa paitsi suorasanaisesti, myös metaforien⁴ kautta.

Mielisairaaloihin liittyvät muistot ovat arkaluontoisia ja syvästi henkilökohtaisia, joten niitä käsiteltäessä tutkimuseettisten seikkojen pohdinta on tärkeää (Kallinen et al. 2015). Eettiset kysymykset liittyvät myös muistotekstien kerronnallisuuteen. Osalle kirjoittajista motiivina osallistua keruuseen on halu tallentaa ja jakaa kollektiivisesti tärkeiksi katsomansa muistot, osa taas haluaa tuoda näkyviin sairaaloiden toimintaan liittyviä epäkohtia. Valikoituneen muistitiedon tulkitseminen edellyttääkin tutkijalta sensitiivisyyttä sekä omien emansipatoristen motiivien tunnistamista (Fingerroos ja Haanpää 2006, 30–40). Itseäni tutkijana motivoi potilaiden kokemustiedon saattaminen näkyväksi. Väljästi ohjeistettuja muistelmia analysoidessa pitäisi säilyttää kirjoittajan muistokuvauksen autenttisuus, mutta suojella myös kirjoittajien yksityisyyttä ja erityislaatua (Pöysä 2015, 19–20). Siksi olen liittännyt analyysiin runsaasti otteita aineistosta.

Olen poistanut teksteistä kirjoittajien nimet heidän anonymiteettinsä turvaamiseksi. Joissain tapauksissa kirjoittaja ehkä olisi halunnut esiintyä omalla nimellään. Katsoin tässä kuitenkin parhaaksi pitäytyä otteiden nimettömyydessä toisaalta yhtenäisyyden vuoksi, toisaalta siksi että tekstit liittyvät muidenkin kuin kirjoittajiensa elämään ja kirjoittajan nimen käyttäminen mahdollistaisi myös muiden tekstissä kuvattujen ihmisten tunnistamisen.

Minuuden kokemus ja häpeä

Muistoaineistossa on paljon tekstejä, joiden kirjoittaja muistelee mielisairaaloita sekä omaisen että potilaan roolissa. Tällöin muistellut sairaalakokemukset ovat tyypillisesti ajallisesti kaukana toisistaan, ja ensimmäiset muistot sijoittuvat lapsuuden tai nuoruuden ajalle. Lapsuuteen ja nuoruuteen sijoittuvia potilaiden muistoja ovat myös ne, joissa kirjoittaja itse on

4 Muisteluaineiston metaforia olen käsitellyt laajemmin Psykoterapia-lehdessä ilmestyneessä artikkelissani (Maanmieli 2018a).

joutunut mielisairaalaan jo lapsena tai katsoo oman myöhemmän sairaalaan joutumisensa liittyvän lapsuuden tapahtumiin. Näitä muistelukirjoituksia tulkittaessa on muistettava, että analysoidaan aikuisen muistikuvaa lapsuuden kokemuksista, jolloin muistojen ajankohdan ja niistä kirjoittamisen välillä on usein vuosikymmenien pituinen ajallinen etäisyys (Savolainen 2015, 93). Muistoissa erottuu näin kertova minä ja kerrottu minä, vaikka puhutaankin omista kokemuksista (Pöysä 2009, 331). Kilpakeruisiin liittyy osallistujien mielissä usein vaatimus muistojen autenttisuudesta (Savolainen 2015, 161) ja jotkut aineiston muisteliijoista pahoittelevatkin muistinsa aukkoja ja sitä, etteivät kykene luotettavaan ja autenttiseen kronologiseen kerrontaan (vrt. Savolainen 2015, 160).

Riippumatta siitä, kuuluuko omaan nuoruuteen psyykkistä oireilua, voi sairastumisen ja sairaalaan joutumisen uhka olla läsnä taustalla silloin, kun suvussa on paljon mielenterveyden ongelmia. Ympäröivä kulttuurinen todellisuus vaikuttaa yksilön persoonallisuuden muodostumiseen, mutta myös siihen, millaisia puhetapoja ja asemia hänellä on valittavanaan. Jos ympäristö tarjoaa yksilölle häpeän leimaamaa identiteettiä, voi tätä olla vaikeaa vastustaa. (Leeming ja Boyle 2004, 381–90.) Tämä korostuu kerrottaessa mielisairaalamuistoja, jolloin keruukutsun rajaama aihe ohjaa kerrontaa tarinallisesti ja juonellisesti korostamaan mielen sairastumisen teemaa ja liittämään omaan tarinaan mielisairaalaan liittyviä kulttuurisia tarinoita (vrt. Pöysä, 2015, 24). Lapsuuden muistelukerrontaan on katsottu liittyvän myös niin sanottua *kultaistamista* ja *kurjistamista* (esim. Makkonen 2005, 86,93; Savolainen 2015, 70–71). Folkloristi Ulla Savolainen pitää tätä menneisyyden määrittelyä sekä retorisenä keinona, jolla konstruoidaan näkemystä menneisyydestä nykyisyyden ja tulevaisuuden taustoittajana.

Kun muistelija kertoo lapsuutensa aikana perheessä puhjenneesta psyykkisestä sairaudesta, hän usein kuvaa sen sävyttäneen koko hänen elämänkulkuaan ja tuottaneen voimakasta sisäistettyä häpeää. Jotkut aineistossa kuvatut lapsuuden häpeäkokemukset ovat liittyneet myös seksuaaliseen hyväksikäyttöön tai muuhun kaltoinkohteluun.

Psykiatri Claes? ? sanoi kerran 90-luvulla television Jälkiviisaat-ohjelmassa, että mielisairaaloiden suljetuilla osastoilla naisista 60 % on inestin uhreja. Niinhän olin minäkin. Lisäksi olin kammottavalla tavalla pahoinpidelty koko lapsuuteni ajan. Halolla, remmillä, suurella risukarahkalla ym. hakattu. Olin ruhjeissa ja haavoilla. Ja hirvittävästi vihattu ja koko ajan hulluksi moitittu. (SKS 0404, sairaalajakso 1970-luvulla.)

Teologi Ben Malisen (2018, 18) mukaan häpeä siirtyy helposti sukupolvelta toiselle. Monille muisteliijoille on jo lapsuudessa muodostunut käsitys, että psyykkisessä sairastumisessa ja varsinkin sairaalaan joutumisessa on jotain hävettävää. Tämä näkemys voi syntyä esimerkiksi muiden lasten kommenttien ja pilkkaamisen pohjalta:

Varhaisin muisto mielisairaalaan liittyy kesäiseen päivään, kun me ala-asteen ensimmäisillä luokilla olevat naapurukset seisomme pienen maalaiskunnan pihatiellä ja kiistelemme jostain. Äkkiä yksi vanhemmista pojista hermostuu ja tokaisee: "Törnävälle". Toiset innostuvat ja hokevat alakynteen jääneelle tytölle "Törnävälle, Törnävälle". Silloin en tiennyt että Törnävä on sadan kilometrin päässä oleva mielisairaala. Myöhemmin kävin siellä isääni katsomassa. (SKS 0370, muiston ajankohtaa ei mainittu.)

Kaikissa muistoissa häpeän rakentumista ei yksilöidä, vaan se todetaan yleisellä tasolla yhteisesti jaettuna totuutena. Mielisairaaloihin liittyy lasten silmissä tietty mystisyys – kukaan ei ihan tarkkaan tiedä, keitä siellä on hoidossa ja miksi. Seuraavassa mielisairaalajakson

aikaan kirjoitetussa muistossa havainnollistuu häpeän kytkeytyminen koko elämänkulkuun. Lyhyeen muistoon rakentuu muistelutekstille tyypillinen kausaalisuus ja juonellisuus (vrt. Pöysä 2015, 79). Mystisyys mielisairaiden ympäriltä on elämän varrella hävinnyt, mutta toisaalta kirjoittaja itse on ottanut kantaakseen "laitapuolen ihmisen" häpeäleiman, joka on sisäistynyt osaksi hänen identiteettiään:

Muistan, kun ensimmäistä kertaa kuulin Visalasta. Potilaat olivat jotakin kylän hulluja. Siihen liittyi salattua häpeää. Laitapuolen ihmiset. Nyt olen itse sellainen. (SKS 0454, potilas, sairaalajakso 2010-luvulla.)

Potilaan läheiset ja häpeän tunteet

Potilaiden omaiset ja läheiset tulevat aineistossa näkyviksi niin omana muistelijaryhmänä kuin potilaiden ja henkilökunnankin muistoissa. Aineiston läheispositiot ovat muutenkin moninaisia: omainen voi olla sairaalahoidossa olevan lapsi, vanhempi, sisarus tai ystävä. Myös häpeän kokemus näyttäytyy hieman erilaisena sen mukaan, mistä roolista käsin mielisairaala muistellaan. Aineiston avulla on mahdollista tarkastella erilaisia asemia ja näkökohtia, joita omaisten asemaan ja rooleihin psykiatrisessa sairaanhoidossa liittyy. Sisaruksen psyykinen sairastuminen on ollut monelle muistelijalle raskas lapsuuden tai nuoruuden kokemus. Sairastumisen tuottamaan häpeään on liittynyt myös pelkoa mahdollisesta omasta sairastumisesta.

Alla oleva muisto sijoittuu jatkosodan aikaan, jolloin kirjoittajan veli joutui sairaalahoitoon rintamalla kokemiensa traumojen jälkiseurauksena. Se kuvaa osuvasti sitä kokonaisvaltaista häpeää, joka leimaa ei ainoastaan sairastuneen itsensä, vaan myös koko hänen perheensä. Historioitsija Satu Lidman (2011, 80) kuvaakin häpeää osuvasti stigmana, joka lattialle kaatuvan likasangon tavoin tahraa koko ympäristönsä. Jälkeenpäin sisar kertoo kokeneensa voimakasta syyllisyyttä siitä, että hylkäsi veljensä leimautumisen pelon vuoksi, eikä käynyt tervehtimässä tätä edes työskennellessään samassa sairaalassa, jossa veli oli potilaana.

Veljeni sairaus vaikutti koulunkäyntiini. Perhettämme alettiin kutsua hullujen porukaksi. [...] Äiti oli ainoa, joka piti yhteyttä veljeemme. Me muut pelkäsimme leimautumista, enkä koskaan sanonut, että veljeni on mielisairaalassa. [...] Ennen naimisiin menoa kerroin miehelleni veljeni sairaudesta. Suvun saatua tietää asiasta sain tyhmän ja hulluuteen taipuvaisen leiman, köyhän piikatytön leiman lisäksi. (SKS 0427, muiston ajankohtaa ei mainittu.)

Sodan kauhujen psyykkisesti sairastuttamia miehiä pidettiin yleisesti muita heikompina tai epänormaaleina, ja sairastuneiden ongelmia hävettiin ja yritettiin pitää ne perhepiirissä, jottei sitaatissa kuvattua "hullujen porukaksi" leimaamista pääsisi tapahtumaan. Useat miehen koteloivat kipeän sotakokemuksen sisälleen, eivätkä välttämättä ole halunneet koko elämänsä aikana puhua siitä kenellekään. (Kivimäki 2013; Siltala 1994.)

Useissa muissakin muistoissa kuvataan omaisten häpeävän läheisensä sairastumista ja sairaalaan joutumista. Häpeä perheenjäsenen sairastumisesta voi johtaa tämän sairaalaan joutumiseen salailuun, ja mielisairaalajaksot jäävät usein suvun puhumattomiksi salaisuuksiksi. Salassapito on joskus jopa ollut omaisille tärkeämpää kuin yhteydenpito sairastuneeseen, kuten tässä isänsä mielisairaalajaksoa muistelevan miehen lapsuusmuistossa:

Kun olin kymmenvuotias [...] isäni olikin suljetulla osastolla, Törnävällä. Päätimme ilahduttaa isää kortilla. Valitsimme sen tarkkaan, ja osoitekenttäkin oli jo täytetty, kun äitini totesi, ettei sitä voi lähettää, muutoinhan kylillä saataisiin selville missä isä on.” (SKS 0370, muiston ajankohtaa ei mainittu.)

Tässä muistossa häpeä näyttäytyy paitsi tunteena, myös yhteydenpitoa ja asiointia ohjaavana kokemuksena. Pienessä kylässä tieto leviää tai sen pelätään leviävän postitoimiston kautta. Yhteisö ei yllä olevassa esimerkissä suojaa yksilöä, vaan on häpeän tunnetta lisäävä, toimintaa rajaava kehys.

Joissain muistoissa vanhempien suhtautumistavat ovat keskenään vastakkaisia, jolloin toisen vanhemman ymmärtäväisyys kompensoi lapsensa sairautta häpeävän vanhemman haitallista vaikutusta:

Aina oli tärkeätä, miltä näytti ulospäin. Oikeastaan se oli vain äitini projekti. Hän ei koskaan hyväksynyt, että minulla mitään mielenterveydellisiä ongelmia edes oli. [...] Oikea täydellinen kulissi-ihminen, jolle vieläkin olen jonkin verran katkera. Onneksi isäni ajatteli toisin ja sanoi kahden kesken, että oli hyvä, että olin hakeutunut terapiaan ja käytin lääkkeitä. Hänelle se ei ollut häpeä. Se auttoi minua todella paljon. (SKS 0251, sairaalajakso 1980- ja 2010-luvuilla.)

Häpeän käsittelyllä on tärkeä osa myös psykoosista toipumisessa tai sen käsittelemättä jäämisellä vastaavasti sairauden kroonistumisessa. Potilaan läheisillä on keskeinen rooli siinä, miten sairauden aikaisen toiminnan aiheuttamia häpeän tunteita on mahdollista prosessoida ja lieventää (vrt. Lidman 2011, 273). Perheenjäsenien antaman tuen turvin moni on selviytynyt vaikeuksistaan ja alkanut jopa pitää sairaala-aikaa opettavaisena kokemuksena. Tällöin sairaala-aikaan liittyvä häpeä jää tapahtumasidonnaiseksi, eikä muutu sisäistetyksi, omaa identiteettiä muuttavaksi häpeäksi. Joissain tapauksissa taas suhteet perheenjäseniin ylläpitävät häpeää – perhe voi sairauden salailulla alleviivata sairauden hävettävyyttä, mikä usein tuntuu sairastuneesta itsestään loukkaavalta, tai edustaa esimerkiksi väkivaltaa tai seksuaalista hyväksikäyttöä. Näissä tapauksissa häpeästä toipumisen on muistoissa kuvattu edellyttäneen välien katkaisua tiettyihin omaisiin.

Häpeä ja psykiatrinen hoitojärjestelmä

Useat muistot kuvaavat sairaalassa koettua kaltoinkohtelua, joka on aiheuttanut vahvoja häpeän ja arvottomuuden tunteita. Häpeä on sosiaalisen kontrollin keino, joten se on tehokas kurinpidollinen väline myös mielisairaalassa. Muisteluaineistoissa toistui hoitohenkilökunnan vallankäytön kohteena oleminen, joka konkreettisimmin ilmeni pakkolääkityksenä ja muina pakkokeinoina. Seuraava runomuotoinen muisto kertoo, miten tämä jättää jälkensä potilaan olemukseen:

Potilaan ryhti/ on kääntäen verrannollinen/ siihen, kuinka paljon/ hoitajat häntä/ pompottelevat/ Valta sokaisee/ ja ehdoton valta/ sokaisee ehdottomasti/ Siksi me olemme tällaisia/ Niin luulen (SKS 0454, sairaalajakso 2010-luvulla).

Pakkokeinojen uhri kokee usein myös fyysistä kipua. Lidmanin (2011, 238) mukaan kipua lisää häpeän tunteita erityisesti silloin, kun sitä joutuu kärsimään yleisön edessä tai kun kipua aiheuttaneen toimenpiteen seuraukset jäävät näkymään kehoon. Monet lääkityksen seuraukset, kuten lisääntynyt syljeneritys, ylipainon kertyminen sekä varsinkin aiemmin käytössä olleisiin lääkkeisiin liittyneet silmien veto-oireet ja ilmeettömyys (Huttunen ja Raaska

2015) vaikuttavatkin mielenterveyskuntoutujan ulkoiseen olemukseen stigmaa ja ennakkoluuloja vahvistavasti lisäten näin potilaiden kokemaan häpeää. Liiallisesta lääkityksestä väsynyt potilas ei aina jaksaa huolehtia hygieniastaan tai reagoida ympäristöönsä, mikä syventää häpeän kierrettä. Koska lääkitys vaikuttaa konkreettisesti ihmisen kehoon ja ajatteluun, muuttuu sen välillisesti aiheuttama häpeä helposti sisäistetyksi – usein on mahdotonta erottaa sairauden oireita ja lääkityksen haittavaikutuksia omasta minuudesta.

Mielisairaalamuistoissaan monet kirjoittajat kuvaavat, kuinka raskaan lääkityksen vuoksi ”elämelliseksi” muuttuneet, fyysisesti ja psyykkisesti huonokuntoiset potilaat ovat joutuneet hoitajien epäinhimillisen kohtelun uhreiksi. Usein tätä kuvaamaan on käytetty eläinmetaforia, joihin liittyy monesti myös ajatus potilaiden likaisuudesta ja hoitajien potilaisiin kohdistuneesta fyysisestä inhon tunteesta. (Maanmieli 2018a.) Folkloristiikan tutkija Ulla Savolainen (2017, 127) pitää metaforien käyttöä muistelutekstissä myös merkinä kaunokirjallisesta kerronstrategiasta. Samalla kipeän kokemuksen kertominen helpottuu, ja sen voi etäännyttää omasta itsestä.

Osastolle tulevalle uudelle potilaalle muiden potilaiden lääkkeiden jähmettämä olemus sekä hoitajien kylmä suhtautumistapa voivat olla järkyttäviä. Nämä voimakkaan visuaaliset muistot ovat piirtyneet monien kirjoittajien mieliin hyvin selkeänä, kuten tässä yli neljänkymmenen vuoden takaisessa muistossa:

Monelta valui sylkeä ja he näyttivätkin enemmän sairailta eläimiltä kuin ihmisiltä (SKS 0390, sairaalajakso 1970-luvulla).

Seuraava jo 12-vuotiaana mielisairaalaan joutuneen nuoren naisen muisto kuvaa hoidossa koettuja traumaattisia tapahtumia. Tässä katkelmassa kuvataan kertomisen hetkellä kahden vuoden takaista, voimakkaan kehollista traumamuistoa:

8 vuoden ajan käytössäni ollut vahva psykelääkitys jouduttiin äkillisesti lopettamaan. [...] vie-roitusoireet jysähtivät kunnolla päälle. [...] Makasin sängyllä ja yhtäkkiä menetin täysin kontrollin kehooni ja mieleeni. Pääni sisällä myllersi jotain painajaismaisen sekavaa, muistan äärimmäisen voimakkaan pelon tunteen. Pyysin hoitajalta apua, uudestaan ja uudestaan. Vaikeroi ja kehoni kouristeli voimakkaasti, en pystynyt pidättelemään tai kontrolloimaan sitä. [...] Ojensin kättäni hoitajaa kohti toivoen, että hän auttaisi minut seisaalle. Hoitajan reaktiossa oli jotain vastenmielistä, hän kavahti taaksepäin kuin olisin saastainen eläin. (SKS 0482, sairaalajakso 2010-luvulla.)

Pitkään alalla toimineelle hoitotyöntekijälle potilaiden rajutkin reaktiot ja vahvat tunteet voivat näyttäytyä tavanomaisina, kun ne potilaalle itselleen ovat äärimmäisen pelottavia ja järkyttäviä. Sairaalaympäristöön joutuessaan ihminen on muiden armoilla aivan uudessa tilanteessa. Silloin hoitohenkilökunnan pienetkin kyllästymistä tai ärsyyntymistä ilmaisevat eleet ja sanavalinnat saavat usein suuren painoarvon ja potilas tulkitsee ne herkästi merkiksi omasta vastenmielisyydestään. Näin ne voivat lisätä sisäistettyä häpeää ja vaikeuttaa toipumista.

Yleensä sairaalahoidon esitelläänkin aineistossa häpeää tuottavana asiana. Muistojen joukossa on kuitenkin poikkeuksia, joissa kerrotaan sairaalahoidon lievittäneen häpeää. Yksi kirjoittajista kertoo pystyneensä sairaalassa vihdoinkin paljastamaan kipeän perhesalaisuuden, seksuaalisen hyväksikäytön, ja saaneensa myös realistisemman käsityksen siitä, mitä

mielenterveysongelmat ovat. Aiemmistä salausaikeistaan huolimatta kirjoittaja on myös pystynyt kertomaan muille ihmisille sairaalajaksostaan:

Matkalla jo tiesin, että olen menossa ”maailmaan” jossa kehtaan kertoa lapsuudestani... Olin hoidossa kuusi viikkoa. Tämän jakson aikana kerroin siskoilleni ja vanhemmilleni hyväksikäytöstä. Sisäruukset olivat kokeneet saman. Samoin äiti. Kaikki [...] lukivat kirjoittamansa kirjeen hyväksikäyttäjälle. Vihdoin näin sisaruksissani surua, katkeruutta, vihaa. Saimme murrettua salaisuuden osastojakson aikana. (SKS 0357, sairaalajakso 2000-luvulla.)

Monissa muistoissa kuvataan myös hyvän hoitosuhteen mahdollistaneen häpeän käsittelyn. Joissain tapauksissa yksikin empaattinen ja kuunteleva hoitotahon edustaja tai muu luottamuksellinen ihmissuhde on mahdollistanut toipumisen alkamisen, kun kipeiden tunteiden prosessointiin on saanut tukea.

Häpeän vastavoimana voidaan pitää toivoa, ja toivoa ylläpitävä hoitosuhde voi helpottaa häpeän tunteita (Parpola 2013, 282). Tämä käy konkreettisesti ilmi muisteluteksteissä: 2000-luvulle sijoittuvia mielisairaalamuistojaan kuvaava kirjoittaja kertoo, miten ensimmäinen sairaalajakso oli kauhistuttava, mutta toisen, onnistuneen ja empaattista hoitoa tarjonneen sairaalajakson sekä tätä seuranneen psykoterapian ansiosta hän on alkanut nähdä oman sairastumisensa myös tärkeänä ja kasvattavana kokemuksena.

Mielisairaalamuistojen keruu stigman purkajana ja häpeän lieventäjänä

Sosiaalityön tutkija Tuija Eronen (2012, 46, 103) tiivistää, että häpeän tunne on liitetty usein tabuihin, salaamiseen ja vaikenemiseen. Sosiaalisesti ja kulttuurisesti legitiimit tunteet määrittellään eri aikoina ja erilaisissa narratiivisissa ympäristöissä eri tavoin, mikä vaikuttaa tunteiden kerrottavuuteen. SKS:n muistelukeruu on ollut osaltaan hälventämässä häpeäleimaa. Keruukutsun julkistaminen on välittänyt viestin, että mielisairaalaan liittyvistä kokemuksista saa kertoa kuten mistä tahansa muistakin elämänvaiheista. Muistitiedon tutkijat (Pöysä 2006, 221; Fingerroos ja Haanpää 2006, 29) ovatkin korostaneet muistitiedon roolia akateemisen historian tutkimuksen piiloon jättämien seikkojen esiin nostajana. Muistelutekstin kirjoittajien kokemusten nostaminen yleiseen tietoisuuteen ja niiden tutkiminen esimerkiksi narratiivisen analyysin keinoin voi rohkaista muitakin käsittelemään kokemuksiaan lähipiirissä tai julkisesti.

Muistoissa kuvataan, miten mielisairaalamuistojen kertominen on mahdollistunut vasta pitkän henkilökohtaisen prosessoinnin kautta. Eräs kirjoittajista kuvaa koko elämänsä sävyttävää kokonaisvaltaista sisäistettyä häpeää. Hän kokee, ettei vakavista mielenterveysongelmista ole ollut mahdollista avoimesti puhua kenellekään, koska niihin liittyy niin vahva stigma. Tämä on kapeuttanut sosiaalista elämää. Keruukutsun hän kokee lupana vihdoin kertoa vaietuista asioista. Kirjoittaminen voidaan näin nähdä symbolisena rajan ylittämisenä (Pöysä 2015, 126).

Joillekin olen saattanut paljastaa, että joskus olen ollut hieman hoidossa ja syönyt psyykelääkkeitä, ”kun on ollut kriisi päällä”, mutta tuollaiseen ympäryöreään mitään kertomattomaan ilmaisuun se on jäänyt. Eihän sitä – Herra Jumala! – voi kahvipöydässä ilmoittaa olevansa skitsofreenikko. [...] Julkinen, sosiaalinen elämäni on ollut silkkaa peittelyyn ja valheeseen kietoutumista, siksi annan nyt ”totuuden” puhua. (SKS 251, sairaalajaksot 1980- ja 2010-luvuilla.)

Jotkut kirjoittajat kuvaavat, miten kirjoittaminen on ollut muutenkin huojentava tapa käsitellä mielenterveyteen liittyviä vaikeita kokemuksia ja lieventää näin niistä koettua häpeää (Maanmieli 2018b). Monissa sairaaloissa hoidossa ollut nainen kertoo kirjoittamisharrastuksensa tärkeimmäksi motiiviksi häpeän hälventämisen. Hän on julkaissut omakustanteen, jossa tarjotaan kokemustietoa mielenterveysongelmista. (SKS 0440, sairaalajaksoja 1980–2010-luvuilla.) Monilla muillakin kirjoittajilla on ollut emansipatorisia motiiveja osallistua kirjoituskeruuseen: he kertovat haluavansa tehdä psykiatrisen hoidon epäkohtia näkyväksi ja murtaa mielen sairauksien häpeäleimaa. Muistikeruuseen osallistuminen voi myös olla osa laajempaa yhteiskunnallisen vaikuttamisen halua tai kannustaa siihen. Näin omia vaikutusmahdollisuuksiaan kuvaa mielenterveyspotilaan sisar, joka myöhemmin opiskeli mielenterveyshoitajaksi:

En tiedä olisinko onnellisempi, jos en olisi noita häpeän leimoja saanut, tai itse antanut iskeä, iholleni. Onhan sanottu: "Mikä ei tapa, se vahvistaa". Todennäköisesti minusta on tullut rohkeampi ja monessa mielessä kestävämpi. [...] Keskustellessani samansuuntaisissa elämäntilanteissa eläneiden ihmisten kanssa, voin olla tietämättäni terapeutina ja saatan olla ainoa, jolle keskustelukumppani on kertonut sukunsa "häpeällisestä" mielisairaudesta. (SKS 0427, muiston ajankohtaa ei mainittu.)

Lopuksi

Vaikka keruukutsu on auttanut monia kirjoittajia purkamaan vaiettuja perhesalaisuuksia ja jakamaan kokemuksiaan, on keruukutsun kautta muodostunut aineisto toisaalta väistämättä valikoitunutta. Kutsu on saavuttanut enimmäkseen ihmisiä, jotka lukevat mielenterveysalan julkaisuja tai osallistuvat mielenterveystapahtumiin ja ovat niin ollen ehkä muutenkin jo käsitelleet häpeän tunteitaan. Keruuseen vastaaminen vaatii riittävää toimintakykyä ja motivaatiota. Oletan, että keruu ei ole tavoittanut niitä mielisairaaloiden entisiä potilaita, jotka kipeimmin kaipaisivat häpeänsä käsittelyä ja siitä vapautumista. Muistoja on kuitenkin kerätty myös kahdessa hoito- ja kuntoutuslaitoksessa. Tätä kautta muistoja ovat päässeet jakamaan nekin mielisairaaloiden potilaan roolissa muistelevat kirjoittajat, jotka eivät oma-aloitteisesti olisi keräykseen osallistuneet. Myös väljästi laaditun keruukutsun mahdollistama vapaa käsittelytapa ja mahdollisuus vastata anonyymisti ovat varmasti madaltaneet osallistumisen kynnyksiä. Kipeitä kokemuksia on muistelutekstissä voinut etäännyttää esimerkiksi runomuotoisen ilmaisutavan tai metaforien kautta (Maanmieli 2018a ja 2018b).

Sairaalakokemukset ovat usein hyvin kehollisia ja niihin liittyvät muistot ovat niin sanottua hiljaista tietoa, jonka sanallistaminen on haasteellista (ks. Uotinen 2010, 86–87). Tämä näkyy myös keräykseen lähetetyissä muistoissa niiden aukkoisuutena ja sivuutettuina ajanjaksoina tai teemoina. Historioitsijat Antti Häkkinen ja Mikko Salasuo (2015, 13) kuvaavatkin aukkoisten ja häpeään kytkeytyvien aineistojen tutkimista salapoliisityönä, jossa erilaisia vihjeitä, johtolankoja ja ensin epäolennaisilta vaikuttavia yksityiskohtia yhdistellään uutta ymmärrystä tuottavaksi kokonaisuudeksi. Tarkka lähiluku ja monitieteellinen tutkimus saavat aineistosta esiin asioita, joita aineiston pintapuolinen tarkastelu ei paljasta. Muistoissa kuvattut tunteet ovat intensiteetiltään erilaisia ja ilmenevät eri tavoin riippuen siitä, mistä perspektiivistä mielisairaalakokemuksia tarkastellaan. Siksi psykologi Ronnie Janoff-Bulmanin (1979) jako tapahtumasidonnaiseen ja sisäistettyyn häpeään onkin relevantti, kun eri muistelijaryhmien tekstejä analysoidaan tulevaisuuden tutkimuksissa. Lähiluku voi paljastaa esimerkiksi sisäistetyn häpeän rakentumisen lapsuuden mielisairaalaan tai läheisten psyykkisiin

sairauksiin liittyvien muistojen, hoidossa koetun kaltoinkohtelun ja läheisten torjuvan suhtautumisen kautta. Tämä on tulevaisuudessa tutkimuksissa tärkeä kartoitettava teema.

Henkilökunnan muistoja keruuseen lähetettiin huomattavan vähän, vaikka oletan tiedon keräyskutsusta tavoittaneen heidät potilaita paremmin. Näistäkin vastaajista vain osa käsiteli häpeään tai syyllisyyden tunteitaan. Hoitohenkilökunnan jäsenistä monet ovat jättäneet arkistoon yhteystietonsa, joten muistelijoiden haastattelu voisi olla yksi toimiva keino syventää hoitohenkilökunnan kokemusten analyysia. Aihe on tärkeä, sillä potilaiden häpeän tunteiden helpottamiseen pyrittäessä on mielestäni otettava huomioon myös hoitohenkilökunnan tuntema häpeä ja sen mahdollinen vaikutus hoitotyöhön.

Syrjivien ja leimaavien kulttuuristen käsitysten ja käytänteiden taustan ja niiden rakentumisen tuominen näkyviin ja tekeminen ymmärrettäväksi mahdollistaa käsitysten työstämisen, purkamisen ja parhaassa tapauksessa muuttamisen (Kinnunen ja Hänninen 2016; Jänntti et al. 2019). Kulttuurisen mielenterveystutkimuksen avulla on mahdollista nostaa esiin käytänteitä ja totuttuja ajattelutapoja, joiden kautta mielenterveysongelmiin liittyvää stigmaa tuotetaan ja uusinnetaan. Tulevaisuudessa tutkimuksissa voisi kartoittaa, kuinka empaattisen ja ihmisen traumataustan huomioivan psykiatrisen hoidon avulla voidaan ehkäistä potilaan omanarvontunteen laskemista, jolloin mielen sairauksien ja sairaalahoidon kulttuurisen stigman merkitys pienenee.

Muistelukeruuaineisto

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto. *Muistoja ja kokemuksia mielisairaalaista* -muistelukeruuaineisto. Koottu 2014–2015 Kulttuurisen mielenterveystutkimusverkoston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston yhteistyönä.

Kirjallisuus

- Eronen, Tuija. 2012. *Lastenkoti osana elämäntarinaa: Narratiivinen tutkimus lastenkodeissa asuneiden kertomuksista*. Tampere: Tampere University Press. <http://tampub.uta.fi/handle/10024/66881>.
- Fingerroos, Outi ja Riina Haanpää. 2006. "Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä." Teoksessa *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*, toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen, 25–48. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Huttunen, Matti O. ja Kari Raaska. 2015. "Psykykenlääkkeiden käytön sudenkuopat." *Duodecim* 131(18): 1651–1657.
- Häkkinen, Antti ja Mikko Salasuo. 2015. "Johdanto." Teoksessa *Salattu, hävetty, vaiettu: Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*, toimittaneet Antti Häkkinen ja Mikko Salasuo, 9–17. Tampere: Vastapaino.
- Janoff-Bulman, Ronnie. 1979. "Characterological versus behavioral self-blame: Inquiries into depression and rape." *Journal of Personality and Social Psychology* 37: 1798–1809. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.37.10.1798>.

- Joutsenniemi, Kaisla. 2011. "Lähiomaiset ja häpeäleima." Teoksessa *Irti häpeäleimasta*, toimittaneet Jyrki Korkeila, Kaisla Joutsenniemi, Eila Sailas ja Jorma Oksanen, 43–51. Porvoo: Bookwell Oy.
- Jäntti, Saara, Kirsi Heimonen, Sari Kuuva ja Annastiina Mäkilä (toim.). 2019. *Hulluus ja kulttuurinen mielenterveystutkimus*. Jyväskylän yliopisto.
- Kainulainen, Siru ja Viola Parente-Čapkova (toim.). 2011. *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Turku: Utukirjat, Turun yliopisto.
- Kallinen, Kati, Henna Pirkainen ja Susanna Rautio. 2015. *Sensitiivinen tutkimuksessa: Menetelmät, kohderyhmät, haasteet ja mahdollisuudet*. Tallinna: United Press Global.
- Kinnunen, Anna. 2013. "Kohtaamisia kerronnan tilassa: Mielisairaalapotilaita koskevan muistelukerronnan rakentuminen." *Elore* (20)2: 33–53. <https://doi.org/10.30666/elore.79086>.
- Kinnunen, Anna ja Kirsi Hänninen. 2016. "Saatteeksi: Hulluus kulttuurisena ilmiönä ja tutkimuskohteena." *Elore* 23(1). <https://doi.org/10.30666/elore.79239>.
- Kivimäki, Ville. 2013. *Murtuneet mielet: Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1989–1945*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Korkeila, Jyrki, Kaisla Joutsenniemi, Eila Sailas ja Jorma Oksanen (toim.). 2011. *Irti häpeäleimasta*. Porvoo: Bookwell Oy.
- Korvenniemi, Anu (toim.). 2013. *Toisen maailman kartalla: Kirjoituksia psykoosista*. Helsinki: ntamo.
- Kulmala, Anna. 2006. *Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta*. Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/urn:isbn:951-44-6615-2>.
- Kuuva, Sari. 2018. "Mielisairaalan varjoista: Nostalgia ja melankolia mielisairaala-alueella asuneiden lapsuusmuistoissa." *Jargonia* 16(31): 12–40. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/58335>.
- Leeming, Dawn ja Mary Boyle. 2004. "Shame as a social phenomenon." *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice* 77(3): 375–396. <https://doi.org/10.1348/1476083041839312>.
- Lidman, Satu. 2011. *Häpeä: Nöyryyttämisen ja häpeän jäljillä*. Porvoo: Bookwell Oy.
- Maanmieli, Karoliina. 2018a. "Luovat terapiat ja empaattisen kohtaamisen kaipuu suomalaisten mielisairaalamuistojen valossa." *Kirjallisuusterapia* 26(1): 5–9.
- Maanmieli, Karoliina. 2018b. "Suomalaiset käenpesät: Väkivallan metaforat ja traumakokemuksen kuvaus mielisairaalamuistoissa." *Psykoteraapia* 37(1): 37–48.
- Makkonen, Elina. 2005. "Lapsuus menneen ja nykyisen vuoropuhelussa: Kaltimolaisten muistelupuheen tarkastelua." Teoksessa *Leikkikentiltä: Lastenperinteen tutkimuksia 2000-luvulta*, toimittanut Helena Saarikoski, 83–104. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Malinen, Ben. 2018. *Häpeän monet kasvot*. Helsinki: Kirjapaja.
- Malinen, Ben. 2010. *The Nature, Origins, and Consequences of Finnish Shame-Proneness: A Grounded Theory Study*. Helsingin yliopisto.
- Mertanen, Heli. 2009. "Poeettinen ja metaforinen kieli hoitotyössä." Teoksessa *Sanat että hoitaisimme: Terapeuttinen kirjoittaminen*, toimittanut Juhani Ihanus, 233–254. Helsinki: Duodecim.

- Niedenthal, Paula, Silvia Krauth-Gruber ja Francois Ric. 2006. *Psychology of emotion: Interpersonal, experiential, and cognitive approaches*. New York: Psychology Press.
- Parpola, Antti. 2013. *Toivo/Häpeä: Psykiatria modernissa Suomessa*. Suomen Psykiatriyhdistys.
- Paukkunen, Antti. 2013. *Vähemmän häpeää, enemmän elämää: Tutkielma häpeästä ja sen terapeutisesta hoitamisesta*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/84594/gradu06733.pdf?sequence=1%20s.%2014>
- Plummer, Ken. 2001. *Documents of Life 2: An Invitation to a Critical Humanism*. London: Sage.
- Pohjola, Anneli. 2002. "Pahan säikeitä auttamistyössä." Teoksessa *Pahan kosketus: Ihmisyiden ja auttamistyön varjojen jäljillä*, toimittaneet Johanna Hurtig ja Merja Laitinen, 42–62. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Pöytä, Jyrki. 2006. "Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa." Teoksessa *Muistitietotutkimus: Metodologia kysymyksiä*, toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen, 221–244. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pöytä, Jyrki. 2015. *Lähiluvun tieto: Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rehardt, Eero ja Pentti Ikonen. 1994. "Häpeä psyykkisen lamaannuksen aiheuttajana." *Duodecim* 10(3): 278–286.
- Savolainen, Ulla. 2015. *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetikasta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Silfver-Kuhlamäki, Mia. 2009. *The sources of moral motivation: Studies on empathy, guilt, shame and values*. Helsinki: University of Helsinki.
- Siltala, Juha. 1994. *Miehen kunnia: Modernin miehen taistelu häpeää vastaan*. Helsinki: Otava.
- Siltala, Pirkko. 2016. *Taakkasiirtymä: Trauman siirto yli sukupolvien*. Tampere: Hermes Oy.
- Stone, Brendan. 2004. "Towards a Writing without Power: Notes on the Narration of Madness." *Auto/Biography Studies* 12(1): 16–32. <http://dx.doi.org/10.1191/0967550704ab0020a>.
- Tomkins, Silvan S. 1963. *Affect, Imaginery, Consciousness II: The Negative Affects*. New York: Springer.
- Uotinen, Johanna. 2010. "Aistimuksellisuus, autoetnografia ja ruumiillinen tietäminen." *Elore* 17(1): 86–95. <https://doi.org/10.30666/elore.78851>.

FT Karoliina Maanmieli tutkii suomalaisten mielisairaalamuistoja Koneen säätiön rahoittamassa *Muistoihin kaivertuneet tilat* -hankkeessa kirjoittamisen oppiaineessa Jyväskylän yliopistossa.

Ajankohtaiset

Stand up -komiikka ja yksilöllisyyden kaksinaisuus

Lectio praecursoria, 24.5.2019 Turun yliopisto.

Antti Lindfors

Psykologi Leon Rappoport (2005) mainitsee teoksessaan *Punchlines: The Case of Racial, Ethnic, and Gender Humor* kuulemastaan fraasista, jonka mukaan jokaisen huumorintutkijan sisällä asuu stand up -koomikko, joka pyrkii ulos. Jäin miettimään, onko asia yhtä vakava, jos on paitsi huumorintutkija, tutkii nimenomaan stand up -komiikkaa.

Antti Lindfors. Kuva: Philippe Gueissaz.

Median ja julkisuuden on sanottu viime vuosikymmeninä muuttaneen luonnetaan monin tavoin. Neil Postman valittelei median viihteellistymistä 80-luvulla; sen jälkeen julkisuus on intimisoitunut eli muuttunut henkilökohtaisemmaksi, sitten performativisoitunut eli muuttunut esittävämmäksi, muuttunut dialogisemmaksi ja sosiaalisemmaksi, ja viimeisenä käänteenä: mediajulkisuus on komediallistunut. Termin *commediation*, siis komediallistumisen, lanseeraajien Martin Greenin ja John Swanin mukaan nykypäivän julkisuuden este-

tiikkaa luonnehtii keskiajan *commedia dell'arte*n liitetty tyyli, jota voisi nimittää sosiaalisten törmäysten speaktaakkelimaiseksi leikiksi. Jos väite kuulosti vielä jokin aika sitten liioitellulta, se on vuoden 2016 marraskuusta ja eräistä tuolloin käydyistä presidentinvaaleista alkaen ollut paljon helpompi ottaa todesta.

Jos Donald Trumpia voisi jostain kiittää, häntä voisi kiittää huumorin-, komiikan- ja satiirin tutkimuksen nostamisesta arvoon arvaamattomaan. Trump ei kuitenkaan ole vain loputtomien meemien ja viihdeohjelmien satiirin kohde. Vähemmälle huomiolle on ehkä jäänyt se, että Trump on myös itse retorisesti taitava nimenomaan viihdyttäjänä. Kuten antropologit Kira Hall, Donna Goldstein ja Matthew Ingram (2016) ovat näyttäneet, Trumpin menestyksen taustalla oli osaltaan hänen presidentinkampanjansa viihdearvo ja liikemiehen komedialliset kyvyt.

Mainitut kirjoittajat luonnehtivat Trumpin kuuluisia julkisia puheita stand up -komiikan sukuisiksi performansseiksi, vaikkakin melko karkeiksi ja alatyylisiksi jopa stand up -komiikan mittapuilla. Sikäli kuin Donald Trumpin ja stand up -koomikoiden rinnastaminen on tietysti loukkaus stand up -komiikkaa kohtaan, en jatka vertailua tämän pidemmälle.

Stand up -koomikot, eli tutkimukseni kohteet, ovat nykypäivän julkisuuden näkyviä ammattilaisia, jotka ovat sisäistäneet meitä muita paremmin sen, että julkinen persoona on kallisarvoista kulttuurista valuuttaa, jota on syytä opetella esittämään tuottoisasti. Tuottoisimmin tätä persoonaa eli maskia julkisuudessa esittävät koomikot ovatkin viime aikoina edenneet taiteista toiselle keskeiselle julkisuuden areenalle, politiikkaan. Esimerkkejä politiikan piiriin siirtyneistä koomikoista voi löytää Yhdysvalloista, Islannista, Italiasta, Ukrainasta, ja Suomesta, jonka huhtikuuisissa vaaleissa eduskuntapaikoista kilpailivat esimerkiksi pitkän linjan televisiokoomikko Pirkka-Pekka Petelius kuin myös entinen stand up -koomikko Lotta Backlund.

Stand up -komiikka on ainakin nettistriimausten ja koomikoiden palkkioiden perusteella tämän päivän suosituimpia suullisen sana- ja lavataiteen lajeja, jonka kirkkaimmat tähdet kuten Amy Schumer Yhdysvalloissa, Frankie Boyle Briteissä, Hannah Gadsby Australiassa tai esimerkiksi likka Kivi Suomessa, ovat nousseet varteenotettaviksi kulttuurikriitikoiksi ja julkisuuden kommentaattoreiksi. Viimeisimpänä palkkiollaan kohahdutti brittiläinen Ricky Gervais, joka kuittasi hieman yli tunnin mittaisesta Netflix-spesiaalistaan 40 miljoonaa dollaria ja sai ainakin suomalaisten koomikoiden keskuudessa osakseen myös kritiikkiä.

Samalla stand up on savuisten klubien, pubien ja kellarien tee-se-itse-taidetta, joka koomikoiden ja lajin harrastajien mukaan toimii parhaiten intiimissä, melko ahtaassa tilassa, jonne naurut jäävät "leijailemaan" eivätkä katoa yöilmoihin, kuten Joensuusta kotoisin oleva stand up -koomikko Aki Puolakka tätä ilmiötä kuvaa. Se on laji, jossa kuka tahansa voi ilmoittaa itsensä open mic -iltaan ja testata koomikon kykyään oikean yleisön edessä. Se on myös laji, jossa omaa lavahahmoa ja tyyliä etsitään nimenomaan elävän yleisön kanssa. Aikamme yksilökeskeistä mutta myös stand upille luontaista demokraattista virettä kuvaa lajin epäsuorasti esittämä lupaus, että jokaisen meidän sisältä myös löytyisi tällainen yksilöllinen hahmo.

Lyhyesti sanoen stand up on tavattoman laaja ja monitahoinen nykykulttuurin ilmiö. Kun kuutisen vuotta sitten sain Suomen Kulttuurirahastolta kolmivuotisen rahoituksen aiheenani "Stand up -komiikka, genre ja performanssi", lajista ei ollut saatavilla aiempaa suomenkielistä tutkimusta joitain koomikoiden opinnäytetöitä ja populaariteoksia lukuun ottamatta – kansainvälistä tutkimustakin oli vielä melko vähän. En tuolloin tiennyt stand up -komiikasta Eddie Murphyn RAW:ta ja Bill Hicksin parhaita paloja lukuun ottamatta paljoakaan, mikä ei sikäli ollut epätavallinen lähtökohta, että juuri samaiset stand up -tallenteet, joskin VHS-muodossa, ovat olleet monille suomalaisille stand up -koomikoille ensikosketus lajiin.

Tuolloisissa romanttisissa mielikuvissani näin arvostetuimmat stand up -koomikot palvatakatseisina saarnamies- tai -naishahmoina, jotka yhä uudestaan nousevat parrasvaloihin pilkatakseen yhteisöjensä arvoja ja asenteita vasten näiden kasvoja. Tämän jälkeen, huumorin huojentavan vaikutuksen laannuttua, yhteisön jäsenet voivat jälleen palata arkielämiinsä olemaan hyviä kansalaisia ja ihmisiä. Jotain tällaista löysin, mutta myös paljon muuta.

Yksilöllisyyden kaksinaisuus

Kun nyt pysähdyn katsomaan, mitä onkaan tullut tehtyä, voin nähdä, että olen ollut liikkeellä suotuisaan aikaan. Stand up -komiikan tutkimus on viime vuosina räjähtänyt käsiin. Laji on vanginnut tutkijoiden mielenkiinnon kulttuurin ja median tutkimuksesta sosiologiaan ja antropologiaan, aina filosofiaa ja uskontotiedettä myöden. Oma tutkimukseni asettuu mielestäni luontevasti osaksi tätä tutkimuksen uusinta aaltoa. Sen laajempi anti tähän keskusteluun liittyy siihen, miten tästä Amerikan juutalaisten ja mustien 1900-luvun kuluessa luomasta esityslajista tuli 2000-luvun taitteessa maailmanlaajuisesti levinnyt poeettinen muoto, joka asettuu yhtä luontevasti niin Singaporeen kuin Suomeen, oman tutkimukseni keskeiselle etnografiselle kentälle. Tätä voisi pitää sitäkin hämmästyttävämpänä, kun suomalaisen suullisen kulttuurin stereotypian mukaan, lainatakseni tutkijoita Varis ja Blommaert (2015), ”ellei ihmisellä ole mitään painavaa sanottavaa, hiljaisuus on aina small talkia parempi vaihtoehto ja löysä jutustelu saatetaan kokea epätoivottavana taparikkomuksena.”

Stand upin poikkeuksellinen maailmanvalloitus, jonka mukana laji hiipi varovasti myös laman jälkeiseen Suomeen, ajoittuu netin ja nimenomaan Web 2.0:n eli sosiaalisen median aikakaudelle, jonka alustoilla monet meistäkin esittää joka päivä itseään. Stand up -koomikkoon verrannollisesti Facebook- tai Instagram-profiilini onkin yhtä lailla ”minä itse” ja ”minun itseni esitys” tai projektio. George Herbert Meadin, Erving Goffmanin, Judith Butlerin ja monien muiden jälkeen ymmärrämme entistä selkeämmin, ettei minulla itselläni ja itseni esityksellä ole merkittävää eroa. Vaikka näin olisikin, kiinnostavaa on esimerkiksi folkloristiikan ja kielitieteellisen antropologian näkökulmasta se, miten erilaiset viestintävälineet ja kontekstit, genret, niiden kielelliset rekisterit ja ideologiat, ynnä muut varioivat keskenään tuottaen uusia itsen performansseja ja sosiaalisia suhteita tutkijoiden teoretisoitavaksi.

Jos minun pitäisi tiivistää väitöskirjani yhteen virkkeeseen, voisin sanoa sen tiivistyvän stand up -komiikan mallintamiseen erilaisten kahtalaisuuksien ja kaksinaisuuksien leikiksi, joka parhaimmillaan osoittaa nämä kahtalaisuudet näennäisiksi, saman jatkumon eri vaiheiksi. Stand up on parrasvaloihin nostettua paskanjauhamista, mutta silti sen piirissä sanotaan kuultavan rehellisimpiä tilityksiä, mitä populaarikulttuurin puitteissa ylipäätään on mahdollista kuulla. Stand up on jokaista tavua myöden käsikirjoitettua ja harjoiteltua toistoa, mutta sen estetiikan ytimessä on spontaani välittömyys. Stand up on yleisö- ja yhteisölaji, jonka keskellä on yksilö. Tässä siis vain muutamia niistä vastakkaisuuksista, joita stand up peilaa ja joilla se leikkii.

Sikäli kuin esimerkiksi slovenialainen filosofi Alenka Zupančič (2008) on esittänyt, että komeedia on kahtalaisuuksien taidetta, tutkimustani voisikin luonnehtia tämän peruspremissin kuvittamisena ja testaamisena ajankohtaisen lajin puitteissa.

Keskeisin stand upin kahtalaisuuksista koskee tietysti koomikon hahmoa itseään, niin kutsuttua stand up -koomikon lavapersoonaa, joka onkin kulttuurintutkijalle varsinainen avaimistaan odottava hunajapurkki – tai ”matopurkki”, kuten hankalasti teoretisoitavia kulttuuriobjekteja toisinaan nimitetään. Stand up -koomikon lavahahmo, jonka olemassaolon jotkut koomikot oireellisesti myös kieltävät, on sekä koomikko itse että jotain ylimääräistä. Mitä tuo ”ylimääräistä” tarkkaan ottaen tarkoittaa, vaihtelee toki koomikosta toiseen, mutta jännite ihmisen itsensä ja hänen koomikkoroolinsa välillä pysyy.

Tähän täydennyksenä sanoisin, että stand up -koomikot ovat yksilöllisiä persoonia, joiden pitää tuottaa itsestään samastuttava tyyppihahmo. Olen nimittänyt tätä liikettä yksilöllisyyden ja tyyppillisyyden, tai, subjektiivisuuden ja objektiivisuuden väliseksi jatkumoksi, hahmoksi muuttumisen liikeradaksi. Jatkumon ensimmäisessä päässä näemme koomikon, joka esittää itseään mahdollisimman rehellisesti, paljastaa itsensä löytääkseen koomisen ja risitiitaisen itsensä. Jatkumon toisessa päässä näemme stand up -koomikon, joka elävöittää kokonaisen kavalkadin erilaisia sosiaalisia ääniä, maalaa eteemme kohtauksia, joissa keskustelevat keskenään ihmiset, eläimet, abstraktit käsitteet ja objektit, kaikki peilaten toinen toisiaan.

Kuten Claude Lévi-Strauss olisi sanonut, binaaristen vastakkaisuuksien paradoksiset yhdistelmät ja artikulaatiot ovat monien kulttuurimuotojen kuten folkloren pysyvästi kuranttia peruskauraa. Stand up -komiikan kielelle käännettynä tämä voisi tarkoittaa, että kun kaikkien henkilökohtaisin on samalla jaettua, se on sitäkin tehokkaampaa.

Ja mikä olisikaan parempi esimerkki henkilökohtaisen ja jaetun yhtenevyydestä kuin huumorintaju itse, joka määrittää meitä moderneja länsimaisia ihmisiä sekä subjekteina että objekteina. Huumorintaju on jotain, jota pidämme omimpana itsenämme, mutta joka samalla yhdistää meidät kaltaisiimme ehkä vahvemmin kuin mikään muu. Tämä kahtalaisuus palautuu huumorin ja sen tajun käsitehistoriaan, siihen miten huumorin käsite muuttuu alkuaan keskiaikaisesta humoraali- eli ruumiinnesteiden opista – siis jostain, joka määrittä ihmistä objektiivisesti – valistuksen myötä sisäsyntyiseksi kyvyksi, joka määrittää ihmistä subjektina ja persoonana.

Voisikin sanoa, että stand up -komiikassa heijastuvat nämä huumorintajun kulttuurihistorialliset kerrostumat omaleimaisella ja ainakin tutkijan huomion herättävällä tavalla. Kun vastaavia kahtalaisuuksia alkoi näkyä stand upissa laajemminkin, työni kiertyi niiden ympärille kuin magnetisoituna. Siitä myös tutkimuksen intiimiyden ja vastaväittäjäiltäni lainatun käsitteen eli ”allegorisuuden”, henkilökohtaisen ja yleisen risteymään viittaava nimi.

Tutkimuksen alaotsikko, itsevälittymisen poetiikka, antaa puolestaan vihjeen sanataiteesta ja sen tutkimukseen suuntautuneesta oppialasta, folkloristiikasta. Aloitin työni kartoittamalla stand up -komiikkaa melko perinteisin performanssi-folkloristisin menetelmin ja kysymyksenasetteluin. Halusin selvittää, mitkä ovat lajin keskeiset muodolliset ja funktionaaliset piirteet, miten kaavoittunut toisteisuus eli parallelismi jäsentää sen luonnetta vuorovaikutuksena ja miten näiden ominaisuuksien kautta voitaisiin argumentoida jotain stand upin etiikasta tai politiikasta. Työn edetessä laajensin satiirin moraaliin, stand up -keikkojen affektiivisuuteen, ja lajia läpitukenavan refleksiivisuuden eri tasoihin, mikä johtui osin kylläntymisestä folkloristisiin asetelmiin, osin lisääntyneestä akateemisesta itsevarmuudesta.

Olen nimittänyt tutkimustani yhdistelmäksi performanssikeskeistä folkloristiikkaa, kielitieteellistä antropologiaa ja tieteidenvälisistä rajoista vähät piittaavaa kulttuurintutkimusta. Ihanteenani olen pitänyt ja pidän edelleen monilla eri skaaloilla samaan aikaan operoivaa tutkimusotetta, jossa viestinnällisen muodon, sisällön ja funktion kontekstiherkkä analyysi yhdistyisi poliittisesti edistykselliseen ja eettisesti kestävään sosiaali- ja kulttuuriteoriaan.

Välittömyys, autenttisuus, Toiseus

Kulttuurintutkimuksen piirissä kuulee toisinaan ajatuksen, että populaarikulttuurin tai kansankulttuurin muodot toimisivat kulttuurissa ukkosenjohdattimina. Tämän ajatuksen mukaan nämä muodot kärjistäisivät olemassa olevia kulttuurisia tai yhteiskunnallisia tendenssejä, veisivät ne äärimilleen ja nostaisivat ne näin yhteisen havainnoinnin ja arvioinnin piiriin. Tämä populaarikulttuurin tutkimuksen tärkeyttä puolustava argumentti on osa brittiläisen kulttuurintutkimuksen perinnettä, jonka mukaan kulttuurin ylhäiset kuin alhaisetkin kerrostumat voivat olla yhtä paljastavia niitä ympäröivien sosiaalisten ja kulttuuristen olosuhteiden kannalta.

Aloin vähitellen uskoa tätä väittämää tutkimukseni kuluessa. Stand upia leimaa autenttisuuden aura, ja koska parhain tapa tuottaa itsestään aito vaikutelma on olla välitön, stand upin kulmakiviä on myös välittömyyden ihanne. Stand up on toisen 2000-luvun menestyjän, tosi-tv:n, tavoin ”konstruoitua välittömyyttä”, mediatutkija Misha Kavkaa (2008) lainatakseni. Molempien lajien tuottamaan nautintoon liittyy keskeisesti sen kysymyksen yhteisöllinen puntaroiminen, onko esitetty ”todellista” ja millä ehdoin. Mutta siinä missä tosi-tv pyrkii monesti hämärtämään toden ja keinotekoisien välistä rajaa, stand up -koomikot paljastavat kulissien takaiset toimintaperiaatteensa avoimesti.

En voi olla tässä yhteydessä palauttamatta mieleeni vanhaa Marcel Maussin laatimaa ja esimerkiksi Michael Taussigin sittemmin soveltamaa argumenttia, jonka mukaan taikuus ei ole tehokasta huijauksen vuoksi, vaan huijauksen paljastumisen vuoksi. Samoin kuin epäusko on edellytys taikuuden toimimiselle, uskon ja epäuskon välinen jännite on edellytys myös stand upista nauttimiselle. Sivumennen sanoen taikatemppeujen, stand upin ja magian väliset yhteydet ovat yhä selvittämättä, mikä mahdollisia väitöksen jälkeisiä artikkeleita ajatellen muistiin merkittäköön.

Sikäli kuin autenttisuuden ja välittömyyden ihanteet ovat stand upin lausumattomia peruseriaatteita, normatiivisuuden ja Toiseuden teemat ovat olleet lajin identiteettipoliittista ydinmehua aina Lenny Brucen, Richard Pryorin ja Moms Mableyn tapaisista hahmoista alkaen. Tätä identiteettipoliittikkaa leimaa yhteiskunnallisten ongelmakohtien kommentoiminen yksilön, hänen kokemuksiin ja ruumiilliseen olemukseensa kytkeytyvien sosiaalisten aspektien kautta. Seuraavassa taidonnäyte New York -koomikko Hari Kondabolulta, jonka komiikan pysyviä aiheita ovat rasismi ja muut rakenteellisen sarron muodot.

[VIDEO: Hari Kondabolu: *Warn Your Relatives*. Netflix special. Katsottavissa kokonaan suoratoistopalvelu Netflixissä <https://www.netflix.com/watch/80213657>]

Jos stand up on urbaanin modernin ympäristön taidetta, kuten myös itse olen hiljalleen taipunut ajattelemaan, se on sitä siksi, että vain tällaisessa ympäristössä identiteetin sosiaaliset aspektit nousevat poliittisen mielenkiinnon ja sosiaalisen säätelyn alaiseksi. Stand up ei olisi voinut syntyä esimerkiksi 1800-luvulla, koska sosiaalisen identiteetin aspekteja

– rotua, uskontoa, luokkaa, sukupuolta ja seksuaalisuutta – ei vielä tuolloin ollut objektiivoinen sellaisiksi henkilökohtaisen, arkisen ja poliittisen yhteen liittäviksi silloiksi kuin me ne nykyään ymmärrämme. Stand up nivoutuukin erityisen hyvin aikaamme, jossa esimerkiksi perinteisestä puoluepoliittisesta identifikaatiosta, jossa eri puolueet ovat tarjonneet kokonaisvaltaisempia viitekehyksiä, on siirrytty kohti spesifimmin ja yksilöllisemmin räätälöityä identifikaatiota, jota hallitsevat moraaliiin, maailmankuvaan ja identiteettiin liittyvät arvot.

Koska jokainen aikakausi saa sellaiset populaarikulttuurin muodot kuin ansaitseekin, stand up -komiikka on aikamme kuva. Se kuva on samaan aikaan rosoinen, energinen, aggressiivinen, ennakkoluuloton, ennakkoluuloinen, nerokas, kaunainen, myötätuntoinen, kiusallinen, härski, hulvaton, ristiriitainen.

Lindfors, Antti. 2019. *Intimately Allegorical: The Poetics of Self-Mediation in Stand-Up Comedy*. Turun yliopiston julkaisu – *Annales universitatis turkuensis Sarja - ser. B osa - tom. 478*. Turku: Humaniora. <https://www.utupub.fi/handle/10024/147073>

Lähteet

Hall, Kira, Goldstein, Donna M. & Ingram, Matthew Bruce. 2016. The hands of Donald Trump: Entertainment, gesture, spectacle. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 6(2), pp. 71–100.

Kavka, Misha. 2008. *Reality Television, Affect and Intimacy: Reality Matters*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kondabolu, Hari. 2018. *Warn Your Relatives*. Netflix special. Katsottu 6.6.2019. <https://www.netflix.com/watch/80213657>.

Rappoport, Leon. 2005. *Punchlines. The Case for Ethnic, Racial, and Gender Humor*. Westport, Conn.: Praeger Publishers.

Varis, Piia & Blommaert, Jan. 2015. Conviviality and Collectives on Social Media: Virality, Memes, and New Social Structures. *Multilingual Margins* 2(1), pp. 31–45.

Zupančič, Alenka 2008. *The Odd One In: On Comedy*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Ajankohtaiset

Lönnrotin katse tulevaisuuteen

Lectio praecursoria Turun yliopistossa 18.5.2019

Juhana Saarelainen

Elämme aikaa, jolloin halu erotella kansoja, kansallisuuksia ja kulttuureja näyttää vahvistuvan. Monokulttuurisuuden käsite on tullut yleisesti tunnetuksi. Siellä, täällä, joka puolella vaaditaan paluuta jonnekin tai halutaan jotain takaisin. Katse on suunnattu menneisyyteen yhtenäisen kansallisen kulttuurin nimissä. Elias Lönnrotin (1802–1884) työskentely 1800-luvulla on määritellyt suomalaista kulttuuria mitä suurimmassa määrin. Hänen *Kalevalansa* tunnustetaan kansalliseksi symboliksi.

Vaadittaessa paluuta menetetyksi miellettyyn yhtenäiseen, niin sanottuun suomalaiseen kulttuuriin, on hyvä muistaa, että se rakennettiin suurelta osin 1800-luvun aikana. Silloin ei kuitenkaan katsottu taaksepäin eikä haluttu palauttaa menneisyyden kulttuurimuotoja takaisin silloiseen nykyhetkeen. Lönnrot vitsaili niiden kustannuksella, jotka tällaisesta haaveilivat. Väitöskirjani esittää, että kerätessään esimodernia kansanrunoutta Lönnrot katsoi moderniin tulevaisuuteen. Hän toki oli kiinnostunut muinaisesta suomalaisesta kulttuurista ja halusi tietää siitä niin paljon kuin mahdollista. Hän ei kuitenkaan haaveillut paluusta menneisyyteen, vaan halusi kulttuurin edistyvän. Taaksepäin kääntyminen oli hänelle mahdotonta, jopa naurettavaa, paikallaan pysyminen puolestaan tarkoitti kuolemaa.

Juhana Saarelainen. Kuva: Turun yliopisto.

Kulttuurin luonnollinen prosessi

Lönnrot oli omaksunut runsaasti käsityksiä saksalaisen filosofin F. W. J. Schellingin (1775–1854) ajattelusta. Schellingin luonnonfilosofian ydinajatusta seuraten Lönnrot katsoi, että materiaallinen ja ideaalinen, luonto ja ihminen, ovat ilmausta yhdestä perustasta. Hän ajatteli monistisesti, esittäen että kulttuurin ja luonnon välillä ei ole suurta kuilua, vaan ne kuuluvat samaan kokonaisuuteen. Tämä tulee erinomaisesti esille Lönnrotin päiväkirjassa, jossa hän kirjoitti kielen olevan kuin mikä tahansa elävä olento: se syntyy, kehittää itse itsensä ja lopulta kuolee. Näin hän yhdisti inhimillisen kielen, eli kulttuurin, ja luonnon.

Kulttuurit olivat Lönnrotille prosesseja. Vastaavasti huomautuksissaan *Kalevalan* uuteen painokseen hän kirjoitti, että elävä sana on henkinen siemen, se kylvetään aikaan ja tuotettuaan jotain uutta ja parempaa se katoaa. Lönnrot tarkoitti suullista kansanrunoutta. Hän uskoi sen aikakauden olevan kohta ohitse. Suomalaisessa suullisessa runoudessa oli kuitenkin se etu, että sen perinne oli vielä elävä. Siinä oli samaa elävää, dynaamista ja sisäistä voimaa kuin luonnossa.

Suullisen runouden lajit olivat Lönnrotin mukaan syntyneet progressiossa. Hän kirjoitti, että ihmiskunnan alusta alkaen on soitettu ja laulettu. Ensin jopa ilman sanoja. Sanattomasta äänteellisestä laulusta runous kasvoi ja monipuolistui, alkaen laulurunosta ja päätyen draamalliseen runouteen. Seuraavana olisi vuorossa kirjallinen runous. Suullisen ja kirjallisen runouden välillä ei siten ollut kuilua vaan jatkumo, siirtyminen suullisesta kirjalliseen oli vain luonnollista.

Schellingin luonnonfilosofiassa luonto asteittain saa uusia voimia yksinkertaisesta painosta monimutkaiseen kemiallisiin prosesseihin, vastaavasti myös kulttuurin kehittyminen saa aikaan uusia kykyjä. Lönnrotin mukaan kirjoitustaito nostaa puheen toiseen potenssiin, ja painokone tekee samoin käsikirjoituksille. Hän kuvaili *Kalevalaa* niin laajaksi eepokseksi, että kukaan yksilö ei sitä voisi koskaan muistaa. Ihmisyksilön muisti ulkoistettiin painetulle kirjalle *Kalevalassa*. Lönnrotin mukaan painetun kirjan myötä katoaa muistilta laulamisen arvo ja arvon kadottua katoaa itse laulukin, hän kirjoittaa *Uuden Kalevalan* esipuheessa. Lönnrot arvosti suunnattomasti runonlaulukulttuuria, mutta hän ei nähnyt sille tulevaisuutta. Voidaan myös kysyä, millä oikeudella hän otti suulliset runot haltuunsa, muokkasi niitä parhaaksi katsomallaan tavalla ja julkaisi ne toimittamassaan muodossa. Lönnrot käytti tiedollista etuoikeutta suhteessa runonlaulajiin.

Lönnrot kuitenkin itse näki, että hänen elinaikansa olisi viimeinen tilaisuus kerätä kansanrunot, ennen kuin ne katoaisivat lopullisesti. Tavoite oli myös emansipatorinen. Lönnrot näki oman äidinkielenä puhujien sekä koko suomen kielen potentiaalin jääneen käyttämättä. Häntä suretti nähdä älykkäitä, mutta oppimattomia suomen kielen puhujia, joille oli tarjolla vain uskonnollista luettavaa, eivätkä he siten voineet kehittää itseään. Dynaamisuus ja elämä olivat Lönnrotille kulttuurin keskeinen määre, ilman kehitystä seuraisi kuolema.

Lönnrot oli todistanut matkoillaan kuinka kielet ja kulttuurit saattoivat kadota. Siksi hän lausuikin ensimmäistä suomenkielistä väitöskirjaa tarkastettaessa, että sivistymätön kansa sivistyneiden kansojen ympäröimänä voi säilyä ainoastaan itsekin sivistymällä, kulttuurisesti kehittymällä. Ihmisyys oli universaalia mahdollisuutta itsensä kehittämiseen ja myös suomalaiset ansaitsivat mahdollisuuden omankieliseen koulutukseen, kirjallisuuteen, tieteeseen, lehdistöön ja hallintoon. Lyhyesti sanottuna moderniin maailmaan.

Toisiinsa kietoutuvat periferiat ja keskukset

Mahdollisuus, että nämä instituutiot voitaisiin saada aikaan suomen kielellä, ei ollut itsestään selvyyttä. Aikalaisille tähän tavoitteeseen liittyi epävarmuutta, he eivät voineet nähdä tulevaisuuteen. Mahdollisuus suomenkieliseen sivistykseen Lönnrotin näkemyksen mukaan löytyi kaukaisesta periferiasta. Syvältä sisämaasta, jossa suomenkielinen kansa oli pitänyt muistissaan vanhat, muinaiset runot. Lönnrotin mukaan juuri syrjäisillä, oppimattomilla alueilla kansan runot olivat säilyneet parhaiten. Siellä ihmiset eivät osanneet lukea, ja jos

olisivatkin osanneet, ei kirjoja olisi ollut kuitenkaan saatavilla. Perifeerisyys tarkoitti, että moderni kirjallinen kulttuuri tai kirjapainon tapaiset tekniset innovaatiot eivät olleet päässeet vaikuttamaan runonlaulukulttuuriin.

Kuten luonto luo itse itseään tiedostamatta, Lönnrotin mukaan myös kansanrunous taide-muotona syntyy kuin itsestään. Hän tiesi yksittäiset runonlaulajat ja heidän erilaiset kykynsä ja taitonsa yksilölliseen ilmaisuun. Kuitenkin kansanrunous oli myös kollektiivista luonnon-runoutta. Sitä tuotettiin tiedostamatta, ilman reflektiota tai aikomusta, luonnon tavoin. Oppimattomalle kansalle runous oli myös tietoa. Se kertoi historiasta, asioiden ja ilmiöiden alkuperästä, sen avulla parannettiin ja tunnettiin yhteisön normit.

Lönnrot näki kuitenkin, että runous ei ollut ainoastaan sisällöllistä tietoa, vaan sen muodossa itsessään oli tiedollinen elementti. Kansanrunoudessa koko luonto, myös eloton, kerrottiin eläväksi. Tähän ei hänen mukaansa enin osa modernista tieteestä tai runoudesta pystynyt. Lönnrotin tulkinta kansanrunoudesta ja sen tavasta kohdata luonto itsessään aktiivisena ja itse itseään luovana on kuin runollinen muunnelma Schellingin luonnonfilosofiasta. Lönnrot yhdistää oman aikansa tuoreen tieteellisen ja filosofisen keskustelun esimoderniin suulliseen runouteen. Runous tuotti tietoa omalla tavallaan. Lääketieteen väitöskirjassaan Lönnrot luonnehti tätä kansanrunouden tietoa tiedon yöpuoleksi. Siellä hän kirjoittaa, että tiedon yöpuoli ilmenee unissa ja aavistuksissa. Se on vastakkaista aistimuksille, ymmärrykselle ja järjelle, jotka ovat vain puolikas inhimillisestä tiedon kyvystä. Tiedon yöpuoli tulee esille juuri kansanrunoudessa. Kansanrunous, Lönnrotin mukaan, tarkasteli luontoa kauttaaltaan toimivana, dynaamisena ja itse itseään uudistavana. Ei vain elollista luontoa vaan myös elotonta luontoa määrittä sen sisäinen voima. *Kalevalan* alussa kerrottua kosmogoniaa Lönnrot tulkitsi siten, että alkumeressä raskaaksi tuleva veden emo, vaikka on personifikaatio, ei ole persoonallinen veden jumaluus. Sanat emo ja emä ovat tarkoittaneet muinaisille suomalaisille sitä, mistä kullakin aineella on oma ylläpitonsa, lujutensa ja vahvuutensa: veden emo on veden omaperäinen voima.

Myös eräät ajan uusimmat luonnontieteelliset teoriat olivat havainneet luonnon itsenäisen toimijuuden. Muinainen esimoderni runous Lönnrotin määritelmän mukaan tuotti omalla tavallaan saman tiedon kuin ajankohtaisin mahdollinen luonnontiede ja filosofia. Näin sivistys ja sivistymättömyys, oppineisuus ja oppimattomuus ja keskukset ja periferiat sekoittuvat ja kietoutuvat toisiinsa hänen ajattelussaan ja toiminnassaan.

Kalevala, omaa lajiaan

Lönnrot tunsu aikakautensa filosofia keskusteluja, mutta hän ei ollut vain niiden passiivinen vastaanottaja. Hän tulkitsi ja sovelsi niitä ajattelussaan ja työskentelyssään. Kansanrunous oli hänelle kulttuuria, mutta myös kuin luonnonvoima. Se oli elävää kulttuuria, jota saatettiin kehittää eteenpäin kohti kirjallisuutta. Juuri tällainen yritelmä oli *Kalevala*. Siinä Lönnrot sekoitti suullista ja kirjallista kulttuuria, esimodernia ja modernia. Hän suuntautui yhtäaikaaisesti kohti aikakauden oppineita keskuksia ja oppimattomia periferioita, mutta teki niistä liikkuvia ja toisiinsa kietoutuvia. Hän siirsi suullista runonlaulukulttuuria kirjalliseen ja painettuun muotoon. Se mahdollisti kansanrunoudelle uusia kykyjä.

Kalevalan avulla suomalainen kansanrunous siirrettiin suullisesta kulttuurista ja oppimattomasta periferiasta Berliiniin, Pariisiin ja Lontoseen. Eeposta lukivat aikansa kuuluisat

tiedemiehet, kirjailijat ja poliitikot. Jacob Grimm, Victor Hugo ja Benjamin Disraeli olivat aika-
laistodistusten mukaan haltioituneita *Kalevalasta*. Eepoksesta tuli maailmankirjallisuutta.
Kalevala on monta eri asiaa. Se on kaunokirjallinen runoteos, se on myös kokoelma kansanrunoutta, *Kalevala* on filologinen työ, joka on muokannut suomen kieltä. Se on suullista kansanrunoutta, jota Lönnrot on muokannut kirjalliseen muotoon. *Kalevala* on yksi teos, Suomen kansalliseepos ja kuitenkin myös monta teosta, joukko käsikirjoituksia ja kolme toistaan poikkeavaa painettua laitosta.

Tämä eepos pakenee määrittelyjä. Se on kirjallinen, mutta se perustuu suulliseen runouteen. Se on Lönnrotin aikaansaannos, mutta se ei olisi ollut hänelle mahdollinen ilman suurta joukkoa kansanrunon laulajia – tai muita kansanrunon kerääjiä, jotka toimittivat Lönnrotille keräämäänsä aineistoa. Siten *Kalevala* on myös kollektiivinen teos. Se on runoutta, mutta sillä on myös yhteiskunnallisia ja tieteellisiä, filologisia ja etnografisia pyrkimyksiä. Lönnrotin toimitustapa ei ollut satunnainen, vaan hän pyrki yhdistelemään runoja ja kansanrunouden eri lajeja tuottaakseen mahdollisimman monipuolisen kuvan suomalaista kulttuurista.

Kalevala ei olisi ollut mahdollinen ilman suullista kansanrunoutta, mutta ei sitä olisi myöskään koskaan koostettu ilman laajaa ylikansallista aatteellista, tieteellistä ja filosofista asia-yhteyttä. Lönnrot liittyi tähän ylijarjaiseen kontekstiin sujuvasti, vaikka suuntasi matkansa oppimattoman kansan keskuuteen, eikä Euroopan oppineisiin keskuksiin. *Kalevalassa* ja Lönnrotin työskentelyssä runous, tieto ja kansa kietoutuvat toisiinsa. *Kalevalan* säkeet on kuultu kansan suusta, oppimattoman ja turmeltumattoman, kuten Lönnrot ajatteli. Toisaalta *Kalevala* loi kansaa, se oli Lönnrotin oma ajatus: hän kertoi haluavansa kerätä ja julkaista kansanrunoutta, jotta kaikki suomalaiset voisivat päästä osalliseksi sen yksinkertaisesta voimantäyteistä kielestä ja viisaudesta. Hän halusi muokata kansanrunouden kieltä kohti yhtä yhtenäistä suomea.

Suullisen runouden muuttaminen kirjallisuudeksi sekoitti ja yhdisteli erilaisia kulttuurisia kokonaisuuksia. *Kalevala* on kulttuurituotteena hybridinen teos. *Kalevala* tosiaan pakenee kaikkia määrittelyjä, se on *sui generis*, omaa lajiaan.

Hybridinen, uudistuva kulttuuri

Väitöstutkimukseni tarkastelee runouden, tiedon ja kansan yhteenkietoutumista osana aikakauden ylijarjaisia filosofisia keskusteluja. Se osoittaa näiden käsitteiden määritelleen toisiaan 1800-luvun alkupuolen Suomessa. Jokainen niistä liittyy toiseensa. Käsitteiden rajat ovat siten häilyviä. Ne ovat kulttuurisesti ja historiallisesti muotoutuneita, eikä niiden merkitystä menneisyydessä voida ottaa annettuna, vaikka ne ovatkin kovin tuttuja.

Toivon, että väitöstutkimukseni osoittaa, että keskustelu suomalaisuudesta ja suomalaisesta kulttuurista syntyi ylikansallisesti. Historiallista suomalaisuutta ei voi ymmärtää ilman ylijarjaisia konteksteja. Suomalaista kulttuuria määritellyt Lönnrotin ajattelu, toiminta ja hänen *Kalevalansa* jäivät monin paikoin ymmärtämättä, jos niitä ei lueta ylijarjaisessa kontekstissa. *Kalevalaa* tai suomalaisuutta ei olisi voinut tuottaa yksinään kansallisesti, yhtä paljon niitä mahdollisti ylikansallisuus ja transkulttuurisuus.

Tutkimuksessani tulee ilmi, että kulttuuri ei ole yhtenäinen. Kulttuurit ovat sekoittuneita ja ne ovat jatkuvassa liikkeessä. Olen tarkastellut aikaa, jolloin suomalaisuus ja moderni

suomalainen kulttuuri syntyivät. Ne eivät kuitenkaan syntyneet yhtenäisestä alkuperästä, vaan sekoittaen ja hämmentäen. Lönnrotin ajattelu ja toiminta ja niiden tuottama *Kalevala* pitää ymmärtää kulttuurisesti hybridisinä. Lönnrotin mukaan kulttuurin pitikin olla jatkuvassa muutoksen tilassa. Suullisen ja kirjallisen tuli sekoittua ja muodostaa jotain uutta ja ennen näkemätöntä.

Voimme kuvitella, että Lönnrot ei toiminnallaan halunnut luoda paikallaan pysyvää suomalaisuutta. Hän olisi toivonut, että myös tulevaisuudessa suomalainen kulttuuri voisi jatkaa kehittymistään, että se ei jäisi ajastaan jälkeen, vaan muuttuisi sen mukana. Hän olisi halunnut sen tuottavan yhä uudelleen jotain uutta, jotain mitä koskaan aiemmin ei ollut ollut olemassa.

Saarelainen, Juhana. 2019. *Runous, tieto ja kansa. Elias Lönnrotin ajattelu ja toiminta aikalaisfilosofian kontekstissa*. Turun yliopisto: Turku.

[\[http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7650-8\]](http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7650-8)

Aineistot

Käytetyt Lönnrotin teokset

”Alkuluomisesta.” Teoksessa VT2, 557–560.

”Anmärkningur till den nya Kalevala upplagan.” Teoksessa VT5, 402–408.

”Kalevala.” [Alkulause] Teoksessa VT5, 409–417.

”Kalevalan sisällyksestä.” [kirje Léouzon Le Ducille] Teoksessa VT5, 471–477.

”Kanteletar.” [Alkulause] Teoksessa VT5, 319–359.

”Något om dialecternas företräden i Finskan.” Teoksessa VT3, 116–117.

”Om finnarnes magiska medicin.” Teoksessa ELSS1, 1–36.

”Puhe Rietrikki Polenin väitöstilaisuudessa.” Teoksessa VT3, 483–485.

”Reseanteckningar af Lönnrot.” Teoksessa ELSS2, 375–398.

Sine nomine. [kirje C. A. Gottlundille] Teoksessa VT1, 17–18.

Sine nomine. [kirje Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle] Teoksessa VT1, 123–125.

Lyhenteet

ELSS1 = Lönnrot, Elias. 1908. *Elias Lönnrots Svenska skrifter I. Uppsatser och öfversättningar*, toim. Jenny af Forselles. Helsinki: Svenska Litteratur Sällskapet i Finland.

ELSS2 = Lönnrot, Elias. 1911. *Elias Lönnrots Svenska skrifter II. Bref, anteckningar och reseskildringar*, toim. Jenny af Forselles. Helsinki: Svenska Litteratur Sällskapet i Finland.

VT1 = Lönnrot, Elias. 1990. *Valitut teokset 1. Kirjeet*, toim. Raija Majamaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VT2 = Lönnrot, Elias. 1990. *Valitut teokset 2. Mehiläinen*, toim. Raija Majamaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VT3 = Lönnrot, Elias. 1991. *Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia*, toim. Raija Majamaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VT5 = Lönnrot, Elias. 1993. *Valitut teokset 5. Muinaisrunoutta*, toim. Raija Majamaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Raportti

Kansallisen historian ja kulttuuriperinnön uudelleenarviointia 10-vuotisjuhlaseminaarissa

Monen tieteen paikka – Tutkimus, metodit ja SKS, 14.–15.5.2019 Helsinki.

Eeva-Liisa Bastman

Kymmenen vuotta sitten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan perustettiin tutkimusosasto, joka sittemmin on kehittynyt noin kolmenkymmenen tutkijan vireäksi, monitieteiseksi yksiköksi. SKS:n projekteissa toimivien työntekijöiden lisäksi osastolla työskentelee tätä nykyä myös omalla rahoituksella työskenteleviä apurahatutkijoita. Tutkimusaloista edustettuina ovat historiantutkimus, folkloristiikka, kirjallisuudentutkimus, taidehistoria ja musiikintutkimus.

Tutkimusosaston kymmenvuotisjuhlien kunniaksi järjestettiin *Monen tieteen paikka – Tutkimus, metodit ja SKS* -juhlaseminaari Helsingissä 14.–15.5.2019. Juhlakollokviossa kuultiin esitelmää sekä tutkimusosaston nykyisiltä ja entisiltä edustajilta että muilta eri yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa toimivilta tutkijoilta, jotka tekevät tutkimusta SKS:n aineistoista tai SKS:n keskeisalojen piirissä.

Kaksipäiväisen seminaarin aikana kuultiin parisenkymmentä esitelmää sekä Lotte Tarkan pitämä keynote-luento. Esitelmissä SKS:n keskeisaloja koskevan tutkimuksen aineistollinen ja metodologinen runsaus näyttäytyi koko runsaudessaan. Samalla monissa esitelmissä korostuivat yhteiset teemat ja kysymyksenasettelut, jotka liittyvät etenkin kansallisen kulttuuriperinnön ja siihen liittyvien käsitteiden uudelleenarviointiin tutkimuksen välinein.

Suullisen ja kirjallisen suhde

Avauspuheenvuorossaan seuran pääsihteeri Tuomas M. S. Lehtonen muistutti seuran tarkoituksesta ja tehtävästä: säilyttää, harjoittaa ja edistää kielen, kansanperinteen ja kirjallisuuden tutkimusta Suomessa. SKS:n arkistokokoelmat ja toiminnan perusajatus kytkeytyvät prosessiin, jossa suullisesta ja paikallisesta kulttuurista muokattiin kirjallista ja se siirrettiin kansallisen ideologian keskiöön. Näiden prosessien ja niihin liittyvän vallankäytön kriittinen tarkastelu on myös tämän päivän tutkimusosaston toiminnan ytimessä. Yhtenä keskeisenä aiheena on ollut kirjallisen ja suullisen kulttuurin välinen dynamiikka, lainaamisen ja

omimisen käytänteet, sekä kysymykset siitä mitä on *kansan* kulttuuri tai *kansallinen* kulttuuri, miten sitä luodaan ja mihin tarkoituksiin sitä käytetään.

Esitelmissä lähtökohtia kulttuuriperinnön uudelleenarviointiin tarjosivat muun muassa perinteen tekijöihin, tekijyyden luonteeseen sekä yksilön ja kollektiivin suhteisiin liittyvät kysymykset. Esimerkiksi Seppo Knuutila tarkasteli esitelmässään sitä, miten folkloristiikan subjektikäsitys on muuttunut anonyymistä kansasta nimettyjen henkilöiden yksilöllisen repertuaarin analyysiin. Anna Kuismin puhui kirjoittavista kansanihmistä ja räätälin vaimo Mathilda Grönqvististä (1863–1903), jonka SKS:lle lähettämät kirjeet tuovat esiin rahvaan näkökulman vuosisadan vaihteen epävakaasiin vuosiin ja kokemuksiin maalaisväestön kah-tiajakautuneisuudesta. Samassa sessiossa taidehistorioitsija Katri Vuola esitelmöi keskiajan puuveistosten attribuointikysymyksistä. Vuolan mukaan Liedon mestarin kaltaiset fiktiiviset persoonat toimivat keinona pyrittäessä luomaan ymmärrystä ja kiinnostusta keskiajan tai-detta kohtaan. Vuolan esitelmä tarjosi myös esimerkin siitä, miten fiktiiviset tekijäpersoonat toimivat yhä edelleen tutkimuksen popularisoinnissa, vaikka tiede on niistä luopunut.

Aineistot ja niiden käyttö toimivat lähtökohtana sessiossa *Teksti, arkisto ja kritiikki*. Esitelmis-sään Sakari Katajamäki, Niina Hämäläinen ja Veijo Pulkkinen käsittelivät arkistoaineistojen kuten käsikirjoitusten, päiväkirjojen sekä tallennetun perinneaineiston suhdetta näiden pohjalta tuotettuihin teoksiin – *Kalevalaan*, Aleksis Kiven tuotantoon sekä Juha Mannerkor-ven päiväkirjaromaaniin – ja erilaisia tapoja tarkastella tätä suhdetta.

SKS:n keskeisalojen uusista tutkimussuuntauksista esillä olivat muun muassa tekstuaalitie-teet, jota on Suomessa kehitetty pitkälti juuri tutkimusosastolla Aleksis Kiven teosten kriit-tisten editioiden julkaisua varten. Ulla Savolaisen esitelmä puolestaan esitteli muistitietotut-kimusta ja sen kytköstä vernakulaarin käsitteen vakiintumiseen. Savolaisen tapaustutkimus liittyi internointeihin Suomessa 1944–1946, ja se valotti kiinnostavalla tavalla materiaalisuu-den ja esineiden merkitystä muistelun prosesseissa.

Digitaalisuus ja eksklusiivisuus

Digitaalisia metodeja sivuttiin useissa esityksissä. Keskeisessä roolissa digitaaliset analyysi-välineet olivat esimerkiksi Heikki Kokon esitelmässä, joka esitteli lehdistön lukijakirjeitä ja niiden yhteiskunnallisia vaikutuksia koskevaa tutkimusta. Translocalis-tietokantaan on tar-koitus tallentaa kaikki 1800-luvun jälkipuoliskon lukijakirjeet, joita on kaikkiaan lähes 20 000. Laajojen aineistojen käsittelystä on kyse myös Petri Karosen varhaisen uuden ajan historio-grafiaa käsittelevässä tutkimusprojektissa, jossa käytetään verkostonanalyysityökaluja ja nii-den avulla tehtyjä visualisointeja. Näiden työkalujen hyödyntämisestä antoi esimerkin myös Ilona Pikkanen historiakulttuuria käsittelevässä esitelmässä, jossa 1800-luvulta peräisin ole-via historiallisia näytelmiä luettiin digitaalisin menetelmin tuotettua tietoa apuna käyttäen ja määrällisiä ja laadullisia metodeja yhdistäen.

Monissa esitelmissä problematisoitiin erilaisia tieteen tai kansallisen ideologian nimissä tehtyjä rajanvetoja. Tällaisia ovat esimerkiksi suullisen ja kirjallisen kulttuurin rajapinnat ja kansan ja eliitin erottaminen sekä kielten, kansallisuuksien ja valtioiden rajat. Kansallisten rajojen ylittämistä tarkasteltiin 1800-luvulta lähimenneisyyteen: esimerkiksi Kirsi Keravuo-ren esitelmä käsitteli karanneita merimiehiä siirtolaisuuden pioneereina, Mehdi Ghasemi

siirtolaisnaisten henkilöahmoja amerikansuomalaisissa romaaneissa ja Johanna Leinonen eri kansallisuuksien välisiä parisuhteita ja niistä tehtyjä lehtijuttuja 1980- ja 1990-luvulla.

Rajanveto meihin ja muihin liittyy myös kysymykseen kansan määrittelystä ja sen myötä siitä, kenen aineistosta muistitieto-organisaatioissa ollaan kiinnostuneita ja kenen perinnettä tallennetaan. Kati Mikkolan lähtökohtana olivat SKS:n arkiston perinneaineistot ja se, miten erilaiset vähemmistöt ovat edustettuina arkistoaineistoissa. Mikkolan mukaan vähemmistöjen aineistoja on vaihdellen joko sisällytetty osaksi suomalaista perinnettä tai suljettu ulos. Tutkimuksen muuttuvat näkökulmat ja keruupolitiikan muutokset näkyvät siinä, mitä aineistoa kulloinkin on kerätty ja miten vähemmistöjen aineistoon on suhtauduttu. Painopiste on yhä enemmän siirtynyt aidon suomalaisen kulttuurin dokumentoinnista koko kulttuurisen kirjon tallentamiseen.

Monissa esityksissä käsiteltiin tutkimuksessa tapahtunutta muutosta suhteessa ”kansaan” oman kulttuurinsa tekijöinä ja toimijoina, sekä sitä, miten muutos heijastuu tutkimusaineistoihin ja metodeihin. Tätä paradigman muutosta havainnollisti Lotte Tarkan keynote -luento *Rajatapaus – suullis-kirjallinen tragedia viimeisen runonlaulajan synnystä* erinomaisen kiinnostavalla tavalla. Tarkan aiheena oli runonlaulaja ja tietäjä Riiko Kallio (1896–1942), jonka toimintaa ja vaiheita käsiteltiin Vienan Karjalan 1900-luvun alun poliittisia murroksia vasten. Kallio yritti luovia muuttuvien poliittisten realiteettien keskellä toimimalla yhteistyössä sekä Suomen että myöhemmin neuvostoviranomaisten kanssa, ja vaihtoi nimeä ja identiteettiä tilaisuuden niin vaatiessa. Suhtautumista häneltä tallennettuihin runoihin on leimannut folkloristiikan ongelmallinen käsitys autenttisuudesta ja puhtaan suullisuuden ideaali: runoja on pidetty *Kalevalan* epäaitona jälkilaulantana, väärennöksinä. Toisesta näkökulmasta ne tarjoavat näkymiä kirjallisen ja suullisen perinteen välillä tapahtuviin välittämisen ja omaksumisen prosesseihin. Tarkan sanoin suullisen ja kirjallisen rajanpinta on ”dynaaminen ja läpäisevä – se välitti, ei jakanut”.

Juhlaseminaarin päätteeksi Tiina Onikki-Rantajääskö kiteytti kahden tiiviin esitelmäpäivän annin loppupuheenvuorossaan. Puheenvuorossa nostettiin esiin uusien tulkintojen ja uudelleenarviointien merkitys ja korostettiin sitä, miten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan kytkeytyvä tutkimus uusintaa käsitystä suomalaisesta kulttuurista etsiessään uusia näkökulmia kanonisoituneisiin aineistoihin ja tulkintatraditioihin. Tätä tutkimusta tehdään, kuten juhlaseminaarin esitelmistä oli nähtävissä, laajalla rintamalla, monitieteisesti, ja läheisessä yhteistyössä eri yliopistojen kanssa.

FT Eeva-Liisa Bastman toimii tutkijana Suomen akatemian rahoittamassa hankkeessa *Laulut ja kirjoitukset: uskon ja ilmaisun rekisterit varhaismodernissa Pohjolassa*, jossa hän tutkii suomenkielistä runoutta 1600- ja 1700-luvulla.

Ajankohtaista

Jälkiä jättämässä muuttuvassa maailmassa

Konferenssiraportti: Track Changes: Reflecting on a Transforming World.
SIEF2019 14th Congress. Santiago de Compostela, Espanja, 14.–17.4. 2019.

Tuukka Karlsson ja Viliina Silvonen

Suuri joukko folkloristeja ja etnologeja matkasi pääsiäisviikoksi Luoteis-Espanjaan Santiago de Compostelaan päämääränään joka toinen vuosi järjestettävä SIEFin (*Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore*) konferenssi.

Järjestyksessään 14. SIEF-konferenssin teema oli jäljet ja muutokset maailmassa. Varsin yleisluontoista ja laveaa pääteemaa lähestyttiin 17 eri tutkimusteemassa. Kulttuuriperintöön, arkielämään sekä tieteenalaan ja metodologiaan liittyvät keskustelut olivat suosituimmasta päästä, myös ympäristöteemaisia sessioita oli runsaasti. Samaten BASE-työryhmä (*body, affect, sense, emotion*) keräsi ennennäkemättömän suuren määrän niin esitelmiä kuin kuu-
lijoita, mikäli SIEF-konkareita on uskominen – allekirjoittaneethan ovat SIEF-ensikertalaisia, joten toisten sanaan on luottaminen.

Kerroksellisuutta, digitaalisuutta ja materiaalisuutta

Konferenssin pääpuhujiksi oli kutsuttu professori **Susana Narotzky** Barcelonan yliopistosta, emeritus professori **Tim Ingold** Aberdeenin yliopistosta, professori **Coppélie Cocq** Helsingin yliopistosta ja professori emerita **Barbara Kirshenblatt-Gimblett** New Yorkin yliopistosta. Susana Narotzky piti puheenvuoronsa *"The politics of evidence in an uncertain world: experience, knowledge, social facts and factual truth"* osana avajaisia, mikä luentotilanteena tuntuu hieman hämmäntävältä ja jopa hankalalta: avajaistilaisuudessa juhlallisten puheiden seurana syvällinen tieteellinen luento ei oikein saavuta yleisöä.

Tim Ingoldin luento *"Strike-through and wipe-out: tactics for overwriting the past"* keräsi suuren salin ääriään myöten täyteen, eivätkä kaikki halukkaat mahtuneet saliin. Tilaongelma oli ratkaistu striimaamalla luento viereiseen saliin. Ingold oli valinnut aiheekseen kerroksellisuuden ja jäljet – menneen, joka ei katoa, vaikka sen pyyhkisi pois tai viivaisi yli. Sinänsä innostava luento, jolla perinteinen liitutaulukin oli kovassa käytössä, jäi sisällöllisesti jokseenkin ilmaan ja aiheen käsittely irrallisiksi huomioiksi, erilaisia näkökulmia ja vertauksia esitteleväksi koosteeksi. Varsinainen sitominen todellisuuteen ja antropologisen sekä etnografisen

tutkimuksen kenttään ei aivan välittynyt. Yleisölle annettiin melkoinen tulkinnan vapaus – kukin lukee nämä merkit ja jääneet jäljet kuten parhaiten taitaa.

Luento kävi esimerkkinä siitä, että vaikka tutkijan innostus omasta aiheestaan onkin yksi tärkeimmistä vaatimuksista tutkimusta tehdessä, se ei yksin riitä luennolla. Ingoldin esitykseltä jäi kaipaamaan suurempaa vuorovaikutusta yleisön kanssa. Nyt päällimmäiseksi vaikutelmaksi jäi, että läsnäolijat jäivät seuraamaan omassa maailmassaan toimivan professorin monologia.

Helsingin yliopiston kansatieteen professorille Coppélie Cocqille oli varattu kunnia pitää kolmas ja viimeinen varsinaisista keynote-luennoista. Oli mukava huomata, että tapahtuman järjestäjät luottivat yhden pääluennoista nuoren, ansioituneen tutkijan pidettäväksi. Cocqin luennon *“Digital footprints and narrative traceability/Narrative footprints and digital traceability”* aihe yhdisti ammattitaitoisesti kaksi hänen kiinnostuksen kohteistaan: tarinankerronnan ja digitaalisen humanismin tutkimuskentän.

Luennossaan Cocq käsitteli vanhojen metodien ja lähestymistapojen sekä uusien, digitaalisten aineistojen välistä dynamiikkaa. Esitys eteni sujuvasti esimerkkien kautta, joista osa sai yleisön nauramaan humoristisuudellaan (kissat ja nettimeemit ovat aina tehokas yhdistelmä). Yleisestä sujuvuudestaan huolimatta luento olisi kenties hyötynyt yhteen tai kahteen aspektiin syventymisestä. Nyt käsitellyksi tulivat digitaalisen tarinankerronnan tutkimuksen laajat mahdollisuudet, mutta fokus oli samalla väistämättä hieman pintapuolinen.

Barbara Kirshenblatt-Gimblettin luento oli osa päätösjuhlallisuuksia. Luennollaan *“Agents of transformation: The role of museums in a changing world”* hän esitteli kuratoimaansa Puolan juutalaisten historian museon päänäyttelyä, sen tausta-ajatuksia ja prosessia sekä materiaalisuuden ja aineettomuuden välisyyttä. Puolan juutalaisten historian museon näyttely on koottu nimenomaan aineettomista lähtökohdista, tarina ja kokemukset edellä. Kirshenblatt-Gimblett oli koonnut aiheeseen yhdeksän eri tulokulmaa: paradigman muutos, toimijuus, kertomus, ääni, materiaalisuus/aineellisuus, käveleminen, asia, jälki ja ele (*paradigm shift, agency, narrative, voice, materiality, walking, thing, trace, gesture*). Esitys soljui luontevasti eteenpäin näiden väliotsikkomaisten avainsanojen varassa.

Päätöstapahtuman *round table* -keskustelu *“The materiality of transformations: Listening to objects”* oli upea *all female panel*: Barbara Kirshenblatt-Gimblettin lisäksi keskustelemassa olivat professori **Regina Bendix** Göttingenin yliopistosta, professori **Dorothy Noyes** Pennsylvanian yliopistosta ja **Sharon Roseman** Memorial University in St. John's yliopistosta Kanadasta. Keskustelun teemaa lähestyttiin tieteellisvihteellisesti ja varsin vapaamuotoisesti, mikä sopi täyteläisen konferenssin päätökseksi kuin nakutettu: Bendix, Noyes ja Roseman olivat kukin tuoneet mukanaan valokuvia esineistä – tai yleisemmin jostakin materiaalisesta –, jotka olivat heille jollakin tapaa merkityksellisiä. Kirshenblatt-Gimblettin tehtävänä oli valita seinälle heijastetuista esinekuvista vuorotellen yksi tietämättä, kenen tuoma kuva oli kyseessä. Vastauksena kukin osallistujista piti puheenvuoron kertoen esineensä tarinan ja siihen eri yhteyksissä kertyneistä merkityksistä. Kuulimme Bendixin äidin jo vuosikymmeniä sitten leikatusta, talteen otetusta palmikosta, joka oli tämän kuoleman jälkeen tullut Bendixille, ja Rosemanin huivista, jonka merkitykset kietoutuivat muistoihin ja tärkeisiin oppeihin kenttätöistä. Noyes puolestaan kertoi häälähjäksi saamastaan tarjoiluastiasta, joka on nyt kolmisenkymmentä vuotta ollut yläkaapissa alkuperäisissä muoveissaan ja johon on

monien mutkien kautta liittynyt tietoa ja ymmärrystä muun muassa sukupolvien välisistä kulttuurisista eroista.

Hieno tarinahetki oli omiaan tarjoamaan onnistuneen lopetuksen konferenssille: osallistujien karisma sai yleisön rentoutumaan ja miettimään niin mennyttä konferenssia kuin sen pääteemaa yleisestikin. Pienenä kauneusvirheenä järjestäjät eivät huomanneet kertoa ohjelman jatkuvan vielä keskustelun jälkeen, ja osa yleisöstä lähtikin keskustelun päättyttyä, kun mitään ei tuntunut tapahtuvan. Sekaannus kuitenkin selvisi pian, ja halukkaat palasivat saliin. Muut poistuivat virkistäytymään ennen päätösillallista.

Kulttuuriperintöä ja affekteja

Maanantai-iltapäivän kulttuuriperinnön *round table* -keskustelu "*UNESCO and the entanglements of intangible cultural heritage*" kulttuurin ja erityisesti kulttuuriperinnön tutkijoiden ja tutkimuksen suhteesta ja yhteyksistä kulttuuripoliittiseen keskusteluun ja päätöksenteon nosti odotukset korkealle. Paneeliin oli koottu Unesco-vaikuttajia ja kulttuuriperinnön tähtinimiä. Keskustelua johtivat **Kristin Kuutma** Tarton yliopistosta ja **Anita Vaivade** Latvian kulttuuriakatemiasta, osallistujina olivat **Fabio Mugnaini** Sienan yliopistosta, **Robert Baron Goucher** Collegesta Baltimoresta, **Valdimar Hafstein** Islannin yliopistosta ja kommentoijana **Sophie Elpers** Meertens Instituutista Alankomaista. Itse keskustelu jäi kuitenkin melko laihaksi ja oli ennemminkin panelistien irrallisten esitelmäpuheenvuorojen sarja. Sisällötkin kulkivat jokseenkin tutuntuntuja raiteita. Jäimme siis kaipaamaan dialogisuutta ja uusia näkökulmia. Lähtiäisiksi Kristin Kuutma antoi pohdittavaksi kysymyksen: Miten tutkijoiden, tutkimuksen ja/tai tutkimusorganisaatioiden tulisi olla mukana päätöksenteossa ja osallistua kulttuuripoliittikkaan?

Kokonaisuudessaan kulttuuriperintö-paneelit tarjosivat monipuolisia näkökulmia; kulttuuripoliittikkaa, instituutioita ja näiden prosesseja käsittelevien paneelien lisäksi teemaa lähestyttiin muun muassa muistamisen kautta, myös rajaseudut saivat oman paneelinsa. Lisäksi kulttuuriperintöä käsiteltiin muiden tutkimusteemojen paneeleissa esimerkiksi maiseman näkökulmasta. Kaikkienensa kulttuuriperinnön keskustelujen tuoksinassa heräili kysymyksiä siitä, onko kulttuuriperintö (*heritage*) korvaamassa perinteen (*tradition*) käsitteen; ollaanko siirtymässä institutionaalista kulttuuriperinnöstä ja "arvoleimoista" (*Tieteen termipankki*, Folkloristiikka: kulttuuriperintö) yleisempään tapaan käsitellä kulttuurista toimintaa ja kulttuurisia ilmiöitä.

BASE-työryhmän paneeleissa, joissa allekirjoittaneetkin pitivät esitelmänsä, väkeä oli runsaasti ja ilmapiiri oli varsin innostunut. Keskustelu oli monipuolista ja kattoi useita teoreettisia ja temaattisia tulokulmia. Affektin, emotion, kehollisuuden ja aistien tai tuntemusten (*sense*) ohella keskeinen käsite tuntui olevan erityisesti tunnelma tai ilmapiiri (*atmosphere*). Kommenteissa ja keskusteluissa esiin nousi myös se, että affektin ja emotion käsitteiden välinen työnjako ja määritelmät eivät ole yksiselitteiset ja alojenkin sisällä näkemykset vaihtelevat.

SIEF Suomeen kesällä 2021

Toisena konferenssipäivänä pidetyssä seuran vuosikokouksessa (*general assembly*) asioita käsiteltiin melko pitkästi ja perusteellisesti. Asialista eteni yleisiä ja tuttuja latuja: seuran

toiminnan yleiskatsaus, talous, budjetti ja tilinpäätös. Kuulemamme perusteella SIEFin talous on hyvällä tolalla, ja seuran pyrkimys kartuttaa käyttökassaa on hyvässä vauhdissa.

Hallituksen kokoonpano pysyi lähes muuttumattomana, koska kaikki hallituksen jäsenet olivat ehdolla uudelleen valittaviksi ja kokous hyväksyi esityksen ilman vastalauseita. Uutena jäsenenä SIEFin hallitukseen saatiin suomalaista osaamista, kun Helsingin yliopiston vararehtori **Hanna Snellman** valittiin hallitukseen yksimielisellä päätöksellä.

Ilouutisia saatiin lisää, kun kokouksessa julkistettiin *Journal of European Ethnology*n siirtyminen avoimeksi julkaisuksi (<https://ee.openlibhums.org/>). Tällä hetkellä avoimesti saatavissa ovat numerot vuodesta 1992 alkaen, mutta kaikki vanhat numerot ovat tulossa saataville. Upea uutinen, jota tosin esiteltiin aivan liian pitkään nettisivuilla yhdessä surffailien.

Kokouksen päätteeksi suomalaisosallistujat saivat jälleen röyhittää rintaansa: Hanna Snellman ilmoitti seuraavan, kesäkuussa 2021 järjestettävän konferenssin pitopaikaksi Helsingin. Paikalla olleet suomalaiset pääsivät pokkaamaan uutisesta aplodit, joita ei vaimentanut edes Helsingin esittelyvideon jääminen väliin teknisten ongelmien vuoksi. Kutsuun voimme mukaila varustautumisohjeen tämänvuotisesta: "Don't think summer, think Manchester!"

Ensikertalaiskokemuksena on todettava, että konferenssi oli hengästyttävä erityisesti monipuolisen, ylitsepursuavan sisältönsä osalta. Mukaan tarttui uusia ajatuksia, ideoiden poikasia, pitkä lukulista ja uusia tuttavuuksia.

Kirjallisuutta

Tieteen termipankki. Folkloristiikka:kulttuuriperintö. 30.04.2019: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:kulttuuriperintö>.

FM Tuukka Karlsson ja FM Viliina Silvonen ovat folkloristiikan väitöskirjatutkijoita Helsingin yliopistossa.

Kirja-arvio

Tytöt, pojat ja tutkiminen: voimaa vallattomille ja valtaa voimattomille

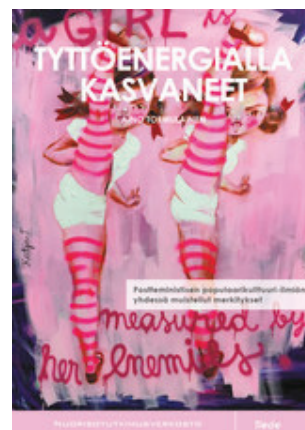
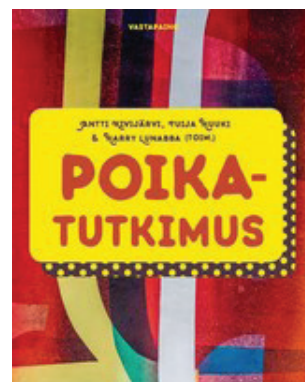
Kivijärvi, Antti, Tuija Huuki ja Harry Lunabba (toim.). 2018. *Poikatutkimus*. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura julkaisuja 205. Tampere: Vastapaino. 338 sivua.

Tormulainen, Aino. 2018. *Tyttöenergialla kasvaneet: Postfeministisen populaarikulttuuri-ilmion yhdessä muistellut merkitykset*. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura julkaisuja 207, sarja Tiede. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. 308 sivua.

Anna Anttila

Ensimmäinen naistutkimuksen oppini 1990-luvulla oli, että nuorisotutkimus oli vajaata, koska se kertoi vain pojista ja poikakulttuureista. Uusi tyttötutkimus poisti puutteen. Tytöistä tuli näkyvä, kuuluva ja pysyvä osa nuorisoa, jota ei voi enää tutkia ilman heitä. Tyttöjä ei kuitenkaan voi pitää nuorisotutkimuksessa koko ajan liikkeessä, eikä poikatutkimusta voi tehdä vain poistamalla tytöt nuorisotutkimuksesta. Odotettavasti tyttötutkimuksen jälkeen synnytettiin uusi poikatutkimus.

Toinen oppi oli se, että tyttötutkimuksessa tyttöjä ei verrata poikiin, koska vertailu peittää sukupuolen sisäiset erot. Tyttötutkimuksen myötä on ymmärretty, että kaksijakoinen sukupuoli ei riitä identiteettien analyysien lähtökohdaksi. Ihmiset ovat sukupuoleltaan muutakin kuin vain tyttöjä tai poikia, ja kaikki sukupuoli- ja roolijärjestyksetkin kohdistuvat moniin toisiinsa risteäviin erontekoihin ja samanlaisuuksiin, joita pelkkä sukupuoli tai ikä ei selitä tai häivyttä. Kun tyttötutkimus avasi nuorisotutkimuksessa oven poikatutkimukselle, se kutsui mukaan intersektionaalisuuden, jossa otetaan huomioon useita yhteiskunnallisia erontekoja ja luokitteluja. Sukupuolien sisällä ja välillä risteilevät esimerkiksi nuorten seksuaalisuus, syntyperä, toimintakyky, yhteiskuntaluokka tai asuinpaikka.

Koska sukupuolentutkimuksen oppivuositani on jo kauan, saatan arvioida kirjoja sukupuolentutkimuksen (lukemisen) konventioita rikkoen. Luen Aino Tormulaisen väitöskirjaa ja Antti Kivijärven, Tuija Huukin ja Harry Lunabban toimittamaa antologiaa yhdessä. En vältty tyttöjen ja poikien vertailevalta sukupuolijaottelulta. *Tyttöenergialla kasvaneet* -kirjan ja *Poikatutkimus*-artikkelikokoelman rinnakkain lukeminen näyttää nimittäin tyttöjen perspektiivit huomattavasti myönteisempinä kuin poikien näköalat, kuten myöhemmin nähdään. Luen kirjoja myös lasten- ja varhaisnuorisoperinteen tutkijan silmälaseilla, jotka fokuoivat myös sukupuolentutkimuksen teorioihin, erityisesti butlerilaiseen performatiivisuuteen. Näen sukupuolissa tilanteisuutta, muutosta ja hetkessä tekemistä mieluummin kuin sukupuolen staattisena ominaisuutena. Vaikka ihmiset eivät ole vain tyttöjä tai poikia, vauvana määritelty sukupuoliodotus rajaa lapsuuskokemuksia vahvasti. Varsinkin koulumaailmassa ihmisten kaksijakoinen luokittelu ja sanallinen pojittelu ja työttötyö on tavanomaista.

Sukupuolien lisäksi erotamme aikuiset ja lapset, ja suurin erottaja näiden välillä on elämäkokemus mutta juridisesti myös 18 elettyä vuotta. Lastenperinteen tutkimuksen mukaan olennaisin ero on elämänasenteessa: aikuisuudessa asiat otetaan vakavasti, mutta lapsuuden keskeisominaisuus on hulluttelu ja leikillään tekeminen. Lapsia ja nuoria tutkittaessa tulisikin lähteä siitä, että täältä aikuisuudesta käsin tarkastelemme ja tulkitsemme vakavasti asioita ja ilmiöitä, jotka niiden omassa elinympäristössä ovat ”vain” leikkiä ja joiden tärkein funktio on tuottaa tekijöilleen iloa. Monelle Peppi Pitkätossu oli lapsena upea idoli, maailman paras ja vahvin kaikessa, mutta aikuisen elämäkokemuksen jälkeen hänet tulkitaan ja muistetaan surullisen hahmon orpona.

Muistoissa korostuu tilanteisuus, ja kokemuksen aikatasot vaihtelevat, kuten Aino Tormulainenkin väitöskirjassaan selvittää. Tormulainen tarkastelee feministisen tutkimuksen keskeiskäsitettä, kokemusta, muistoina ja muistitietotutkimuksen menetelmin. Muistitieto ja muistelukerronta on kollektiivista ja kerroksellista, ja siinä sekoittuvat ajat, paikat ja ihmiset. Tulkintoja tehdään eri aikana, jälkeensä. Kuten kokemus tai muisteltu kertomus kokemuksesta myös sukupuoli muokkautuu kontekstissa. Butlerilaisittain sukupuoli syntyy teoissa, se on performatiivinen.

Tyttöenergia ja poikatutkimus kyseenalaistavat maskuliinisia valta-asetelmia

Sukupuolentutkimus on nyt erittäin ajankohtaista. Vuotta 2018 kuvattiin naisten vallankumouksen vuodeksi. Sysäyksenä tähän oli edellisen vuoden maailmanlaajuinen *#MeToo*-kampanja, joka rikkoi sukupuoliseen häirintään ja valta-asetelman väärinkäyttöön liittyvän hiljaisuuden. Muutos oli käänteentekevä. Nyt, naisten vallankumouksen jälkeisenä vuonna, peräänkuulutetaan uusia keinoja, joilla rakenteellinen syrjintä ja valta-asetelmien väärinkäytöt kitketään. *#MeToo*-ilmiön jälkeinen missio lisätä sukupuolten tasa-arvoa asettaa toivonsa mediaan. Populaarikulttuurilla ja medialla on tärkeä rooli ja tehtävä vallan rakenteiden korjaamisessa: tyttöenergiakin teki objekteista subjekteja. Tormulainen tarkastelee tyttöenergiaa kolmella tasolla: osana sukupolvikokemusta aikana, jolloin (varhais)nuorisokulttuuri ei ollut yhtä pirstaloitunutta kuin nykyisin, osana sukupuolen rakentumista ja identiteettiä sekä osana feminismiä nykykeskustelua. Tyttöenergia oli osa sukupuolivaltaa horjuttavaa feminismiä.

Kuten Harry Lunabba *Poikatutkimus*-kirjan artikkelissaan muistuttaa, nimenomaan pojat ovat jo monien sosiaalisten interventioiden ensisijaisia kohteita. Tyttöjen näkökulmasta

systemiseen asennemuutokseen ja jo tehtyyn sukupuolijärjestyksen rikkomiseen, vieläpä median keinoin, voi taas tutustua Aino Tormulaisen väitöskirjassa. Siinä tyttöenergiaa omaksuneet naiset muistelevat populaarikulttuuri-ilmiöiden merkityksiä identiteetilleen. Koska tyttöenergiaa tarkastellaan vuosituuhannen vaihteen populaarikulttuurisen nuoruuden ilmiönä, on Tormulainen listannut aikajanaan populaarikulttuurin tuotteet Suomessa. Liitteestä lukija voi itse helposti tarkistaa, onko siellä omia suosikkeja vai puuttuvatko ne idolitaulukosta. Ajan ja paikan kehukset on naputeltu tiiviisti paikoilleen, ja tyttöenergian ilmiöitä kuvataan niiden sisällä 30 muistelijan ja arkistoitujen aineistojen avulla. Tyttöenergia oli asenne, joka horjutti sukupuolivaltaa. Tormulainen analysoi, miten naiset ryhmähaastatteluisia muistelevat ja kertovat tyttöenergiakulttuurin vaikuttaneen heidän toimintaansa, ruumiinkuvaansa, vertaisryhmiinsä, roolimalleihinsa ja käsityksiinsä sukupuolten välisestä tasa-arvosta. Rohkeus olla oma itsensä ja pyrkimys yhteisölliseen, feminiiniseen toimijuuteen tasa-arvon eetoksessa ovat tyttöenergian keskeisiä piirteitä ja aikaansaannoksia.

Poikatutkimus-kirjassakin on taustalla sukupuolipolitiikkaa ja tasa-arvon lisäämistä. Poikaelämän myönteisistä puolista puhutaan vähän ajassa, jossa nuorista kannetaan jatkuvaa huolta ja jossa maskuliinisuudet ovat hierarkkisia, jotkut niistä jopa ongelmallisia. Hegemoninen, toksinen maskuliinisuus pyritään purkamaan. Hierarkiat perustuvat aina luokitteluihin, jotka ovat pohjimmiltaan sopimuksenvaraisia: jokin tapa tehdä poikatapaisuutta on joskus ja jossain parempi kuin jokin toinen. Valistus vahvistaa näitä hierarkioita. Koulutetun ja etuoikeutetun väestön keskuudessa ei rajua, suoraviivaista lähiömaskuliinisuutta arvosteta. Vanhassa työväenluokkaisessa lähiökulttuurissa arvostettu turpiin vetämisen kulttuuri halutaan poikatyön avulla kitkeä. Ehkä lähiömaskuliinisuuksien myönteisistä puolista ei liiammin puhuta myöskään siksi, että niitä ei tunneta tai tuoda luotettavasti tutkimuksessa esiin.

Poikatyttö yhdistää feminiinisuuden poikamaisina pidettyihin tekoihin

Tormulainen kuvaa, kuinka poikatyttöys (*tomboy*) on tyttöjen keino laajentaa ahtaita sukupuolirooleja. *Poikatutkimus*-kirjan toimittajatkin muistuttavat, että poikatyttöys kyseenalaistaa maskuliinisuuden ja poikaruumiin välisen yhteyden. Ahtaiden sukupuoliroolien laajentamisen sijaan *Poikatutkimus*-kirjan toimittajat toivovat, että pojat voisivat valtautua ja ylittää ahtaat sukupuolinormit. Miksi ahdas tulisi ylittää, mikseivät pojatkin voisi laajentaa ahtaita sukupuolinormeja? Voisiko media jo kohdistaa poikiin poikaenergiainervention? Kuten tyttöenergia, sekin voisi olla tosi kivaa. #MeToo-ilmiön jälkeisessä hengessä uusi poikaenergia voisi kasvattaa ja laajentaa maskuliinisuuksiin lisää kiltteyttä, empaattisuutta ja sivistystä.

Olentona poikatyttö on kiinnostava. Väittäisin jopa, että se on länsimaisena lapsena olemisen tyyppillinen muoto. Aikuinen nainen kertoo paljon useammin olleensa lapsena poikatyttö kuin tyttötyttö, *girly girl*, tai edes ihan tavallinen tyttö. Miehiseen muisteluun ei kuulu yhtä yleisesti alleiviivattu poikapoikana, saati tyttöpoikana, eletty lapsuus. Tämä varsinainen lapsen representaatio on kanonisoitu hahmo myös taiteessa ja viihteessä. Poikatyttö on cistytty, joka käyttäytyy pojan sukupuolirooliodotusten mukaisesti, rohkeasti ja reippaasti. Niin kuin Peppi Pitkätossu tai Anni Polvan Tiina-kirjojen päähenkilö. Lastenperinteeseen ja muisteluun vakiintuneen lapsuuden arkkityypin sijaan Tormulainen pitääkin poikatyttöhahmoa ennen muuta kirjallisena hahmona. Tyttöenergiaan ei kuulu poikamaisen ulkoisen habituksen tavoittelu, vaan tyttöjen korostettu feminiinisyys yhdistettynä poikamaisina pidettyihin tekoihin. Poikatyttö ei siis ole tyttöenergian tiivistynyt lihallinen muoto. Tormulainen luokittelee myös

Viisikko-sarjan Paulin poikatytöksi. Oman käsitykseni mukaan kirjallisuushahmo Pauli ilmentää kutsumanimeään myöten mieluummin esikuvaa transmaskuliinista kuin poikatytöstä.

Entisinä poikatyttöinä naiset ovat itse kokeilleet ja myöhemmin kasvatuksen ja hoivan vetovastuullisina nähneet, miten eri sukupuolet ja eri ikäiset elävät. Naisilla jos kenellä on kokonaiskuva ihmisenä elämisestä. Naisten tiedoilla voisi vallata kaikki elämän aitiopaikat! Mutta voiko poikatyttö olla poikaelämän kokemusasiantuntija? Vaikka naisen ympärillä olisi ollut tarjolla satoja tuhansia pojan- ja miehenmalleja, ei hän voisi puhua toisen kokemuksista, toisen äänellä, toisen puolesta, vaan se olisi aina tulkintaa. Kuten maahanmuuttotaustaisten ja rodullistettujen kokemuksistakaan ei valkoisena kantasuomalaisena voi puhua. Jäin miettimään, miksi poikien *tarpeista* kuitenkin voi naisenakin – mahdollisella poikatyttökokemuksella – sanoa sanansa. Onko tarpeiden sanoittaminen osa kasvatusta ja valistusta kohti parempaa maskuliinisuutta? Voisiko kuka tahansa puhua rodullistettujen tarpeiden puolesta eri näköisiin idoleihin samoin kuin nainen voi *Poikatutkimus*-antologiassa ottaa kantaa ja puhua poikien tarpeista miehen tai isän malleihin? Kysymys voi kuulostaa *whataboutismilta*, jonka kaikuja sukupuolentutkimuksessa paljon kuuluukin. Poikien ongelmat ja poikatutkimustulokset heitetään kaivoon, jonka pohjalta joku huutelee: "Joojoo, mutta entä tytöt, kyllähän tytötkin kärsivät tai pahoinpitelevät." Intersektionaalisuus on tervetullutta sukupuolentutkimuksessa, koska se häivyttää sukupuolien vastakkaisasettelua ja kaikki-sanan käyttöä – eivät kaikki pojat ole sellaisia ja kaikki tytöt tällaisia.

Lapsuuden, hoivan ja kasvatuksen lisäksi naiset ovat hallinneet sukupuolitietoista ihmiselämää ja sen tarkastelua myös akateemisesti. Suomessa he ovat oman kirjoittamisen lisäksi myös toimittaneet jo useita tyttötutkimuksia (Näre ja Lähteenmaa 1992; Aaltonen ja Honkatukia 2002; Ojanen et al. 2011). Myös tässä, jo pitkään odotetussa, ensimmäisessä suomalaisessa poikatutkimuksen vertaisarvioidussa kokoomateoksessa naisia on kirjoittajista yli puolet. Naiset analysoivat *Poikatutkimus*-kirjassa muun muassa miehen mallin käsitettä, poikien lukemista, koulu- maailmaa koulusurmineen ynnä muuta väkivalaista maskuliinisuutta, poikien haavoittuvuutta ja ystävyyssuhteita sekä muita pojille kohdennettuja sosiaalisia yhteisöjä, kuten ohjattua urheilutoimintaa. Sukupuolten hierarkiat mielessäni mietin, olisiko mahdollista, että joukko sukupuolentutkimuksen, sosiaalityön, nuorisotyön ja nuorisotutkimuksen miespuolisia tutkijoita kirjoittaisi vastaavanlaisen tyttötutkimus-antologian. Miten miehet purkaisivat feminiinisyttä ja sukupuolittuneita käytänteitä aineistoinaan vaikkapa tyttöjen keppihevoslakit?

Kenelle faktantarkistus kuuluu?

Kuten monet muutkin, aloitan kirjan selailun lähde- tai sisällysluettelosta. Kummassakin kirjassa ensivaikutelma teki lukijasta pikkuasioista nillittävän kyllän. Viimeistely on kirjoittajilta ja toimittajilta jäänyt tekemättä. Lukijanko se pitää tehdä? Jos kustantajakaan ei sitä tee, saattaa kirja jäädä lukematta. Onko näillä kirjoilla ollut lainkaan oikolukutaitoisia kustannustoimittajia? Jo a-kirjaimen kohdalla väärin aakkostettu lähdeluettelo pilasi Tormulaisen lukijan odotukset. Nykyisen avoimen tieteen ja tutkimuksen hengessä aineistojen pariin päästetään muitakin kuin ensimmäinen tutkija, mutta mistä Tormulaisen aineistot löytyvät? Mikä on "Suomen Kirjallisuuden Seura"? *Poikatutkimus*-kirjassa Ilana Aalto on käyttänyt "Suomalaisen kirjallisuuden seura" (SKR). Molemmilla lienee tarkoitettu samaa, meille folkloristeille lähes pyhää SKS:ää. Aalto on myös lisännyt lähdeluettelonsa kirjan (*Takaisku*), joka tätä kirjoittaessa on itselläni näppäimistön vieressä. Ilmestymisvuosi, kirjoittaja ja kirjan nimi täsmäävät, kustantamo ei. *Poikatutkimus*-kirjan johdannossa on taas folkloristia kiinnostava maskuliinisuustutkimuksen

etnografisen vaiheen kiteytys, jossa: "ajanjakson anti voidaan tiivistää kuuteen keskeiseen tulokseen". Nämä luetteloidaan kohdiksi a–e, eli tuloksia onkin vain viisi. Kirjan kirjoittajien yhden sivun esittelyissä ammattiasemat ja organisaatioiden kirjoitusasut ovat miten sattuu, ja yliopistonlehtori-sana on kirjoitettu neljällä eri tavalla.

Myös käsitteiden käyttö aiheuttaa päänvaivaa *Poikatutkimuksessa*. Muiden muassa sanoja *sukupuolistunut* ja *sukupuolittunut* käytetään vaihtelevasti. Johdannossa kerrotaan, että "elämismaailma on edelleen sukupuolistunut." Tuija Huuki taas käyttää artikkelissaan näitä toistuvasti mutta vuorotellen määreinä niin, että käsitteistä valta ja väkivalta ovat sukupuolistuneita, mutta alistaminen ja eriarvoisuus sukupuolittuneita. Molemmat sanat ovat kirjan hakemistossa, mutta en löytänyt selitystä niiden erolle. Sukupuolistamisesta tulee mieleen pois ottaminen, kuten kalan voi suomustaa, eli ottaa suomut (vrt. sukupuolet) pois. Mutta suomuttamalla kala-annokseni ripottelisin sen päälle lisää suomuja (vrt. sukupuolia). Onko sukupuolistettu elämä, maailma tai elämismaailma sellaista, jossa tyttö- ja poikatapaisuudet on poistettu? Ja sukupuolitetussa tyttö- ja poikatapaisuuksia on korostettu? Lisäksi Ira A. Virtanen kuvaa artikkelissaan nuorten miesten *kokemusmaailmaa*, johon liitetään *sukupuolittavia* käsityksiä. Miten sukupuolistunut elämismaailma eroaa sukupuolittavasta kokemusmaailmasta? Ja miten kokemus- tai elämismaailma eroavat maailmasta tai elämästä? Niin ikään ihmettelin, miksi kirjassa ei perustella poikuus-sanan käsitteellistä tai etymologista muutosta neitsyyden vastinparista tyttöyden vastinpariksi.

Poikatutkimuksen vastentahtoisena oikolukijana on vaikea heittäytyä virran vietäväksi. Jatkuvat epätarkkuudet vievät painon teoksen totuusarvolta ja hankaloittavat kokonaisuuksien hahmottamista. Pitääkö kirjassa mikään tärkeämpikään tieto paikkaansa vai perustuvatko ajatukset tiedevilppiin? Tutkija vastaa tiedon paikkansapitävyydestä, mutta voinko luottaa siihen, että faktantarkistus toimii? Esimerkiksi Tarja Tolosen artikkelissa itähelsinkiläisten nuorten miesten tilankäytön taktiikoista ja sosiaalisesta kuulumisesta kerrotaan, että nuoret jakoivat vuonna 2009 jalkapallojoukkueensa "suomalaisiin" ja "pakolaisiin". Kirjoittaja peilaa jakoa paikallistason nationalismiin ja keskusteluihin maahanmuutosta sekä kaksi vuotta myöhempään, vuoden 2011 Perussuomalaisen ensimmäiseen eduskuntavaalimenestykseen. Todellisuudessa pakolaiset/suomalaiset-joukkuejako tehtiin vasta seitsemän (7) vuotta myöhemmin ja muualla kuin Itä-Helsingissä. Olin itse paikalla. Työskentelin tutkijana monivuotisessa Helsingin kaupungin kehittämis- ja tutkimushankkeessa (Hyvä vapaa-aika; Anttila 2017). Tutkimusyhteistyö hankkeessamme kiinnosti monia tahoja, joista Nuorisotutkimusverkostolle myönnettiin tutkimuslupa. Omassa hankkeessamme pakolais-/suomalaisjako herätti paljon keskustelua. Kerroimme tästä artikkelin kirjoittajan työryhmälle ennen yhteisiä kenttätöitämme vuonna 2016 (esim. Tolonen et al. 2018, 72, alaviite 5). Ihmettelimme, miten opettajat ja rehtori sen siunaavat. Mutta koska joukkueenimet olivat oppilaiden läppää ja omaehtoista koululaiskulttuuria, koulu salli sen.

Tutkijan kenttäpäiväkirjat ovat olennainen osa etnografisia aineistoja, mutta yhtä päiväkirjaa ei voi liittää moneen eri aikaan ja paikkaan. Asiaa ei voi perustella esimerkiksi anonymisoinnilla tai nuorten suojaamisella. Todennäköisesti tutkijakollegani ei myöskään ole kokenut tätä samaa ihmetyksen aihetta kahdella eri kentällä, vaan on vain halunnut värittää artikkeliään hyvällä jutulla. Tiedeartikkeli voi toki olla viihdyttävä, mutta vetävää journalismia ei pidä tehdä totuuden kustannuksella. Seitsemän vuotta on pitkä aika yhteiskunnallisen muutoksen tai nuorisokulttuurien näkökulmasta. Ennen kaikkea se on merkittävän pitkä aika artikkelin poikien ja oman tutkimushankkeen nuorten näkökulmasta: puolet heidän koko elämästään, joka

kiinnittyy heidän omaan kotikaupunkitilaansa. Tällaiset lukukokemukset vievät uskottavuuden ja pahimmillaan vääristävät sitä elämistodellisuutta, jossa erilaisia maskuliinisuuksia eri aikoina ja eri alueilla rakennetaan.

Poikaan liittyy ongelmia mutta tyttöys on silkkaa ilotulitusta

Tytöt ovat voimaantuneet (Tormulaisen väitöskirjassaan käyttämä käänнос *empowermentista*) median sekä populaari- ja fanikulttuuri-ilmiöiden avulla. He ovat itse horjuttaneet systeemisii valtarakenteita tyttöenergialla. Sen lisäksi tai juuri siksi tytöillä on ollut tosi kivaa. *Poikatutkimus*-teoksen kohteet kasvavat yhtä lailla samojen yhteiskunnallisten valtarakenteiden uhreina ja kasvattajiensa armoilla, mutta kirja ei väläyttele samanlaista tosi kivaa poikaenergistä valtautumista (kokoelman johdannossa käytetty käänнос *empowermentista*). Mitä ja missä ovat yksityiset poikatilat, jotka vastaavat entisaikojen tyttökamareita ja jotka tyttö tutkimus toi tutkimuksen tietoon? Minkälaista on poikien oma leikki, pelaaminen tai fyysinen kuntoilu ja ennätysten mittailu, kilpailullinen poikatapaisuus? Missä suoraviivainen, iloa tuottava seksuaalisuuden toteuttaminen ja puhe uusista valloituksista? Heteroseksuaalisuusilmiöihin olisi poikakulttuureissa liittynyt vaikka mitä mielenkiintoista (ks. esim. Kontula 2012). Tavallisen ja triviaalin tutkiminen tavallisena ja triviaalina voisi olla virkistävää, kuten vaikkapa leikki leikkinä.

Antiteettisen leikin kautta lapset saavuttavat sen, mikä heiltä puuttuu: aikuisten sukupuoli ja ikävaltaa. Kun lasten leikkiä analysoidaan leikintutkimuksen metodein ja teorioin, paljastetaan leikin ilmiöitä. *Poikatutkimus*-kirjassa Tuija Huukin aineistona on videotallenne päiväkodin takaa-ajo- ja pussausleikistä. Leikintutkimuksen sijaan Huuki kirjoittaa analysoivansa sitä ”psykologisen psykologisen tutkimuksen” (onko tässäkin taas virhe vai todellinen teoriasuuntaus?), kiusaamis- ja väkivaltatutkimuksen sekä voimien verkostoja kartoittavan, feministisen uusmaterialistisen tutkimuksen kehyksissä. #MeToo-ilmion jälkeen kasvattajien on helppo nähdä Huukin kuvaama pussausleikki väkivaltaan ohjaavana raiskausleikkinä. Toki väkivalta on osa lasten välistä kanssakäymistä ja maailmaa, tuota antiteettistä kosmosta, johon aikuisen on niin vaikea päästä. Mutta leikin kehyksessä olisi voinut muistaa, mihin perinteeseen juuri pussaus- ja jahtausleikki liittyy. Brian Sutton-Smithin laajassa leikkitutkimuksessa on kuvattu 50 erilaista pussausleikkiä, joita lapset ovat leikkineet muun muassa juhlissaan vähintäänkin 1800-luvulta alkaen (Sutton-Smith 1972, 465–490). Varhaisnuorilla ja nuorilla nämä pussausleikit sopivat iänmukaisen seksuaalisen kiinnostuksen tyydyttämiseen, koska ne eivät ole liian intiimejä eivätkä lapsia toisiinsa liiksi sitouttavia (mts. 490). Folkloristisen leikkitutkimuksen lisäksi Suomessa esimerkiksi Harriet Strandellin (1996) kasvatustietografinen tutkimus koskee nimenomaan päiväkotia lasten kanssakäymisen kenttänä. Perinteisissä päiväkotien pusuhiipoissa nimenomaan tytöt jahtaavat poikia. Pussausleikitkin ovat lähtökohtaisesti antiteettisiä, todellisuuden vastakohta, eivät oikean elämän opettelua. Lapset luovat keskenään kulttuuria, josta aikuiset eivät voi kaikkea ymmärtää ja muistaa, vain tulkita.

Poikatutkimus-kirjasta jäin kaipaamaan tietoa ongelmattomasta poika elämästä ja monista tavallisuuksista, joissa erilaiset pojat elävät ja jotka ovat meiltä mummeleilta piilossa. Leea Virtasen urauurtavat *Antti pantti pakana* (1970) ja *Tytöt, pojat ja tykkääminen* (1972) tai Ulla Lipposen lastenperinnekeruut eivät vielä kukaan ole saaneet seuraajia, joten en tiedä, mitä tavallista, suosittua ja tyypillistä peruskouluikäiset nykyään tekevät. *Tyttöenergialla kasvaneet*-teoksessa on nuorten oman äänen kuvailua, vaikka muistelussa tulkinnat ja merkityksenannot aina tehdäänkin kontekstissaan, eli tyttöenergian jo kasvattamana aikuisena naisena, tämän hetken perspektiivistä. *Poikatutkimuksessa* tulkintoja tehdään aikuisuudessa, ikään kuin ilman

kokemusta ja muistoja kivasta poika-ajasta. Onko poikatutkija menettänyt muistoistaan tai kokemuksistaan ilon ja hulluttelun vai onko kirjoittaja vakava, asiallinen ja totinen siksi, ettei ole koskaan ollutkaan poika? Puuttuuko poikatutkimuksesta subjektiivinen kokemus, joka on feministisen tutkimusperinteen ydinkäsite? *Poikatutkimus*-kirjassa on vahva kasvatuksellinen, ongelmien poistamiseen tähtäävä viritys. Se on lähempänä nuorisotyön kasvattavaa kuin nuorisotutkimuksen relativistista eetosta. Nuorisotutkimuksellista poikien omaa ääntä ja itsemäärättelyä olisi ollut hauska kuulla enemmän. Tässä mielessä Päivi Armilan, Mari Käyhkön ja Ville Pöysän artikkeli syrjäkyläisten poikien kaverisuhteista ja mopoilusta on *Poikatutkimus*-kokoelman pirstävä keidas.

Kirjallisuus

- Aaltonen, Sanna ja Päivi Honkatukia (toim.). 2002. *Tulkintoja tytöistä*. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Anttila, Anna. 2017. *Hyvä vapaa-aika – parasta oppia: Raportti vapaa-ajan tuen vaikutuksista nuorten sosiaalisiin suhteisiin, koulumenestykseen ja peruskoulun jälkeisiin valintoihin*. Helsinki: Helsingin kaupungin nuorisoasiainkeskus.
- Hyvä vapaa-aika -kehittämisen- ja tutkimushanke 2013–2017. Luettu 7.4.2019. <http://vapari.munstadi.fi/info/tutkimus/>
- Kontula, Osmo (toim.). 2012. *Mitä pojat todella haluavat tietää seksistä: Tehoa poikien seksuaaliopetukseen (PoikaS-hanke)*. Helsinki: Väestöliitto.
- Näre, Sari ja Jaana Lähteenmaa (toim.). 1992. *Letit liehumaan: Tyttökulttuuri murroksessa*. Tietolipas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ojanen, Karoliina, Heta Mulari ja Sanna Aaltonen (toim.). 2011. *Entäs tytöt: Johdatus tyttötutkimukseen*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Tampere: Vastapaino.
- Strandell, Harriet. 1995. *Päiväkoti lasten kohtaamispaikkana: Tutkimus päiväkodista sosiaalisten suhteiden kenttänä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Sutton-Smith, Brian. 1972. *The Folkgames of Children*. Publications of the American Folklore Society. Bibliographical and Special Series. Volume 24. Austin: University of Texas Press.
- Tolonen, Tarja, Sinikka Aapola-Kari, Jenni Lahtinen ja Matilda Wrede-Jäntti. 2018. "Miten kaupungista tulee oma? Kaupunkipääoma ja nuorten eriytyneet suhteet kaupunkitilaan." *Nuorisotutkimus* 36(3): 57–75.
- Virtanen, Leea. 1970. *Antti pantti pakana: Kouluikäisten nykyperinne*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Virtanen, Leea. 1972. *Tytöt, pojat ja tykkääminen*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Filosofian tohtori Anna Anttila on väitellyt folkloristiikassa lastenperinteestä ja varhaisnuorisokulttuurista. Hän toimii erikoistutkijana Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cuporen "Asiallista? Tasa-arvo ja työolot kulttuurin toimialalla" -hankkeessa.

Kirja-arvio

Etnografi enkelimaailmoissa

Utriainen, Terhi. 2017. *Enkeleitä työpöydällä: Arjen ja lumon etnografiaa*. Tietolipas 257. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 290 s.

Helmi Järviluoma

Uskontotieteilijä Terhi Utriainen avaa tuoreessa, valtapolulta poikkeavassa kirjassaan etnografisen tutkimuspäiväkirjansa lukijalle. Hänen ideansa tuoda päiväkirjojen dialoginen ja hybridinen tieto näkyville on oivallinen: etnografinen prosessi voi hyvinkin olla yhtä tärkeää kuin siistitty, hygieeninen tutkimuksen loppuraportti. Utriainen ottaa taustatuekseen esimerkiksi George E. Marcusin (2014), joka ”kehottaa tuomaan tutkimuksen erilaisia vaiheita ja versioita julkisuuteen” (s. 11). Yllättävän harva meistä etnografeista on tällaisia kehotuksia tähän mennessä noudattanut lukuun ottamatta harvakseltaan ilmestyvien tutkijablogien julkaisijoita. Utriainen on kehystänyt tutkimuspäiväkirjat, jotka muodostavat kirjasta valtaosan, jälkikäteen kirjoitetulla johdannolla ja epilogilla. Kirjan päättää *Miten Suomi usko* -kirjassa vuonna 2016 julkaistu artikkeli ”Enkelit suomalaisten naisten uskonnossa” (Utriainen 2016).

Lajien ja tietämisen tapojen rajankäyntiä

Kirja kuvaa etnografista tutkimusprosessia konkreettisen esimerkin avulla, joka liittyy erityisesti 2000-luvun taitteesta angloamerikkalaisesta maailmasta levinneeseen ”enkeli-ilmiöön”. Teos on ilmestynyt vuonna 2017, ja ilmiö on edelleen – keväällä 2019 – vahvasti läsnä Suomessa. Utraisen enkelitutkimus oli osa Peter Nynäsin (Åbo Akademi) vuosina 2010–2014 johtamaa tutkimushanketta, jossa analysoitiin Suomen uskonnollisen kentän muutoksia sekä ”uskonnollisen” ja ”maallisen” rajankäyntiä. Kysymys, joka etnografi Utriaista ajoi joogakoulun enkelimeditaatioviikolle, erilaisille henkisyyden messuille, enkelipäiville ja haastattelukohtaamisiin oli seuraava: ”miten tänä päivänä on mahdollista uskoa enkeleihin” (s. 24).

Utraisen julkaisu on siis kummunnut projektista, jossa suomalaisten uskontoon ja maallisuuteen liittyvät elämänhistoriat, identiteetit, käsitykset elämästä, käytännöt ja verkostot olivat keskeisiä. Tässä kirjassa saamme lukea tietystä miehestä Utraisen katkelmallista

tutkijabiografiaa muutaman intensiivisen vuoden ajanjaksolta, jolloin enkeleitä on tutkijan työpöydällä. Pääsemme seuraamaan läheltä projektin etenemistä, tutkijan pätkäilyä, etnografista kenttätyötä, opimme hänen konferenssi- ja esitelmämatkoistaan, ja luemme kenttätyöhön nivottuja lyhyitä referaatteja ja tulkintoja sekä alan tutkimuskirjallisuudesta että enkeli-ilmiön gurujen teksteistä. Kirjoittaja ei esitä itseään ”teräksisen täydellistä” tiedettä tekevänä tutkijana, vaan kuprut ja rosot näkyvät, äänitallentimet temppuilevat. Tämä on esimerkki *par excellence* Helen Fox Kellerin kirjassa *Tieteen sisarpuoli* (1988) esittämän väitteen todenperäisyydestä: subjektiivisuuden avoin esiintuominen tuottaa paradoksaalisesti objektiivisempaa tietoa, sillä Utrianen vie meidät etnografisesti tutkitun tiedon dynamiikan perustaan.

Tämän tyyppinen tutkimus sijoittuu tekstilajien väleihin. Mieleeni tuli yhtymäkohtia muutama vuosi sitten lukemaani kiehtovaan Helen Mcdonaldin kirjaan *H niin kuin haukka*, jota oli mahdotonta sijoittaa yhteen kategoriaan, vaikka *Time* -lehti oli valinnutkin sen vuoden 2015 parhaaksi tietokirjaksi. Historioitsija ja kirjailija Mcdonald kirjoitti alun perin elämäkertaa haukkojenkesyttäjistä, mutta kirjaan alkoi syntyä kuvauksia surusta, oman haukan kesyttämistä sekä fiktiivisiä jaksoja elämäkerran kohteesta. Utraisen kirjassa ei ole fiktiivisiä jaksosia, mutta tajunnanvirranomaisia, ideoita kehitteleviä ja eteenpäin vieviä osioita paljonkin.

Utraisen kirja osuu tänä keväänä erityisen voimakkaana käyneeseen keskusteluun ”huuhaasta”, tiedosta ja ”totuuden jälkeisestä ajasta”. Minua on tämän kevään keskustelussa häirinnyt se monien tutkijoidenkin yksioikoisuus ja täydellinen tietämättömyys sen tapaisista ilmiöistä, joita Utrianen tässä kirjassa kuvaa. Naisten enkelikiinnostus kun kuitenkin on Utraisen lopputuleman mukaan ”käytännöllinen ja tilannekohtaisesti varioiva uskonto, joka tarjoaa niin selviytymisen välineitä kuin muutosta luovaa lumon potentiaalia: kyse on nimenomaan näiden eri tavoin painottuvasta yhdistelmästä eikä yksinkertaisesti vain jommasta kummasta” (s. 244–245).

Etnografisen prosessin kehkeytyminen kentän ja teorian vuorovaikutuksessa

Tutkimuspäiväkirjoja on pääosin hyvin kiinnostavaa lukea. Erityisen herkästi on kuvattu päivä, jona Utrianen matkustaa hieman pidemmälle tapaamaan taiteilija- ja yrittäjänäistä, joka on omistautunut henkisyiden ja enkelien asialle yhdessä miehensä kanssa – harvinaista kyllä, sillä valtaosin enkeli-ilmiön parissa toimivat ovat naisia. Heti haastattelun aluksi nainen toteaa, että paikalla on suojelusenkeli, joka haluaa osallistua haastatteluun. Ensihämmentyksestä huumorin keinoin päästyään Utrianen selviää hyvin, ja näin lukija pääsee mukaan hetkeen, jossa etnografi haastattelee enkeliä.

Minulle oli myös kiinnostavaa seurata Utraisen antropologis-sosiologisen teoreettisen viitekehyksen kehkeytymistä. Kirjoittajan lähtökohtana oli sellaisen arkisen, eletyn uskonnon tutkiminen, joka kiinnostaa laajalti naisia. Tärkeitä, kirjan mittaan kehittyviä käsitteitä on paljon, mutta tärkeimpinä niistä mainittakoon lumo (ihmeellisiksi mielletyt kohtaamiset ja suhteet), arki, toimijuus, uskonto sekä post- tai pikemminkin ei-sekulaari. Robert Orsin vanavedessä tutkija kysyy, mitä tarkoitamme ”kansanomaisella” uskonnolla, ja pohtii samalla uskontotiedettä ja valtaa. Utraisen mukaan ”uskontotiede on ollut yhdenlainen modernin projektin käyri luokitellessaan erilaisia uskontoja” (s. 59), ja päätty huudahtamaan: ”millä tavalla parhaiten välttäisiin preskriptiivisuuden ja piilonnormatiivisuuden” (s. 60). Enkelipiireissä ei sanaa

uskonto juuri käytetä, mutta kirjoittaja kuvaa hienosti juuri paikkaa, jossa naiset yllättäen saavatkin toimijuutta kristillisyyden ja esoteerisuuden välitilassa, vaikkapa taiteen kehyyksessä. Tekijä oppoa väistämättä syvälle uskonnon määritelmän pohdintoihin ja lukija saa seurata määritelmän variointia.

Jääkö lukija kaipaamaan stilisoitua raporttia – vai ei?

Kirja on tarkoitettu luonnosmaiseksi, mutta ehkä suoranaiset kirjoitusvirheet ja painovirhepaholaiset olisi kannattanut korjata. Välillä kaipasin lähes huomaamattani taustoitusta, sillä tutkimuspäiväkirjat jäävät otteiksi: jos jotakin niistä puuttuu, se jää puuttumaan. Tämä on luonnollista, olenhan tottunut tutkimuksellisesti viimeistelyjen etnografoiden lukemiseen. Tämän tyyppisessä kirjassa taustoitusta on turha edes odottaa. Kirja on pitkä, lähes 300 sivua. Luonnosmaisuus alkaa loppupuolella riittää. Ehkä vähemmän olisi ollut enemmän.

Lopuksi voi kysyä, miltä mahtaa tuntua mahdollisen stilisoidun ja viilatuun tutkimusraportin lukeminen tällaisen tutkijan maailmoja aukaisevan tekstin jälkeen. Täytyykö haastateltaville annettu lupaus tutkimukseen pääsemisestä tutkimuspäiväkirjan julkaisemisella? Esimakua tiukemman tieteellisen raportin tyylistä antaa kirjan loppuun sijoitettu aiemmin julkaistu artikkeli. Minua alkoi säälittää ajatus ihmisistä, jotka pääsevät lukemaan vain viilatuun lopputuloksen. Eiväthän he saa tietää mitään tästä hienosta prosessista, joka tutkimuspäiväkirjan sivuilta avautuu! Arvoitukseksi jää, onko vielä tulossa näiden syvällisten, prosessuaalisten ja vaihtoehtoisia ratkaisuja punnitsevien pohdintojen seisahdus johonkin pysäytyskuvaan.

Henkilöhakemistosta muuten puuttuu etunimellä kutsutut kollegat ja läheiset, esimerkiksi 'Kari', joka on Utrianen kenttätödialogien iltojen pari. Hänen kanssaan keskustellaan teorioista, tutkitaan elokuvia ja ainakin suunnitellaan yhteisiä konferenssipapereita. Eikä hakemistossa ole enkeleitäkään. Hehän eivät ole "henkilöitä".

Utrianen kirjoitti kirjansa osin oppikirjaksi, ja olisikin hienoa, jos teos päättyisi eri yliopistojen ja muiden oppilaitosten tutkimusvaatimuksiin. Jos opiskelijat oppisivat tekemään näin pistämättömiä tutkimuspäiväkirjoja, suomalainen uskontotieteellinen ja kulttuuritieteellinen etnografia menisi pitkin loikkauksin eteenpäin.

Kirjallisuus

Keller, Evelyn Fox. 1988. *Tieteen sisarpuoli: pohdintoja sukupuolesta ja tieteestä*. Tampere: Vastapaino.

Macdonald, Helen. 2016. *H niin kuin haukka*. Helsinki: Gummerus.

Marcus, George E. 2014. "Etnografian uudet haasteet Writing Culture -liikkeen jälkeen." Teoksessa *Moniulotteinen etnografia*, toimittaneet Pilvi Hämeenaho ja Eerika Koskinen-Koivisto, 32–58. Helsinki: Ethnos ry.

Utrianen, Terhi. 2016. "Enkelit suomalaisten naisten uskonnossa." Teoksessa *Miten Suomi uskoo? Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran symposiumissa marrakuussa 2015 pidetyt esitelmät*, toimittanut Joonas Salminen, 126–145. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

Helmi Järviluoma on kulttuurintutkimuksen professori Itä-Suomen yliopistossa, joka johtaa Euroopan tutkimusneuvoston Advanced Grant -projektia *Sensory Transformation and Transgenerational Environmental Relationships in Europe 1950–2020*.

Kirja-arvio

Tehdasyhteisön huumori lujittavana resurssina

Niina Naarminen. 2018. *Naurun voima: Muistitietotutkimus huumorin merkityksestä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Tampere: Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura. 427 sivua.

Eerika Koskinen-Koivisto

Niina Naarminen folkloristiikan alan väitöskirjassa *Naurun voima: Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä* (2018) tehdasyhteisöä ja sen muistitietoa lähestyttään muutoksen näkökulmasta. Naarminen tutkii Tikkakosken metalli- ja asetehtaan tehdasyhteisöä, joka kärsi 1990-luvulla rajusta rakennemuutoksesta, joka johti tehtaan lakkauttamiseen. Tutkimuksessa Naarminen kysyy, millaisia mentaalisia ja käytännöllisiä merkityksiä muistitiedolla on yksilöille ja yhteisöille pohtien, voiko muistitieto toimia yhteisöllisten identiteettien ylläpitäjänä myös rakennemuutoksen jälkeen. Keskeinen Tikkakosken tehdasyhteisön yhteisöllisyyden ilmauksista ja muistitiedon lajeista on huumori, jota Naarminen tarkastelee sekä yhteiskuntaluokan sekä yhteiskunnallisen ja sosiaalisen murroksen näkökulmista. Naarminen haastatteli tutkimukseensa tehdasyhteisön eri sukupolvien edustajia, joiden muistelu kohdistui eri aikakausiin ja ajankohtiin. Hän on myös itse tutkinnut tehdasyhteisön entinen jäsen ja työskenteli tehtaassa kahden vuoden ajan ennen sen lakkauttamista. Tutkimus ammentaa muistitietohaastattelujen ohella kirjoittajan henkilökohtaisesta elämästä ja elämäkokemuksesta otteella, jota hän nimittää *autobiografiseksi etnografiaksi*. Tämä on kuitenkin vain yksi metodologinen juonne monipuolisessa tutkimuksessa.

Radikaalista muistitietotutkimuksesta yhteiskunta- ja mikrohistoriaan sekä mielen maisemiin

Naarminen kiinnittyy tutkimuksessaan niin muistitietotutkimuksen kuin mikrohistorian ja mentaliteettien historian tutkimusperinteeseen. Hän pohtii omaa asemaansa yhteisön sisäryhmäläisenä *etäistämisen* käsitteen avulla. Hänelle se tarkoittaa, että mikrohistoriallisen tason tarkastelun ohella hän on aika ajoin sijoittanut tutkimuskohteensa myös makrolinssin alle. Hän myös tiedostaa, että muistitieto on vuoropuhelua: jokainen haastateltava muistaa menneisyyden omalla laillaan – myös tutkija itse – ja eri henkilöiden muistojen ja muistikuvien välillä on väistämättä ristiriitoja. Naarminen sijoittaakin tutkimuksensa folkloristiikan lisäksi *radikaaliin muistitietotutkimukseen*, jonka hän määrittelee Alessandro Portelliin (2006) nojaten huolellisena paneutumisena lähdeaineistoon ja sen moniäänisyyteen. Myös haastattelijan rooli nähdään radikaalin muistitietotutkimuksen voimavarana: tutkija on mukana kertomuksessa ja yksi tarinan henkilöahmoista.

Tehdasyhteisön muistitiedon tarkastelussa Naarminen korostaa *arkielämän historian* ja *kansanomaisen historian* näkökulmia. *Mentaliteettien historian* tutkimuksessa ja muistitietotutkimuksessa kansanomainen historia määrittyy tutkittavan yhteisön itse tuottamakasi ja totena pitämäksi käsitykseksi omasta menneisyydestään, mikä on usein valtavirran ulkopuolelle jätetty näkökulma. Tikkakosken tehdasyhteisössä oman yhteisön jäsenen kertomaa on pidetty luotettavampana tietona kuin kirjoitettua paikallishistoriikkaa. Naarminen tuo esiin, että hänen keräämässään muistitietoaineistossa yksi tällainen yhteneväinen tulkinta, joista lähes kaikki haastateltavat ovat yksimielisiä, on vuoden 1918 sota.

Edellä mainittujen suomalaisessa muistitietotutkimuksessa paljon käsiteltyjen näkökulmien ohella Naarminen pohtii kiinnostavalla tavalla tehdasyhteisön jäsenten mielen maisemia kuulemisen ja tulkitsemisen viitekehyksestä. Hän nostaa kuulemisen ja kuulopuheet tärkeäksi elementiksi omassa tutkimuksessaan. Muistitietoahaastattelut toivat Naarmiselle tietoa kuulemiseen liittyvästä dynamiikasta, hiljaisuuksista, väärintulkinnoista ja ristiinpuhumisesta. Vaikka tehdasyhteisön kieli oli hänelle ennestään tuttua, tarjosi se – yhdessä viittauksen omaisen viestinnän ja muun non-verbaalisen kommunikaation huomioimisen ohella – oivalluksia esimerkiksi hierarkioihin ja luokka-ajatteluun perustuvasta maailmankuvasta. Varuskunta- ja tehdaspaikkakunnan eritasoiset valta-asetat tulivat näkyväksi myös kerronnassa vilahtelevien aistimuistojen kuten pillin vihellysten ja lentokoneiden melun kylästämiä äänimaisemien kautta.

Näkökulmia tehdasyhteisön huumorin sävyihin

Sosiaalistuminen yhteisön tapoihin, arvoihin ja normeihin tapahtuu pienissä ja tiiviissä yhteisöissä usein suullisen perinteen ja erityisesti huumorin kautta. Huumorissa on kyse kommunikaatiosta, johon piiloutuu monimutkaisia merkityksiä ja hienovaraisia vivahteita. Naarminen pohtii tutkimuksessaan tehdasyhteisön huumoria monipuolisesti tarkastellen huumorin käyttöä ja tarkoitusta erityisesti vallankäytön näkökulmasta. Hän kysyykin, mitä tehdasyhteisön huumorilla saavutetaan ja mitä sillä paetaan sekä miten se tuo esiin eriarvoisuuden kasvu- ja syntyprosesseja.

Huumoriperinteen tarkastelussa Naarminen keskittyy kiistämisen kulttuuriin ja vastakulttuuriin. Folkloristina hän näkee tehdasyhteisön huumorin pitkässä, keskiajalta periytyvässä

karnevalistisen perinteen ja trickster-hahmojen jatkumossa, jossa alistetussa asemassa olevat kääntävät valta-aseman edukseen huumorin avulla. Tämä on yksi huumorin tutkijoiden tunnistamista kolmesta huumorin ilmenemistilanteesta, joista kaksi muuta liittyvät yhteensopimattomuuteen ja huojennukseen. Kiistämisen kulttuuria tarkasteltaessa valta-asema on toki tärkeä huumorin konteksti, mutta kiinnostavaa on, ettei valta-asemaa pyritä yleensä kumoamaan, vaan käyttämään sitä yhteisen naurun resurssina ja yhteisöä lujittavana elementtinä.

Sukupuolen kohdalla Naarminen korostaa, ettei huumori, etenkin seksuaaliväritteinen huumori, jakanut yhteisön jäseniä sukupuolen mukaan. Kuten monissa muissakin työläis- ja tehdasyhteisöissä naiset osallistuivat vitsailuun antaumuksella, eivätkä pitäneet sitä kiuksallisenä. Naarminen toteaa suomalaisen kansanperinteen tutkijoihin viitaten, että myös pienissä agraariyhteisöissä seksuaalisuudesta tehtiin jokapäiväistä puhumalla siitä paljon. Naarminen tulkitsee myös, että seksuaalisävytteinen huumori sisältääkin paljon itseironiaa, mikä hälventää siihen kytkeytyvää valtaa. Naarmisen mukaan ironia on tyypillistä myös muille konventionaalisille ilmaisumuodoille kuten rap-musiikille, joissa toisaalta korostetaan sukupuolten eroja mutta myös leikitellään ja ylitetään niitä. Rajojen vetäminen ja tulkintojen tekeminen sopivasta ja epäsovivasta ei ole itsestään selvää eikä varsinkaan helppoa lajia ja yhteisöä huonosti tuntevalle.

Sisäpiirin ja omakohtaisuuden monipuolista pohdintaa

Naarmisen tutkimuksesta on helppo todeta, että sen menetelmä- ja teoriapohja on vankka ja tutkijan paikantuminen on kirjoitettu auki huolella. Erityisen syvällisesti Naarminen on pohtinut tutkimuksessaan omaa sisäpiiriläisyyttään, omaa lapsuuttaan ja nuoruuttaan tehdasyhteisössä ja myöhempää suhdetta yhteisöön tutkijan roolista käsin. Omakohtaisuuden ja sisäpiiriläisyyden pohdinta kulkee tutkimuksessa luontevasti mukana, mikä on sujuvan etnografisen kirjoittamisen taitolaji. Tutkijan rooli ei ollut tutkimuksen teon aikana – eikä sen valmistumisen jälkeenkään – itsestään selvä ja ongelmaton. Naarmisen tutkimus tuokin monipuolisella tavalla esiin, miten syvässä sosiaalisten jakojen ja eriarvoisuuden kokemukset ja niille perustuva maailmankuva istuvat ja miten ne vaikuttavat ihmisten arkeen tiiviiden teollisuusyhteisöjen purkautumisen jälkeenkin.

Kirjallisuus

Portelli, Alessandro. 2006. "Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen." Teoksessa *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*, toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen, 49–64. Helsinki: SKS.

Filosofian tohtori Eerika Koskinen-Koivisto työskentelee tutkijana Historian ja etnologian laitoksessa Jyväskylän yliopistossa.

Kirja-arvio

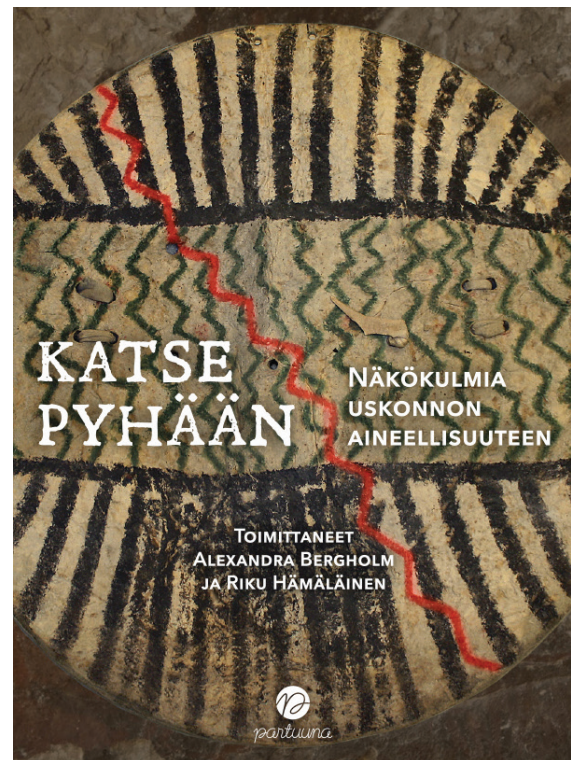
Aineellisen ja aineettoman vuoropuhelua menneisyydessä ja nykyajassa

Alexandra Bergholm ja Riku Hämäläinen (toim.) 2018. *Katse pyhään: Näkökulmia uskonnon aineellisuuteen*. Helsinki: Kulttuuriosuuskunta Partuuna. 308 sivua.

Tiina Mahlamäki

Materiaalisuuden ja aineellisuuden tarkastelu on viime vuosina noussut uskonnon tutkimuksessa yhdeksi keskeiseksi lähestymistavaksi. Vaikka jo Ninian Smart aikanaan nosti määritelmässään materiaalisuuden yhdeksi uskonnon ulottuvuudeksi, vasta viime aikoina aihetta on uskontotieteen parissa ryhdytty vahvemmin teoretisoimaan ja pohtimaan analyytisesti. Lähtitieteissä, kuten antropologiassa, arkeologiassa tai kansatieteessä, aineellisuus on ollut itsestään selvä tarkastelukohde. Uskontotieteelliset tutkimukset hyödyntävät niissä kehitettyjä näkökulmia, mutta tuovat esiin myös uusia lähestymistapoja aineellisuuteen.

Uskontoperinteissä esineitä voi tarkastella vaikkapa toimijuuden näkökulmasta, jolloin artefaktilla voi olla omaa toimijuutta tai sen voidaan nähdä vahvistavan tai heikentävän ihmisen toimijuutta. Esineet tai luonnonmuodostelmat voi myös nähdä osana monimutkaisia, inhimillisistä ja ei-inhimillisistä toimijoista muodostuvia verkostoja Bruno Latourin (2007) ehdottamalla tavalla. Aineellisen ja aineettoman vuorovaikutus – kuten vaikkapa paikkojen, tilojen, esineiden ja rituaalien symbolimerkitys – on keskeinen uskontotieteen tutkimusasetelma, joka tässä artikkelikokoelmassa pääsee monipuoliseen käsittelyyn.

Helsingin yliopiston uskontotieteen oppiaineen tuottaman, 14 artikkelista koostuvan kokoelman *Katse pyhään. Näkökulmia uskonnon aineellisuuteen* jokainen teksti lähtee liikkeelle konkreettisesta esineestä, esineryhmästä, kuvasta tai luonnonmuodostelmasta, ja kunkin historiallista ja kulttuurista kontekstia tarkastelemalla avautuu yksittäistä kohdetta laajempi ja syvällisempi kulttuurinen kuva.

Lukija oppii perusasioita hyvin monenlaisista ilmiöistä, traditioista ja tavoista, joten kokoelma on erittäin sivistävä. Tarkastelu kattaa kaikki mantereet ja keskeiset uskontoperinteet, mutta painopisteenä voidaan nähdä eletyn uskonnon huomioimisen. Jokaisella kirjoittajalla on oma teorettinen näkökulmansa, mutta varsinaisia uuden materialismin teoreettisia sovelluksia kokoelmassa ei juurikaan hyödynnetä.

Museoihin tallennetut esineet

Kokoelman aloittaa Alexandra Bergholmin kuvaus Tanskan Jyllannista 1800-luvun lopulla löydetyistä kelttiläiseksi ymmärretystä Gundestrupin padasta. Pata on tulkittu osaksi kelttiläistä kulttuuripiiriä, sillä siihen kuuluvien koristelattojen kuvituksesta löytyy lukuisia kulttuurin piirteitä ja jumaluuksia. Bergholmin artikkelin fokuksena on se, miten pataa on eri aikoina ja eri näkökulmista tutkittu, mutta tutkimuksista huolimatta padan alkuperä ja käyttötarkoitukset ovat jääneet arvoituksiksi – tai niistä on vähintäänkin useita erilaisia tulkintoja. Ehkä pataa koskevilla tutkimuksilla on lähdetty liikkeelle tutkijoiden omista esiyymmärryksistä ja olettamuksista, jotka ovat voineet johtaa harhaan. Pata saattaa kertoa enemmän eurooppalaisten kansojen kanssakäymisestä ja eri kulttuuripiirien rinnakkaiselosta kuin ”kelttiläisestä rautakaudesta”, kuten tähän asti on oletettu.

Gundestrupin pataa säilytetään Tanskan kansallismuseon aarteena, ja se oli Iossa-Britanniassa järjestetyn, kelttiläistä taidetta ja identiteettiä käsittelevän näyttelyn vetonaulana. Myös Riku Hämäläisen artikkelin käsittelemä Pohjois-Amerikan tasankointiaanin kilpi löytyi museosta: Stuttgartissa sijaitsevasta Linden-museosta. Kuvan kilpi toimii esimerkkinä tasankointiaanin (miesten) tavasta rakentaa kilpensä näkyjen perusteella ja siitä, miten kilvet tarjoavat paitsi fyysistä myös yliluonnollista suojaa, rohtoa. Tämä on linjassa sen kanssa, miten tasankointiaanin eivät tee eroa uskonnon ja muun inhimillisen toiminnan välillä.

Riitta Korpelan artikkelin aiheena on Kansallismuseon kokoelmiin kuuluva raffini-kangas, joka edustaa alkuperäistä ja omaleimaista afrikkalaista käsityöperinnettä. Kankaat ovat olleet arvokkaita lahjoja ja maksuvälineitä. Miehet kutoivat kankaat, naiset koristelivat ne. Koristelu oli hidasta, aikaa vievää työtä, ja siksi sille omistautuivatkin vain ylhäisön naiset. Arvokkaita kankaita käytettiin juhla- ja rituaalitarkoituksissa, erityisesti hautajaisissa. 1800-luvun lopulta lähtien kankaita on valmistettu ulkomaille myyntiin, mikä on taannut taitojen säilymisen ja rahan ansaitsemisen, mutta samalla kankaiden rituaalinen sekä valtaan sidottu merkitys on hiipunut.

Katja Ritari ottaa lähtökohdakseen Dublinin Trinity Collegen kirjastossa säilytettävän varhaiskeskiaikaisen Kellsin kirjan eli maailman kauneimmaksi nimitetyn irlantilaismunkkien valmistaman käsikirjoituksen. Evankeliumitekstejä sisältävässä kirjassa tekstejä merkittävämmäksi nousee taidokas kuvitus ja koristelu. Noin vuonna 800 valmistetun kirjan

kuvituksen on voitu katsoa syntyneen pyhimyksen tai enkelien tuella ja niiden katsomisen on nähty tarjoavan pilkahduksen taivaan autuudesta. Kirjoilla esineinä on voitu nähdä olevan yliluonnollisia, esimerkiksi parantavia tai sähän vaikuttavia, ominaisuuksia.

Mitra Härkösen tekstissä palataan taas Kansallismuseon kokoelmiin mutta siirrytään Aasiaan, sillä tarkasteltavana esineenä on taiteilija Per Steniuksen Intian ja Nepalin matkoillaan hankkima tiibetinbuddhalainen pyhä maalaus, mandala, jota on käytetty osana meditaatioharjoitusta. Itämaisestä henkisyystä kiinnostuneita saattaa kiehtoa mandalan kuvakieli, mutta sen syvällisempi ymmärrys puuttuu. Tiibetinbuddhalaiselle mandala-kuvassa esiintyvät symbolit saavat henkisiä merkityksiä ja niitä meditoimalla ihmiselle voi herätä tietoisuus omasta buddhaluonnosta. Mandala on siis malli henkiselle muutokselle ja valaistumiselle.

Menneisyyden ja nykyisyyden vuoropuhelua

Heikki Pesosen lähtökohtana ei ole ihmisen valmistama esine, vaan erityinen luonnonmuodostelma, joka on saanut uskonnollisen merkityksen: Australian Uluru, aboriginaalien pyhä vuori. Tekstin näkökulmana on kohtaaminen: vuoren erilaiset tulkinnat eri aikoina, alkupe räisäasukkaiden ja nykypäivän turistien kohtaamiset, ihmisten ja yliluonnollisen kohtaamiset sekä yliluonnollisten olentojen keskinäiset kohtaamiset. Vaikka aboriginaaleja on asunut Australian mantereella jo 60 000 vuotta, he saivat kansalaisyhteisyydet niinkin myöhään kuin 1967. Hiljalleen heidän oikeuksiaan on ryhdytty kunnioittamaan, esimerkiksi Ulurun alueella asuva kansa voi nykyään harjoittaa omaa kulttuuriaan sekä ansaita elantonsa turistioppaina. Aboriginaalit kertovat alueeseen liittyviä tarinoita ja haluavat turistien pikemminkin kokevan kuin katsovan paikkaa ja vangitsevan sen valokuviinsa.

Risto Pulkkisen šamaanin noitarumpua käsittelevä teksti lähtee yllättävästi liikkeelle postin vuonna 2012 julkaisemasta postimerkkiarkista, jonka kuvituksessa on käytetty saamelaisen noitarummun kalvon kuvioita. Pulkkinen esittää yksityiskohtaisen tulkintaehdotuksen postimerkkiarkin keskellä olevan rummun kuvioinnista ja kertoo laajemminkin eri rumpumalleista ja niiden kuvioinneista.

Aila Viholainen jatkaa kuvien tulkintaa ottamalla lähtökohdaksi suomalaisen keskiaikaisen kirkon seinästä löytyvän merenneidon hahmon. Viholainen kuvaa merenneidon kulttuurihistoriaa alkaen Homeroksesta 300-luvulta ennen ajanlaskun alkua aina 2000-luvulle asti. Hattulan kirkon seinään 1400-luvulla maalattu merenneito tulkittiin 1800-luvun kansallismielisessä Suomessa osaksi kansallista kertomusta.

Hengellisyyttä ja henkisyttä

Pyhän Athosvuoren Simonopetraksen luostarin ruokasalin seinästä löytyvä fresko, joka kuvaa kilvoittelijoiden nousua tikapuita pitkin kohti Kristusta, on René Gothonin artikkelin lähtökohta. Fresko liittyy erämaakilvoittelija Johannes Siinailaisen teokseen *Portaat*, jota ja jonka merkitystä ortodoksikristillisyydelle Gothoni artikkelissaan yksityiskohtaisesti avaa. Teksti myös kehottaa lukijaa pohtimaan omaa hengellistä kilvoitteluaan.

Terhi Utriaisien enkelitalismaania käsittelevä artikkeli sijoittuu puolestaan uushenkisyyden sisään, enkeliuskon hybridiselle alueelle. Gothonin lähestymistapana on hermeneuttinen ymmärtämään pyrkiminen asettumalla vuorovaikutukseen oman kokemusmaailman ja tarkasteltavan kuvan välille. Utrainen puolestaan asettuu etnografin rooliin ja hyödyntää osallistuvaa havainnointia enkelihoidajakurssilla, jossa harjoitellaan enkelien energioiden hyödyntämistä parantamisessa ja jonka lopussa valmistetaan mukana kuljetettava, onnea tuova enkelitalismani.

Utriaisella on vahva teoreettinen ote, mikä mahdollistaa sen, että pieni esine ja sen valmistamisen lyhyt kuvaus tarjoavat mahdollisuuden tarkastella niin enkelien historiaa eri uskontoperinteissä, uskonnonharjoittamisen tai eletyn uskonnon materiaalisuutta ja aistillisuutta kuin erilaisia tulkintoja oikeista ja vääristä tavoista kommunikoida näkymättömän maailman kanssa.

Arjessa elettyä uskonnollisuutta

Tuula Sakaranahon artikkelissa siirrytään islamin maailmaan, mutta jatketaan teemassa, jossa esineitä käytetään amuletteina tai talismaneina. Islamilaisessa arjen uskonnollisuudessa on yleistä käyttää eri esineisiin tai alustoille kirjoitettuja Koraanin jakeita suojaksi pahaa vastaan, tuomassa turvaa tai rukouksena kodin seinällä, auton tuulilasissa tai vaatteiden sisällä. Koska islamissa suhtaudutaan kuviin kielteisesti, on teksteillä ja kalligrafialla sitä suurempi merkitys. Artikkelin välittää hyvin ja monipuolisesti Koraanin ja sen tekstien merkityksen kansanomaisessa uskonnollisuudessa sekä sen, miten vahvasti kuuloaisti painottuu islamissa.

Erityisesti länsimaissa on viime vuosina kiinnitetty paljon huomiota musliminaisten käyttämiin huntuihin. Useimmiten huntujen käyttöä halutaan rajoittaa vedoten musliminaisten itsemääräämisoikeuteen, työsuojeluun tai uskonnonvapauteen. Johanna Konttorin artikkeli esittelee monipuolisesti hunnuttautumisen moninaisuutta sekä hunnunkäytölle annettuja merkityksiä. Artikkelin kertoo myös siitä, miksi musliminaisten hunnuista on tullut niin merkittävä kiistakysymys Euroopassa ja siitä, että hunnunkäytöstä harvemmin kysytään muslimilta itseltään tai niiltä naisilta, jotka huntua käyttävät.

Ira Multaharjun artikkelissa siirrytään Etelä-Amerikkaan ja afrobrasiliaan kulttuuriin. Lähtökohtana ei ole yksi esine vaan esinekokoelma: vaateetettu naishahmo, malja, käsipeili, helmiä, parfyymipullo, saviastia ja rummunkalvo. Esineet kuuluvat kirjoittajalle itselleen ja hän on koonnut ne asetelmaksi brasilialaisen mallin mukaan. Artikkelin tarjoaa kuvauksen afroamerikkalaisesta, synkretistisestä uskontoperinteestä, sen symboliikasta ja kirjoittajan oman tulkinnan symbolien merkityksestä nykyajassa.

Artikkelikokoelman päättää Riikka Uuksulaisen teksti, jonka lähtökohtana on Intian Kolkatista ostettu jumalatar Äiti Shasthin patsas. Se voi näyttää koriste-esineeltä, mutta palvojan käytössä siitä tulee elävän jumalattaren materiaallinen kuva. Jumalatar voi patsaan lisäksi ilmentyä monissa yksinkertaisissakin esineissä, kuten savihahmoissa, puunkappaleissa tai lehmän pääkallossa. Shasthi on hedelmällisyyden jumalatar, jolta rukoillaan lapsia ja suojelesta jo syntyneille lapsille, jotta nämä pysyisivät terveinä ja hengissä. Rukoilun yhteydessä

saatetaan tehdä lupaus vastapalveluksesta, jos pyyntö toteutuu. Joskus rukoilija tulee luvanneeksi liikaa ja on vaikeuksissa yrittäessään toteuttaa lupauksensa.

Materiaalisuus maailman uskontoperinteissä

Artikkelikokoelman painopiste on maailman uskontoperinteissä; esimerkkejä on tarjolla kaikista maanosista. Painopiste on myös historiallisessa kontekstissa: monet käsitellyt esineet löytyvät museoista, ne on valmistettu tai syntyneet kaukaisessa menneisyydessä ja niillä on pitkä historia. Myös nykypäivän esineet asettuvat osaksi historiallista jatkumoa.

Teos on kirjoitettu hyvällä, yleistajuisella kielellä, joten sen artikkeleita voi mainiosti käyttää vaikkapa lukio-opetuksessa tai perustason yliopisto-opetuksessa syventämässä jotain käsiteltävää teemaa. Se avautuu kaikille aiheesta kiinnostuneille ja on kauniisti taitettu.

Teoksen keskeinen opetus liittyy kulttuurien kohtaamiseen ja synkretismiin: mikään kulttuuri ei elä loputtomiin eristyksissä vaan on aina suhteessa toisiin kulttuureihin – joskus vapaaehtoisesti, joskus pakotettuna. Kulttuurit kehittyvät ja muuttuvat näissä kohtaamisissa.

Kirjallisuus

Latour, Bruno. (2007). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Filosofian tohtori, dosentti Tiina Mahlamäki on uskontotieteen yliopistonlehtori Turun yliopiston historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella.

Kirja-arvio

Onko folklorella ihmisen vai eläimen kasvot?

Galež Kaučič, Marjetka (toim.). 2017. *What to do with Folklore? New Perspectives on Folklore Research. Ballads and Songs – International Studies*. Vol. 9. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier. 168 sivua.

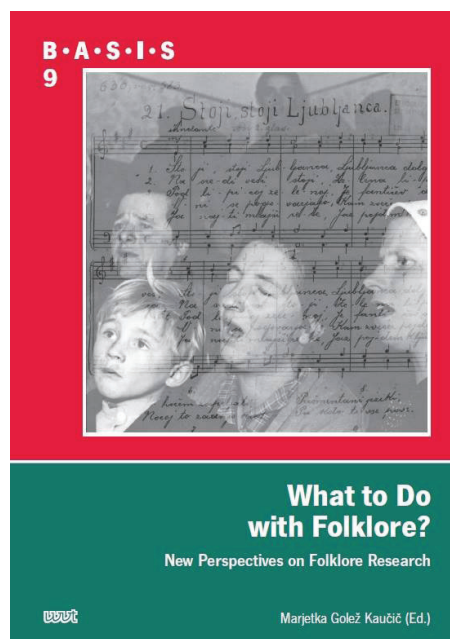
Elina Niiranen

Mitä annettavaa folklorella on nykyajalle? Tämän kysymyksen äärelle syntynyt artikkelikokoelma *What to do with Folklore?* on Ljubljanassa vuonna 2009 pidetyn samannimisen konferenssin satoa. Kirjaan on koottu neljätoista artikkelia ansioituneilta eurooppalaisilta folkloristeilta ja kirjallisuuden tutkijoilta. Kirjoittajista suurin osa on kotoisin Sloveniasta tai Kroatiasta, mikä näkyy myös kokoelman tekstien aiheissa ja käytetyssä lähdekirjallisuudessa. *Ballads and Songs* -sarjassa julkaistu artikkelikokoelma kattaa laulujen tutkimisen lisäksi tanssin, kertomukset, kirjallisuuden, muistitiedon ja folkloren.

Artikkelikokoelman otsikko ”Mitä tehdä folklorella?” haastaa pohtimaan folkloren merkitystä ja paikkaa: millaisen roolin folklora saa ja miten ymmärtää maailmaa folkloren kautta? Artikkelikokoelmaan kuuluu kuitenkin myös useampia kirjallisuutta käsitteleviä artikkeleita. Kokoelman otsikko olisi siten voinut olla jokin paremmin kokoelman sisältöä vastaava. Artikkeleiden aiheiden moninaisuus avaa lukijan eteen yksittäisistä puista koostuvan metsikön, jossa täytyy itse rakentaa jokin merkityksellinen polku.

Folkloren ongelmallinen määrittely

Artikkelikokoelma on omistettu slovenialaisen folkloristin Zmaga Kumerin (1924–2008) muistolle. Kumerin näkemyksiä folkloristiikasta valottaa kokoelman toimittajan Marjetka Galež Kaučičin johdantoartikkeli ”Introduction. What to Do with Folklore?” Kaučičin ymmärrys folkloren asemasta ja luonteesta historiallisena aikana ja nykypäivänä pohjautuvat Kumerin viitoittamille näkemyksille. Kumerin näkemyksen mukaan folklora säilyi sosialistisen

hallinnon aikaan Sloveniassa siksi, että sitä kerättiin tieteellisiin tarkoituksiin. Näkemykset folkloren arvosta nojasivat sen arkaaisuuteen, eikä folklorella siksi nähty olevan mitään tekemistä edistyksen tai modernin elämäntavan kanssa. Kaučič on sitä mieltä, että folklore nähdään nykyäänkin tradition kaltaisena ja sen voi säilyttää vain pysähtyneisyys. Hän viittaa tällä uusvapaamieliseen ajatteluun, joka näkee folkloren konservatiivisena, arkisena ilmiönä, osana henkistä kulttuuria, jota kohtaan enemmistö on menettänyt kiinnostuksensa. (s. 4–5.) Folklorella ei siis Kaučičin mukaan nähdä olevan nykypäivässä käytännöllistä merkitystä.

Kaučičin näkemys folkloresta tuntuu olevan ristiriidassa monen muun kokoelmassa kirjoittavan tutkijan määritelmien kanssa ja vastaavan niin sanottua ahdasta folkloren määritelmää. Esimerkiksi Tuomas S. Lehtonen määrittelee folkloren minkä tahansa ryhmän tai yhteisön puhekulttuurien ”perinteenä”, määrämuotoon rakenteistuvana kielellisenä ilmaisuna tai ei-kielellisenä ilmaisumuotona, jolla on yhteisöllinen ja paikallinen perustansa (2013, 82). Tällainen tapa määritellä folklore osaksi nykykulttuuria on käsittääkseni yleinen tapa ainakin suomalaisten folkloristien keskuudessa. Folkloren näkeminen keskeisenä osana nykyisyyttä päästää meidän siitä pahasta, että folklore määriteltäisiin vain menneen kansankulttuurin osana, reliikkinä suojelukohteena. Kaučičin näkemys folkloresta johtaa vääristyneisiin tulkitoihin ennen kaikkea siksi, että folklorella nähdään olevan jollain tavoin paineita olla muuttumatta. Myös tämän kokoelman artikkeleissa heijastuu Kaučičia laveampi näkemys folkloresta. Muun muassa tanssia käsittelevät artikkelit kuten Tvrtko Zebecin ranskalaisen katrillin traditiota ja transformaatiota käsittelevä artikkeli sekä Rebeka Kunej’n artikkeli kansantanssin estradisoitumista vahvistavat käsitystä siitä, että folklore elää nykypäivässä monimuotoisena ja ilmaisuvoimaisena nykykulttuurina.

Lukijana etsin johdantoartikkelista jonkinlaista lukuohjetta sille, miten löytää jokin yhteinen nimittäjä kirjaan koottujen tekstien hyvin erilaisille aihepiireille, käsittelytavoille ja näkökulmille. Kaučič johdattelee lukijan artikkelien ääreen kuitenkin vain pohtimalla näkymiä folkloren merkityksestä ja roolista historiallisena aikana ja nykyisin, mutta ei taustoita valittuja tutkimusteemoja tai hahmottele tutkimusteksteille yhteistä agenda. Artikkelikokoelmaa ei ole myöskään jaettu osioihin, vaan kaikki artikkelit ovat peräkkäin. Tekstejä olisi voinut ryhmitellä niiden käsittelemien aihealueiden tai näkökulmien suhteen. Erityisesti kokoelman loppupuolella on tekstejä, jotka ovat aihepiireiltään lähellä toisiaan, mutta niiden väliin on sijoitettu artikkeli, joka ei tematiikaltaan sovi joukkoon. Lukijalle olisi ollut helpompaa lukea balladeja käsittelevät artikkelit peräkkäin. Tuntuu, että kiireinen toimitustyö tai jokin muu on syönyt kokoelman kokonaisuuden rakentamista ja koko julkaisun keskeisen idean hahmottamista, mikä taas aiheuttaa sen, etteivät tekstit keskustele toistensa kanssa.

Eläinten esiinmarssi filosofisina toisina

Kokoelman kiinnostavinta antia on mielestäni kirjan loppupuolelle sijoittuva neljästä artikkelista muodostuva tematiikaltaan eheä osio. Artikkelit käsittelevät eläin–ihminen-dikotomian tutkimista kirjallisuudessa ja folkloressa, joukkoon mahtuu myös eläimiin liittyviä uskomuksia käsittelevä artikkeli. Kokonaisuus esittelee aihealuettaan useasta eri näkökulmasta ja kirjoittajien äänet ja näkemykset saavat lukijan pohtimaan aihetta monelta eri kanalta. Aihealue asemoituu kulttuuritieteellisen eläintutkimuksen piiriin. Tutkimussuuntaus on kansainvälisesti vakiintunut ja monitieteinen, ja sille on ominaista, että nimenomaan tutkimuskohde – ihmisen ja eläimen välinen suhde – yhdistää tutkimusalan sisällä (Kaarlenkaski ja Ung-Lanki 2013, 7). Ensimmäinen aihepiiriä käsittelevä artikkeli kokoelmassa on

"Animals as 'Being from Other Worlds': Deconstructing Animality/Humanity in the Poetry of Jure Detela and Miklavž Komelj"; jonka on kirjoittanut slovenian kielen professori Branislava Vicar. Artikkelissä käsittelee kahden slovenialaisen runoilijan teksteissä esiintyvää pyrkimystä purkaa eläin–ihminen-dikotomiaa ja nähdä ihminen ja eläin tasavertaisina. Runoilijoista Jure Detela (1951–1992) edustaa avantgardismia, joka Sloveniassa alkoi 1970-luvulla, ja Miklavž Komelj (1973) nuorempaa polvea Slovenian nykyrunoilijoista.

Artikkeli pohtii hyvin perusteellisesti, miten eläin käsitteellisenä kategoriana on rakentunut vastakohtana ihmisyydelle ja miten eläimiä voitaisiin käsitteellisenä kategoriana ymmärtää tasavertaisempina ihmisten kanssa. Lähtökohtana eläin- ja ihminen -käsitteiden teoreettiselle pohdinnalle on ajatus, että elämyys ja ihmisuus eivät ole vain ontologisia asemia, vaan niiden alkuperää muovaavat poliittiset kategoriat ja sosiaaliset rakenteet. Vicar haluaa artikkelissaan ymmärtää niitä perusteita, joille tasa-arvoisempi eläinten käsitteellistäminen perustuu. Hän rakentaa tätä kautta ymmärrystä runoilijoiden teksteissä ilmeneviin kielellisiin keinoihin, joita he käyttävät käsitteellistäessään eläimiä siten että eläin–ihminen-dikotomia tulee puretuksi. Vicar siis hyväksyy lähtökohdan, joka on esiintunut muun muassa sosiaaliantropologi Tim Ingoldin kirjoituksissa siitä, että käsitteellistäessään eläimiä alempi-arvoisina toisina, ihmisten toimintaan sisältyy vallankäyttöä, joka ei tunnusta eläinten arvoa (Ingold 1988, 4–5). Runoilijoiden tekstien analyysi on artikkelissa varsin onnistunutta ja teoreettinen taustoitus tuo tulkintaan uskottavuutta. Runotekstit ja niiden tulkinta näyttävät sen moninaisuuden, jolla kieli rakentaa lukijalle näkymää niistä kokemuksista, jotka ovat käänteiden tekeviä viitoittaessaan uutta ajattelua eläinten kategorisesta asemasta. Runokielen avulla tulee ymmärrettäväksi myös runouden filosofisempi puoli, jossa runoon rakennetut sosiaaliset asetelmat paljastavat, miten runossa nähdään samanarvoisuus ja toiseus.

Toinen eläin–ihminen-dikotomiaan keskittyvä artikkeli on folkloristi Suzana Marjanićin "The anthropology of Animals – Paradox and/or Necessity." Tämä artikkeli keskittyy taustoitamaan eläin–ihminen-dikotomian tutkimushistoriaa ja niitä keskusteluja, jotka liittyvät tutkimussuuntauksiin, joissa ihmisten ja eläinten suhdetta on pyritty uudelleenmäärittelemään. Näistä tutkimussuuntauksista Marjanić (s. 125) mainitsee muun muassa ranskalaisen kulttuuriantropologin ja etnologin Claude Lévi Strausiin, joka pohti jo 1960-luvulla eläimiä ajattelun kohteina eikä niinkään funktionaalisesti hyödynnettävinä objekteina. Marjanić esittelee myös kulttuuriantropologiaan liittyvät zooantropologian tai antrozoologian, joka sai jalansijaa 1980-luvulla. Sosiaaliantropologi Barbara Noske oli Marjanićin (s. 124) mukaan ensimmäisenä antropologien joukosta perustamassa suuntausta käsittelemään ihmisten ja eläinten välistä vuorovaikutusta ja ihmisten ja eläinten välisen sidoksen tutkimista. Eläinten näkeminen tasaveroisina tutkimuksen ja oman kulttuurin omaavina tutkimuksen kohteina, nousi zooantropologian piiristä. Marjanić esittelee eri suunnista lähtöisin olevia tutkimusperinteitä, joissa eläimet on nähty ihmisille tasaveroisina tutkimuskohteina ja joissa on ymmärretty eläinten ja ihmisten välisen vuorovaikutuksen merkitys. Hän kuvaa myös tutkimussuuntausten eroja. Marjanićin (s. 128) mukaan voidaan hahmottaa eläintutkimus "animal studies" ja kriittinen eläintutkimus "critical animal studies", joista jälkimmäisellä on eläinten oikeuksia ajava agenda. Animal studies on Marjanićin määritelmän mukaan kaikkea kaikille: hyvinvoinnista kiinnostuneille, lihansyöjille, lajitutkijoille, eläinkokeiden puolesta puhujille, monenlaisille ihmisyyden ylivaltiaille ja eläinten riistäjille. Animal studies saakin artikkelissa ehkä turhan negatiivisen leiman itselleen.

Folkloren paikka eläintutkimuksen kentällä?

Mikä voi olla folkloren paikka tässä monitieteisellä eläintutkimuksen kentällä? Marjanić tarjoaa useita vaihtoja. Toisaalta hän kuvaa folkloristiikan aihealueiden laajenemista ekologiin ja ympäristöä koskeviin kysymyksiin. Toinen vahva suuntaus on eläimiin liittyvät teemat folkloristiikassa, johon artikkelikokoelman viimeinen artikkeli kiinnittyy. ”The Role of Animals in Conception of Death and the Afterlife in Croatian Ethnographic Data” on eläinaiheista artikkeleista kaikkein perinteisin ja jollain tavalla vähiten puhuttelevin. Siinä folkloristi Maja Pasarić kuvailee eläimiin liittyviä uskomuksia kroatialaisessa uskomusperinteessä. Lintu ja muut eläimet ovat olleet keskeisessä roolissa esimerkiksi kuoleman ennusmerkkien tuojina. Samoja lintuja, jotka meillekin ovat tuttuja enteiden tuojia suomalaisugrilaisessa perinteessä, on myös kroatialaisessa perinteessä. Myös kotona pidettävät hyötyeläimet, kuten siat saattoivat toimia maagisten tekojen kohteina, kun haluttiin torjua tulevaa onnettomuutta. Lukijana olisin toivonut artikkeliin kuvailun lisäksi jonkinlaista kokoavaa esitystä siitä, mihin kaikkiin yhteyksiin uskomusperinteessä eläimet ovat liittyneet. Kun olin lukenut edeltävät eläin–ihminen-tematiikkaa historiallisesti ja käsitteellisesti taustoittavat artikkelit, olisin Pasarićin artikkelissakin toivonut jonkinlaista teoreettista pohdintaa eläinten paikasta uskomusperinteessä.

Folkloristi Maria Hameršakin artikkelissa ”The wolf and the Seven Young Kids” lähestytään 1800-luvun puolivälin Kroatian lastenkirjallisuuden klassikkoa, satua sudesta ja seitsemästä nuoresta lapsesta, pohtimalla sen luonnetta ja historiallista paikkaa kroatialaisessa satuperinteessä. Hameršak analysoi sadun rakennetta ja pohtii sen sijoittumista muun muassa ATU:n (Arne Thomposin ja Uterin genreluokittelun) mukaan eläinsatuihin. Kiinnostavaa on miten Hameršak pohtii satujen tarkoitusta suullisena perinteenä: varoittavia tarinoita ja satuja kerrottiin lapsille Kroatiassa, koska he viettivät niin paljon aikaa ilman vanhempien valvontaa. Vaikka tarkastelun kohteena olevassa sadussa suden hahmon ajateltiin aiheuttavan vaaraa ihmisille, kroatialaisessa uskomusperinteessä susiin liittyi myös positiivisia uskomuksia. Susien ajateltiin suojaavan lapsia noidilta ja siksi äidit saattoivat ommella suden karvoja lastensa vaatteisiin tai nimetä pienokaisensa susiksi. Hameršakin (s. 146) mukaan eläimet saivat tutkitussa sadussa moraalisen roolin. Niillä oli ihmisiin liitettyjä piirteitä. Eläimen paikka Hameršakin tutkimassa sadussa ja suullisessa perinteessä näyttäytyy suhteessa ihmiseen: satujen eläinhahmojen kautta käsiteltiin moraalisia kysymyksiä.

Kirjallisuus

- Ingold, Tim. 1988. ”Introduction.” Teoksessa *What is Animal?* toimittanut Tim Ingold, 1–16. London: Unwin Hyman.
- Kaarkenkaski, Taija ja Sari Ung-Lanki. 2013. ”Ikkunoita ihmistieteelliseen tutkimukseen.” *Elore* 20(1): 7–12. doi.org/10.30666/elore.79044.
- Lehtonen, Tuomas S. 2013. ”Mikä pitää koossa folkloristiikkaa?” *Elore* 20(2): 77–93. doi.org/10.30666/elore.79089.
- Lévi-Strauss, Claude. 2007. ”The Totemic Illusion”. Teoksessa *The Animals Reader: The Essential Classic and Contemporary Writings*, toimittaneet Linka Kalof ja Amy Fitzgerald, 262–269. Oxford and New York: Berg.

Noske, Barbara. 1989. *Humans and Other Animals: Beyond the Boundaries of Anthropology*. London: Pluto Press.

Filosofian tohtori Elina Niiranen on tutkijatohtori Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksella.

Kirja-arvio

Etnografisia pastisseja saunakokemuksista

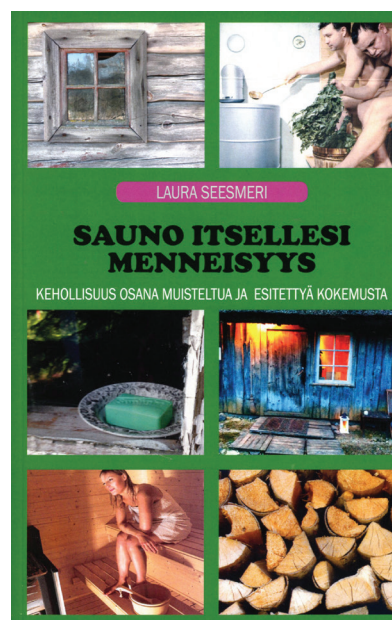
Seesmeri, Laura. 2018. *Sauno itsellesi menneisyys: Kehollisuus osana muisteltua ja esitettyä kokemusta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. 292 sivua.

Nika Potinkara

Sauna ja saunominen on pitkään nähty yhtenä keskeisenä suomalaisuutta määrittelevänä kulttuuri-piirteenä. Kiinnostuksesta saunomisperinteeseen kertoo esimerkiksi se, että perinnettä on viime vuosikymmenien aikana kartoitettu useilla keruilla ja kyselyillä. Sitä on myös haluttu tietoisesti ylläpitää: yli 80 vuotta toiminut Suomen Saunaseura pyrkii vaalimaan perinteisiä saunomistapoja ja jakamaan tietoa suomalaisesta saunasta, ja tällä hetkellä on vireillä hanke saunomisen nimeämiseksi Unescon aineettoman kulttuuriperinnön luetteloon.

Tutkimuksen kentällä sauna on ollut niin kansatieteellisen kuin lääketieteellisenkin kiinnostuksen kohteena. Saunan kautta on jopa pyritty selittämään koko suomalaista kulttuuria (Edelsward 1991); Ruotsissa saunaa taas on tarkasteltu osana hygieniää painottavaa ideologiaa, jonka tavoitteena oli kansakunnan vahvistaminen (Frykman 2004; Wiell 2018). Laura Seesmeren väitöstutkimus *Sauno itsellesi menneisyys: Kehollisuus osana muisteltua ja esitettyä kokemusta* (2018) lähestyy saunaa varsin erilaisesta näkökulmasta. Saunomisen käytännöllisten, sosiaalisten ja moraalisten ulottuvuuksien sijaan keskiössä on saunojan henkilökohtainen kehollinen kokemus.

Seesmeri paikantaa tutkimuksensa niin maisemantutkimukseen, kokemuksentutkimukseen, muistitietotutkimukseen kuin aistimelliseen etnografiaankin. Hän kysyy, miten menneisyyden ja tulevaisuuden sekä yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden jännitteet tulevat esiin saunakokemuksissa, miten kokemukset kokoavat erilaisia aikatasoja ja sulauttavat yhteen erilaisia dikotomioita, millainen tunnekartta saunasta rakentuu ja mikä on esteettisyyden ja affektiivisuuden rooli kokemuksessa sekä miten kokemuksellisuutta representoidaan. Tutkimuksen kolmeksi pääteemaksi nousevat maisema tai paikka, kehollisuus ja siihen liittyvä aistimellisuus sekä ajallisuus tai menneisyys. Koko tutkimusta määrittää kokemuksellisuus, ja symbolista kokemuksellista kehystä tavoittelee tutkimuksen jäsenyksenkin:

väitöskirjan johdanto-osuus on nimetty "Saunapolulle" ja tuloksia esitetään kokoavasti luvussa "Löylyjen jälkeen".

Keruvastaukset ja mainokset saunomiskokemuksen representaatioina

Väitöstutkimuksen asetelma on poikkeuksellisen kiinnostava, sillä tutkimuksen empiiriseen aineistoon kuuluu sekä saunomista käsitteleviä kokemukertomuksia että kiuasmainoksia. Vaikka näitä aineistotyyppisiä saattaisi ensikuulemalta pitää jopa yhteismitattomina, Seesmeri osoittaa, että niistä voidaan etsiä vastauksia samoihin kysymyksiin. Molemmissa aineistoissa on kyse saunomiskokemuksen representoimisesta: kertojat kuvaavat omia saunomismuistojaan, mainokset taas esittävät saunaa herättääkseen muistoja, mielikuvia ja tunteita. Pyrkinessään vetoamaan kuluttajiin mainokset käyttävät hyväkseen tunnistettavia kokemuksia ja arvoja, joten ne kertovat saunomiseen liittyvistä kulttuurisesti jaetuista merkityksistä. Nämä jaetut merkitykset kytkeytyvät myös henkilökohtaista saunomiskokemusta kuvaaviin kertomuksiin, sillä kulttuuri vaikuttaa kokemukseen ja siihen, miten sitä kerronnassa representoidaan.

Kokemukertomuksia sisältävä muistitietoaineisto on peräisin kahdesta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston organisoimasta keruusta, joista ensimmäinen toteutettiin vuonna 1992 ja toinen vuosina 2010–2011. Vanhempi keruu käsittelee useita saunomiseen liittyviä teemoja mutta painotti saunan terveysvaikutuksia, uudempi keruu taas keskittyi sukupuolinäkökulmaan. Seesmeren kiinnostuksen kohteena oleva kehollinen kokemuksellisuus ei ollut kummankaan keruun pääsisältöä, mutta tutkijan mukaan se tulee aineistoista esiin joka tapauksessa. Molemmista keruuaineistoista tekijä on poiminut joukon eripituisia katkelmia, joissa "kokemus konkretisoituu muisteltuna tai arvotettuna kehollisena paikkaan sidottuna toimena" ja "kokemuksen hetkellisyys liittyy muistettuun" (s. 43). Nämä poiminnat muodostavat tutkimuksen sitaattiaineiston, josta tutkija tulkitsee saunan kokemuksellisuutta. Niiden rinnalla käytetään pääasiassa esitteistä koostuvaa mainosaineistoa, joka ulottuu vuodesta 1959 viime vuosiin asti. Aineistoon kuuluu 90 kiuasmainosta, yksi brändimanaali sekä yksi kiuaskivien mainosfilmi.

Tutkimusaineistot on analyysin yhteydessä järjestetty temaattisesti. Analyysimenetelmänä on hermeneuttinen lähiluku, jonka käytännön kuvaus jää tutkimuksen metodeja käsittelevässä luvussa melko niukaksi. Empiirisen osuuden analyysiesimerkit ja liitteessä esitetty esimerkki aineistokokonaisuuden taulukoinnista kuitenkin havainnollistavat aineiston käsittelyä.

Maisema, kehollisuus ja menneisyys

Tutkimustuloksia esitetään kahdessa laajassa analyysiluvussa, joista ensimmäinen käsittelee kokemukerrontaa ja toinen mainosten representoimaa saunaa. Analyysi etenee lähinnä valittujen teemojen mukaan jäsennettynä. Molempien lukujen lopussa aineistoa kuitenkin esitetään myös tapausesimerkkien kautta: Seesmeri analysoi kolmea kokemukertomusta ja kolmea mainosta kokonaisuuksina, mikä avaakin aineistoa ja tutkijan siitä tekemiä tulkintoja uudella tavalla.

Analyysiluvut rinnastuvat pitkälti toisiinsa, koska molemmissa käydään läpi samoja maiseman, kehollisuuden ja ajallisuuden teemoja. Pieniä erojakin kuitenkin on. Kokemukerronnassa

metaforien käyttäminen ja runomuotoiset vastaukset saavat omat alalukunsa, mainosaineiston analyysiin taas sisältyy ajallinen ulottuvuus, joka kokemukerronnassa ei samalla tavalla tule esiin. Keruuvastauksetkin toki paikantuvat kirjoitusajankohtaansa, mutta muisteltuja kokemuksia ei Seesmeren mukaan kertomuksissa yleensä kiinnitetä aikaan, joten hän tarkastelee eri aikojen erilaisten kokemusten sijaan yleistä saunakokemusta. Mainosaineisto taas on mahdollista ainakin osin ajoittaa tiettyihin vuosiin, ja se kuvastaakin selvemmin saunan representaatioiden muuttumista vuosikymmenien mittaan.

Vaikka nämä muutokset eivät ole Seesmeren tutkimuksen keskiössä, hän tarkastelee niitäkin erittelemällä erilaisten visuaalisten elementtien esiintymistä yhtäältä 1950–1980-lukujen ja toisaalta 1990–2010-lukujen mainoskuviissa. Analyysi tuo esiin kiinnostavia muutoksia esimerkiksi saunojen representoimisessa. 1990-lukua edeltävissäkin mainoksissa esiintyy ihmishahmoja, mutta yksin saunovia naisia ei niissä kuvata lainkaan, kun taas 2000-luvulle tultaessa suurin osa mainosten kuvista Seesmeren mukaan esittää yksinäistä naissaunojaa. Uudemmassa aineistossa saunojat – joita ei enää esitetä alastomina – ovat alkaneet näyttää nautiskelevilta ja itseensä keskittyneiltä: kiuasmainosten saunominen on muuttunut ”miehekkäästä rehvastelusta naiselliseksi nautiskeluksi” (s. 206).

Tutkimuksen pääteemoista ensimmäisenä käsitellään maisemaa, joka toimii saunomiskokemuksen kehiksenä. Seesmerelle maisema on elettyjen paikkojen kimppu: konkreettisen ympäristön lisäksi se on mielenmaisemaa, ja siihen sisältyy saunomisen ja saunatilän stimuloimista muistoista sekä tilan menneeseen viittaavasta luonteesta muodostuva menneisyyden ulottuvuus. Paikka taas on saunan sisällä oleva tekemisen tila, johon aistiminen ja nykyhetki kytkeytyvät. Kokemuskertomuksissa saunomiseen liittyvä toiminta yhdistää saunojan maisemaan ja paikkaan, ja saunomisen jälkeen maisemaa havainnoidaan moniaistisesti – saunominen herkistää kokemaan ympäröivää luontoa. Kiuasmainoksissa paikka ja maisema ovat Seesmeren mukaan usein läsnä luonnonelementteinä, jotka edustavat aitoutta ja alkuperäisyyttä. Mainosten saunan maisemaa ovat kivet, tuli, höyry ja vesi.

Toinen käsitelty pääteema on kehollisuus. Saunasta kerrottaessa keho on läsnä aistien kautta; sauna koetaan esimerkiksi löylyn sihahtuksina, savun hajuna, lämpönä ja kosteutena. Mainosaineistossa kehollisuus ilmenee saunoja esittävässä kuvissa, mutta myös teksteissä, jotka painottavat kehollista kokemusta rentoutumisesta, nautinnosta, lämmön tunteesta tai hengityksen helppoudesta. Saunaan liitetään kokemuskertomuksissakin monenlaisia hyvinolon tunteita, ja se voidaan myös kokea pyhänä.

Kolmas pääteema on ajallisuus tai menneisyys, joka on molemmissa aineistoissa läsnä useammalla tasolla. Lapsuutensa saunoja muistelemalla kertojat herättävät henkiin oman elämänhistoriansa, johon myös saunovia perheitä kuvaava mainosaineisto pyrkii vetoamaan. Menneisyys on myös myyttistä paratiisin aikaa tai kalevalaista aikaa – saunassa hikoillesaan saunoja voi päästä osaksi tästä tavoiteltavasta menneisyydestä. Varsinkin uudemmat kiuasmainokset vetoavat myyttiseen menneisyyteen esittäessään kiukaan välineenä, jonka kautta nykypäivän ihminen voi saavuttaa esivanhempiansa suhteen tuleen. Kolmantena menneisyyden tasona on kansallinen menneisyys: saunominen voidaan määritellä osaksi suomalaisena olemisen kokemusta. Menneisyyteen liittyy kaiho ja kaipaus, joka Seesmeren mukaan näkyy kokemuskerronnan nostalgisuudessa ja siinä, miten mainokset korostavat aitoutta. Mainonta tuo poissa olevan läsnä olevaksi esimerkiksi liittäessään moderniin sähkökiukaaseen savusaunamaisen löylyn merkityksiä.

Seesmeri näkee saunan dikotomioita purkavana tilana, joka yhdistää menneisyyden ja tulevaisuuden, arjen ja pyhän, yhteisen ja yksityisen, luonnon ja kulttuurin, mielen ja ruumiin. Se herkistää aistimaan ulkoista todellisuutta mutta myös mielensisäisiä asioita. Paikkanakin sauna sijaitsee rajalla: pihapiirin ja metsän välimailla, rantaviivan tuntumassa tai talon kellarissa. Saunominen on tunnekokemuksena ”kuin vierailu toisessa tai menneessä” (s. 246). Saunan välitilamaisuuden olennaisimmaksi muodoksi Seesmeri nostaa ajan rikkomisen: ”Sauna on aikakone, jonka matkassa muistot ja aistit kietoutuvat yhteen.” (S. 262.)

Tutkimuksen yhtenä tuloksena Seesmeri esittää lopuksi *etnografisen pastissin* käsitteen, jonka kautta hän tarkastelee henkilökohtaisen ja kulttuurisesti jaetun suhdetta. Pastissit ovat kokemuskertomusten ja mainosten tarjoamia tuokiokuvia, pikemminkin fragmentteja kuin kokonaisia tarinoita. Se, että kokemus ja kerronta eivät ole pelkästään henkilökohtaisia vaan kytkeytyvät myös jaettuun kulttuuriin, tekee pastisseista etnografisia. Seesmeren mukaan etnografiset pastissit välittävät saunomisen kehollista kulttuuriperintöä ja toimivat kulkuneuvoina omista havainnoista kulttuuriin malleihin tai toisin päin. Ne sisältävät jännitteen läsnä olevan ja kuvitellun välillä, tiivistävät kokemuksia ja suhteuttavat mennyttä nykyaikaan.

Yhteiseksi tulkittu kokemus

Laura Seesmeri on perehtynyt saunomiseen proseminarityöstään lähtien, ja yli kahdenkymmenen vuoden kokemus aiheesta näkyy väitöstutkimuksen teemojen laajuutena ja niiden käsittelyn syvyytenä. Se lienee myös muovannut tutkijan esiyttä, joka väitöskirjassa vahvasti painottuu; esimerkiksi menneisyyden aikataason kytkeytyminen saunomiseen sisältyy jo tutkimuksen ennako-oletuksiin. Toisinaan tuntuu hankalalta erottaa esiyttä tutkimuksen tuloksista, vaikka Seesmeri sivuilla 47–48 eksplikoikin niitä oletuksia, jotka ovat ohjanneet aineiston tulkintaa. Saunomisen merkityksiä tuodaan esiin jo analyysilukuja edeltävässä osuudessa (esim. s. 51), jolloin lukijalle jää epäselväksi, onko kyse tutkimustuloksista. Analyysiluvuissa tiedon muodostumisen prosessi on kuitenkin monin paikoin seurattavissa: mukana on runsaasti aineistokatkelmia, joita tekstissä oivaltavasti analysoidaan.

Tekijän sauna-aiheisista keruista koostama sitaattiaineisto kertoo erityisesti 1920–1940-luvuilla syntyneiden, usein maalta kaupunkiin muuttaneiden saunakokemuksista. Keruukonteksti on vaikuttanut siihen, miten saunomiskokemuksista kerrotaan, ja aineistositaattien valintaa on ohjannut tutkijan kiinnostus saunaan nimenomaan menneisyyden kokemisen paikkana. Käytetty aineisto on siis monin tavoin valikoitunutta, mikä tutkimuksessa tuodaankin ansiokkaasti esiin. Tutkimustuloksia esitettäessä aineiston painotukset ja sen mahdollinen heterogeisuus kuitenkin tuntuvat katoavan. Seesmeren konstruoima sauna toimii menneisyyttä ja maisemaa kehon kautta yhdistävänä ja tietynlaisia aistikokemuksia tuottavana paikkana riippumatta siitä, kuka saunoja on tai missä, milloin ja miten hän saunoo. Saunomisen sosiaaliset ulottuvuudet jäävät taustalle, kun tutkimus piirtää kuvaa aistihavaintoihinsa keskittyneestä, maiseman ja menneisyyden kokemiseen herkyneestä saunojasta.

Tutkimuksen alkupuolella Seesmeri toteaa esittävänsä yhden tulkinnan saunasta, ”kaikki voisi olla toisinkin” (s. 62), ja loppuyhteenvedossa hän viittaa lyhyesti toisenlaisen saunomiskokemuksen mahdollisuuteen: ”En väitä, etteikö olisi mahdollista saunoa irrallaan tästä kaikesta”. Kuitenkin saunoja voi hänen mukaansa aina halutessaan saavuttaa kokemuksen,

”jossa mennyt ja nykyinen, yksilöllinen ja yhteisöllinen limittyvät toisiinsa”, ja niinpä on mahdollista ”saunoa itselleen menneisyys”. (S. 265.) Väitöskirja tuottaa siis käsitystä kaikille saunojille yhteisestä kokemuksellisuudesta.

Teoksen kieli on käsitteistä tiheää, ilmaisu on usein raskaslukuista ja kieliasu hieman viimeistelemätön. Poeettisiakin sävyjä saava, paikoitellen hiukan jäsentymätön tutkimusteksti saattaa jäädä lukijalle vaikeasti hahmotettavaksi; ilmaisun selkeyttäminen sekä tekstin rönsyjen ja toistojen karsiminen olisivat voineet tehdä tutkimuksesta helpommin lähestyttävän. Teos kuitenkin myös palkitsee lukijansa. Rikas, moneen suuntaan avautuva väitöskirja tarjoaa paljon tarkkanäköisiä havaintoja ja tulkintoja, jotka syväluotaavat kehollisuuden, ajallisuuden, paikan ja maiseman teemoja kiehtovalla tavalla.

Kirjallisuus

- Edelsward, Lisa M. 1991. *Sauna as Symbol: Society and Culture in Finland*. New York: Peter Lang.
- Frykman, Jonas. 2004. ”I hetluften: Svensk bastu som ideologi och praktik.” Teoksessa *Tio tvättar sig*, toimittanut Christina Westergren, 86–107. Stockholm: Nordiska museet.
- Wiell, Karolina. 2018. *Bad mot Lort och Sjukdom: Den privathygieniska utvecklingen i Sverige 1880–1949*. Uppsala: Uppsala universitet.

FT Nika Potinkara työskentelee tällä hetkellä vierailevana tutkijana Uppsalan yliopistossa. Hänen tutkimuksensa käsittelee Ruotsin suomalaistaustaisten väestöryhmien asemasta käytyä keskustelua ja kansallisen vähemmistön statukseen liittyviä kamppailuja.

Kirja-arvio

Vaikuttava tutkimus Venäjän Karjalan suomenkielisestä kirjallisuudesta

Tuulikki Kurki. 2018. *Rajan kirjailijat: Venäjän Karjalan suomenkieliset kirjailijat tilan ja identiteetin kirjoittajina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 436 sivua.

Ulla Savolainen

Tuulikki Kurjen teos *Rajan Kirjailijat: Venäjän Karjalan suomenkieliset kirjailijat tilan ja identiteetin kirjoittajina* (2018) on vaikuttava tutkimus suomenkielisestä kirjallisuudesta ja sen rakentumisesta Neuvostoliiton ja Venäjän Karjalassa 1940-luvulta nykypäivään. Kurjen teos analysoi ja esittelee oivaltavasti verrattain vähän suomessa tutkittua ja tunnettua Venäjän Karjalan suomenkielistä kirjallisuutta, joka on tuotettu Neuvostoliiton ideologisissa puitteissa ja poliittisessa kontrollissa. Tämän lisäksi se avaa tuoreita näkökulmia valtioiden ja alueiden rajaseutuihin tiivistyviin ilmiöihin ja merkityksiin, jotka ovat yhtäaikaaisesti symbolisia, poliittisia ja territoriaalisia.

Tutkimus noudattaa ajallista kronologiaa niin, että se alkaa esittelemällä suomenkielisen kirjallisuuden muodostumisen puitteet 1920- ja 1930-lukujen Neuvostoliitossa. Ensimmäinen varsinainen analyysiluku keskittyy toisen maailmansodan jälkeiseen, Stalinin myöhäisen valtakauden tiukasti säädellyyn kirjallisuuden aikaan. Toinen luvuista keskittyy Hruštšovin vaihtelevasti sallivamman ja taas kontrolloidumman kauden kirjallisuuteen, jolloin muun muassa paikallisvärin käsite antoi tilaa ei-venäjänkielisen ja etnokansallisen tilan rakentamiseen. Kolmas analyysiluku käsittelee Brežnevin ajan kirjallisuutta, jossa esiin nousevat yhtäältä keskenään ristiriitaiset ideologiset neuvottelut tilasta ja toisaalta uudenlainen tendenssi muotoilla ei-venäjänkielinen tila nimenomaan karjalaiseksi tilaksi. Viimeinen analyysiluvuista keskittyy perestroikan ja Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisen ajan kirjallisuuteen, jolle leimallista on irtautuminen sosialistisesta realismista sekä keskittyminen yksilön vaikeisiin kokemuksiin sekä karjalaisen tilan kuvaamiseen pirstaleisena, ristiriitaisena ja yllirajaisena.

Tutkimuksen metodologisen viitekehyksen pohjana ovat kirjallisuuden narratiivien, kuvastojen ja koodien tutkimuksen teorit sekä monitieteisen rajatutkimuksen näkökulmat, joiden kulttuurintutkimuksellista kulmaa teos pyrkii monipuolistamaan. Tutkimusta varten Kurki on lukenut noin sata suomenkielellä julkaistua kaunokirjallista proosateosta, joista on analysoitu yksityiskohtaisemmin 17 teosta Nikolai Jaakkolalta (1905–1967), Antti Timoselta (1915–1990), Taisto Huuskoselta (1920–1990) ja Arvi Pertulta (1961–). Kaunokirjallisuuden lisäksi tutkimusaineistona on Venäjän Karjalassa vuosina 1947–2014 julkaistuja sanoma-, kirjallisuus- ja kulttuurilehtiä sekä arkisto- ja haastatteluaineistoja.

Kontekstualisoinnin voima

Tutkimuksen keskeisiä painopisteitä on kaksi. Ensinnäkin Kurki analysoi Neuvosto-Karjalan suomenkielistä kirjallisuutta suhteessa Moskova-johtoiseen kirjallisuusinstituutioon, joka loi kertomusmallit, koodit ja kuvastot ideologisesti oikeanlaiselle ja Neuvostoliiton yhtenäisyyttä tukevalle kirjallisuudelle. Hallitsevin Neuvostoliiton kirjallisuutta ohjaavista koodeista oli sosialistinen realismi. Toiseksi teos tarkastelee tätä kirjallisuutta suhteessa tilallisuuteen ja rajan monimuotoiseen problematiikkaan, johon liittyy raja valtioiden välisenä erottajana, rajaseutuna, sekä symbolisena rajana.

Teoksessa tarkastellaan sitä, miten Venäjän karjalan suomenkielisessä kirjallisuudessa eri aikoina neuvoteltiin neuvostokirjallisuuden ideologisen kuvaston ja koodin puitteissa ei-venäjänkielisestä tilasta sekä mahdollisuuksista ja keinoista rakentaa ylijäisiä identiteettejä. Kurjen tutkimus osoittaa, että tarkasteluajankautana suomenkielisen kirjallisuuden tila Neuvostoliitossa oli aluksi hyvin kapea ja selkeärajaisia ideologioita malleja noudattava, mistä se muuttui osaksi monikansallista neuvostotilaa, säilyen kuitenkin yhä vahvasti kytköksissä neuvostoretoriikkaan. Perestroikan ja Neuvostoliiton kaatumisen myötä suomenkielisen kirjallisuuden tila hajosi moniääniseksi hypertilaksi, jota suomenkielisyyden sijaan luonnehtivat neuvottelut ja kilpailu tilasta ja sen merkitysten omistuksesta karjalaisten, inkeriläisten ja vepsäläisten kesken. Identiteetin esittämisen näkökulmasta tämä muutos näkyy siirtymänä ideologisesti mallin mukaisesta neuvostokansalaisesta kohti territoriaaliseen, kielelliseen ja kulttuuriseen rajaan paikantuvaa – ja sitä reflektovaa – yksilöllistä subjektia.

Kurjen analyttinen ote kautta tutkimuksen on kontekstualisoiva. Kirjallisuutta tulkitaan suhteessa kirjoitus- ja julkaisuajankohtien sosiaaliin, yhteiskunnallisiin, ideologisiin ja poliittisiin olosuhteisiin. Tästä huolimatta teoksessa analysoituja teoksia ei leimata latteasti yksinomaan sosialistisen realismin kontrolloimiksi ja määrittelemiksi esimerkeiksi ideologisesta ja poliittisesta kirjallisuudesta, vaan niitä tulkitaan ja luetaan nimenomaan suhteessa näihin koodeihin. Tämä tulkintatapa on erinomainen. Sen kautta Kurki tuo tutkimuksessaan monisävyisesti esiin Karjalan suomenkielisen kirjallisuuden moninaisuutta ja sisäistä varianssia. Tutkimus onnistuu osoittamaan, että samaan tapaan kuin mitä tahansa lajikonventioita tai malleja, Venäjän Karjalan kirjailijat – ja lukijat – käyttävät myös poliittisesti ja valtiojohtoisesti kontrolloituja kehyksiä eri tavoilla, monenlaisiin tarkoituksiin ja mitä erinäisten merkitysten ilmaisuun.

Irtautumisia

Mielestäni monella tapaa kiinnostavin osio Kurjen tutkimuksessa käsittelee Moskova-veitosesta kirjallisuusinstituutiosta irtautuvaa, ennen ja jälkeen Neuvostoliiton kaatumista

kirjoitettua kirjallisuutta, erityisesti vuonna 1979 Suomessa julkaistua Taisto Huuskosen *Laps' Suomen* -teosta sekä Arvi Pertun teoksia *Petroskoin symposiumi* (2001), *Skumbria* (2011) ja *Kipu* (2014). Vaikka Huuskosen ja Pertun teokset ovat keskenään hyvin erilaisia ja eri aikoina tuotettuja, yhdistää niitä välienselvittely neuvostokuvastoon ja -koodiin. Kurki tuo luvussa esiin sen, että irtautuminen neuvostoajan kuvastosta ja koodista ei merkitse katkosta, vaan niiden produktiivista uudelleentulkintaa. Tämän kautta tuotetaan uudenlaisia merkityksiä, ambivalentteja ja yhteen keskukseen kiinnittymättömiä identiteettejä sekä rajaseudun hypertilaa. Samaa menneisyyden uudelleen arvioinnin prosessia ilmentää myös se, että neuvostoaikana kirjoitettuja teoksia on alettu 2000-luvulla tulkita uudelleen ensisijaisesti karjalaisena kirjallisuutena.

Analysoidessaan Karjalan myöhäistä kirjallisuutta, Kurki nostaa esiin myös trauman käsitteen. Sen merkitys ja funktio – se onko kyse ensisijaisesti kuvailevasta vai metodologisesta käsitteestä – jää kuitenkin hieman epäselväksi. Käsitettä käytetään historiallisten mullistusten sekä yksilön kokemusten kuvaamiseen, mutta sitä millä perusteella nimeäminen tapahtuu ja mikä tarkalleen ottaen trauman käsitteen analyttinen funktio on, olisi voinut avata syvällisemmin. Tutkimuksessa ei myöskään oteta kantaa 1990-luvulta alkaen kirjallisuuden-, holokaustin sekä kulttuurisen muistitutkimuksen piirissä hyvin suosituksi nousseeseen traumateoriaan (esim. Felman ja Laub 1992; Caruth 1996) eikä sen mittavaan kritiikkiin (esim. Radstone 2007; Craps 2013). Tämän yhteyden puuttuminen on yllättävää, sillä Venäjän Karjalan suomenkielinen kirjallisuus olisi epäilemättä tarjonnut aivan uudenlaisia näkökulmia myös traumateoriaan, jota on kritisoitu muun muassa sen euro-amerikkalais- ja holokausti-keskeisyyden sekä elitistisen ja kapean, lähinnä modernistisiin muotoihin keskittyvän kirjallisuus- ja taidekäsityksen vuoksi.

Lopuksi

Tuulikki Kurjen *Rajan kirjailijat* on hieno tutkimus Venäjän Karjalan suomenkielisestä kirjallisuudesta sekä rajaseutujen ja niiden kirjallisuuksien merkityksistä yleisemminkin. Tutkimuksen yhteenvetoluvussa Kurki käyttää optisen illuusion vertausta kuvatessaan Neuvostoaikaisen kirjallisuuden merkitysten häilyvyyttä ja moninaisuutta, kun sitä tulkitaan erilaisissa yhteiskunnallisissa, historiallisissa ja poliittisissa tilanteissa. Optisessa illuusiossa kuva on sama, mutta sen tulkinta muuttuu riippuen katsojasta, tilanteesta ja odotuksista. Kurjen tutkimus tuo esiin, että Karjalan suomenkielistä kirjallisuutta on tulkittu niin neuvostokirjallisuutena kuin karjalaisena kirjallisuutena, kun taas sen näkeminen muiden rajakirjallisuuksien ja -kulttuurien kontekstissa asettaa sen uudenlaiseen globaaliin asetelmaan, avaten uudenlaisia tulkintahorisontteja. Selvää on myös se, että kuvan muuttuminen ei pysähdy tähän.

Kirjallisuus

- Caruth, Cathy. 1996. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.
- Craps, Stef. 2013. *Postcolonial Witnessing: Trauma Out of Bonds*. Basingstoke, Houndmills: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137292117>

Felman, Shoshana and Laub, Dori. 1992. *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. New York and London: Routledge.

Huuskonen, Taisto. 1997. *Laps' Suomen*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Perttu, Arvi. 2001. *Petroskoin symposiumi: Romaani*. Petroskoi: Verso.

Perttu, Arvi. 2011. *Skumbria: Romaani*. Helsinki: Like.

Perttu, Arvi. 2014. *Kipu: Romaani*. Espoo: Myllylahti.

Radstone, Susannah. 2007. "Trauma Theory: Contexts, Politics, Ethics." *Paragraph* 30(1): 9–29.

Filosofian tohtori Ulla Savolainen työskentelee Suomen Akatemian tutkijatohtorina Helsingin yliopistossa folkloristiikan oppiaineessa. *Memory Unchained* -hankkeessaan hän tutkii inkeriläisten kokemuksia käsittelevää kirjallisuutta kulttuurisen muistin näkökulmasta.